ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

19. YÜZYILDA BİR SİYASAL DÜŞÜNÜR: ALİ SUAVİ

MUSTAFA KEMAL HALAMAN

TEMMUZ, 2019

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

19. YÜZYILDA BİR SİYASAL DÜŞÜNÜR: ALİ SUAVİ

MUSTAFA KEMAL HALAMAN

TEMMUZ, 2019

Tez Başlığı: **19. Yüzyılda Bir Siyasal Düşünür: Ali Suavi**

Tezi Hazırlayan: **Mustafa Kemal HALAMAN**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet YAZICI
Enstitü Müdürü

Bu tezin yüksek lisans derecesi elde etmek için gerekli koşulları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Hasan Bahadır TÜRK
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Başkanı

Bu tez, tarafımdan incelenmiş olup yüksek lisans tezi olarak uygun bulunmuştur.

Prof. Dr. Aykut KANSU
Tez Danışmanı

Tez Jüri Tarihi: 19.07.2019

Tez Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Aykut KANSU (Çankaya Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet OKYAYUZ (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatma Didem EKİNCİ (Çankaya Üniversitesi)

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, tez çalışmamda bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları bilimsel etik kurallar gözeterek ifade ettiğimi ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Adı, Soyadı: Mustafa Kemal HALAMAN

İmza: MKH

Tarih: 15.08.2019

ÖZET

19. YÜZYILDA BİR SİYASAL DÜŞÜNÜR: ALİ SUAVİ

HALAMAN, Mustafa Kemal

Yüksek Lisans Tezi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Yöneticisi: Prof. Aykut KANSU

Temmuz, 2019, 113 sayfa

Bu çalışmanın maksadı, 19.YY'da Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu politik, sosyal ve ekonomik durumu izah etmek ve mezkûr yüzyıl içerisinde bir siyasal düşünür olan Ali Suavi üzerinden değerlendirmelerde bulunabilmektir. Bilhassa Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve nihai erimde I. Meşrutiyet dönemi dâhilinde Ali Suavi'nin yazınları ve Çırağan Baskını konu edinilecektir. Bu doğrultuda çalışma üç kısımdan mürekkeptir. İlk kısımda, II. Mahmut – Batılılaşma, Kavalalı Mehmet Ali Ayaklanması ve Tanzimat Fermanı ile dönemin aydınlanmasına yönelik çalışmalarda bulunulmuştur. Keza 1853 – 1871 arası dönem içerisinde vuku bulan Kırım Harbî, Paris Muahedesi, Londra Konferansı ve Islahat Fermanı bu kısımda konu edinilmiştir. İkinci kısımda, Ali Suavi ve Yeni Osmanlılar üst başlığı altında Suavi'nin kısa bir monografisi söz konusudur. Ayrıca David Urquhart, Le Play ve Butler Johnstone'un Suavi'nin fikirleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar ile döneme ait yeni düşünceler ileri süren bir cemiyet üzerinde durulmuştur. Ali Suavi'nin Yeni Osmanlılar ile arasındaki münasebetlere değinilmiştir. Üçüncü bölümde 1876 Kânûn-ı Esâsî – I. Meşrutiyet ve Çırağan Baskını üzerine çalışma yoğunlaşmıştır. I. Meşrutiyet evvelinde Osmanlı Devleti politik, sosyal ve ekonomik durumu irdelenmiştir. Sultan Abdülaziz'in hal edilmesi, V. Murat ve akabinde Sultan Abdülhamid Han ve I. Meşrutiyet ilanı söz konusudur. Bu dönem içerisinde Abdülhamid Han'ın Mâbeyn-i Hümâyun ve Galatasaray Mekteb-i Sultani Müdürlüğü görevlerini ifa eden Ali Suavi, bir müddet sonra iş bu görevlerinden azledilmiştir. Bu

merhaleden sonra Suavi, Abdülhamid Han'ı hal etmek ve V. Murat'ı bir kez daha saltanat edebilmek için birkaç yüz muhacir ile Çırağan Baskınını düzenlemiştir. Bu mezkûr baskın ile çalışma noktalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Suavi, Çırağan Baskını, I. Meşrutiyet, Türkçülük, İslamcılık, Osmanlıcılık

ABSTRACT

A POLITICAL THINKER IN THE 19th CENTURY: ALİ SUAVİ

HALAMAN, Mustafa Kemal

M.Sc., Political Science and International Relations

Supervisor: Prof. Aykut KANSU

July 2019, 113 pages

This thesis aims to evaluate the life and writings of the mid-Nineteenth-Century political activist and thinker Ali Suavi with reference to the political, social, and economic situation of the Ottoman Empire during his lifetime. The Tanzimat and the Reform Edict of 1856, as well as the First Constitutional Period, form the background on which Ali Suavi's articles and his involvement in the Raid on Çırağan will be discussed. The study consists of three parts. In the first part, Mahmut II's Westernization project, the rebellion of Kavalalı Mehmet Ali and the Tanzimat Period are addressed. In the second part, there is a brief discussion of Ali Suavi and other Young Ottomans. In addition the influence of the writings David Urquhart, Frédéric Le Play and Henry Butler-Johnstone on Suavi's ideas are examined. The last section of the thesis touched upon the Constitution of 1876, the convening of the First Oottoman Parliament, and the Raid on Çırağan. The political, social, and economic situation of the Ottoman Empire before the First Constitutional Period and the status of the Ottoman Empire before the Constitutional Period are analyzed. This period covers the reigns of Sultan Abdülaziz, Sultan Murat V, and Sultan Abdülhamid II. The study ends with the Raid on Çırağan in which Ali Suavi was actively involved in order to reinstate Murat V to the throne.

Keywords: Ali Suavi, Çırağan Raid, First Constitutional Monarchy, Turkism, Islamism, Ottomanism, Young Ottomans

TEŞEKKÜR

"19. Yüzyılda Bir Siyasal Düşünür: Ali Suavi" adlı çalışma için öncelikle yaşamımdaki örnek insan babam Ali HALAMAN'a, bugünlerime değin emekleri ödenemeyecek annem Gülcan HALAMAN'a, Milliyetçi – Ülkücü gençleri akademiye yönlendiren Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet BAHÇELİ'ye, danışmanlığıyla beni onurlandıran Prof. Dr. Aykut KANSU'ya, jürimde eleştirileriyle daha da iyi bir yazının yayımlanması için özendiren Prof. Dr. Mehmet OKYAYUZ ile Doç. Dr. Fatma Didem EKİNCİ'ye ve yüksek lisans dönemimin ilk günlerinden bugüne kadar beni yalnız bırakmayan, bu dönem içerisinde her anlamda bana yardımcı olan Neval ŞENBAYRAM'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET iv
ABSTRACT vi
TEŞEKKÜR vii
İÇİNDEKİLER viii
GİRİŞ 1
BÖLÜM I 3
19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ 3
1.1. 19.YY'da Osmanlı Devletinin İçinde Bulunduğu Umumu Ahval 3
1.2. III. Selim Dönemi Islahatları 6
1.3. Sultan II. Mahmut Dönemi Ve Politikaları 9
1.3.1. Umumu Ahval ve 1808 Sened-i İttifak 10
1.3.2. Sened-i İttifak ve Alemdar Mustafa Paşa 11
1.3.3. Sultan II. Mahmut Genel Reformları 14
1.3.4. Sultan II. Mahmut'la Kurulan Müesseseler 15
1.3.5. Gazetecilik, Ali Suavi ve Fransa Eğitim Bakanı Rene Haby 16
1.3.6. Askerî Islahatlar, Vaka-i Hayriye ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yla İlişkiler 19
1.3.7. Osmanlı Devleti'ndeki İlk Elçiliklerin Reformlara Yansımaları 23
1.4. 1839 Tanzimat Fermanı Ve Dönemi 25
1.4.1. Tanzimat Dönemi'nde Toplumsal Batılılaşma 27
1.4.2. Tanzimat Dönemi Çağdaş Devlet Tanımlamaları 28
1.4.3. Tanzimat ve Müslüman – Gayrımüslüman İlişkileri 29
1.4.4. Tanzimat ve Ali Suavi 36
1.4.5. Tanzimat Mütefekkirleri Abdullah Cevdet ve Ali Suavi Karşılaştırması 41
BÖLÜM II 45

ALİ SUAVİ KİMDİR 45
2.1. Muhbir 48
2.2. Ali Suavi'nin Avrupa'da Bulunduğu Yıllar Ve Le Mukhbir – The Mukhbir 51
2.2.1. Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar 52
2.2.2. Ulûm 62
2.3. Ali Suavi Yurda Dönüşü ve Fikri Teamülleri 66
2.3.1. Mabeyn-i Hümayun Kitapçıbaşısı ve Şehzadegan Muallimi Ali Suavi 70
2.3.2. Mekteb-i Sultanî Müdürü Suavi 71
2.3.3. Ali Suavi ve Türkçülük 73
BÖLÜM III 78
1876 KÂNÛN-I ESÂSÎ – I. MEŞRUTİYET ve ÇIRAĞAN BASKINI 79
3.1. I. Meşrutiyet Evveli Osmanlı Politik, Sosyal ve Ekonomik Ahvali 79
3.1.1. Meşrutiyet Portresi: Mithat Paşa 81
3.2.1. 1876 İstanbul Konferansı ve I. Meşrutiyet 86
3.2. Ali Suavi, I. Meşrutiyet ve Fikirleri 93
3.3. 1878 Çırağan Sarayı Vakası ve Ali Suavi 99
3.4. Çırağan Sarayı Vakası, İç ve Dış Basına Yansımaları 104
SONUÇ 107
KAYNAKÇA 109
ÖZGEÇMİŞ 113

GİRİŞ

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde askerî, adlî ve malî ıslahatların kanunlarla muhafaza edilmek için anayasal mütalaaların yazıldığı, merkezileşme politikalarıyla idarenin daha da tekleştirildiği bir dönemdir. Hürriyet, müsavat, demokrasi gibi mefhumların Osmanlı entelektüelleri tarafından gazetecilik faaliyetleriyle yayımlandığı mezkûr yüzyılda modernleşme politikaları rical tarafından da onaylanmıştır. Bürokrasi sınıfının devlet idaresinde daha da genişlediği bu yüzyılda, Batılılaşmaya yönelik reformların yürürlüğe konulduğu bir gerçektir. Bu noktada mezkûr yüzyılda Osmanlı toplumundaki geleneksel – muhafazakâr yekûn Batılı reformlara karşı muhalefet edebilmiştir. Örneğin Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'yla Osmanlı topraklarındaki azınlıkların müsavat ilkesine göre idare tarafından tanınması, Müslüman nüfus için aykırı bir yeniliktir. Osmanlı toplumundaki muhafazakâr çoğunlukla reform yanlısı bürokrasinin ayrıldıkları birçok nokta vardır ve bu ikilik toplum nezdinde reformların yadırganmasına önemli bir nedendir. Çünkü bir grup idarecinin kanunlaştırdığı reformlar geleneksel Osmanlı toplumunun derinliklerinin ürünü değildir.

19. yüzyıl birçok önemli Osmanlı münevverinin radikal ölçülerde siyasallaştığı bir dönemdir. Osmanlı toplumundaki yozlaşmanın önlenebilmesine dair fikirlerini camii vaazlarına konu edinen Ali Suavi de bu münevverlerdendir. İstanbul'da yayımlanan *Muhbir* gazetesiyle Belgrad Kalesinin Sırplara terkedilmesine ve Girit'teki Müslümanlar üzerindeki zulümlere karşı idarenin duyarsızlığına değinen de yine Suavi'dir. Ali Suavi, Avrupa'da bulunduğu yıllarda da idareyi muaheze eden ve Batı'daki idari rejimlerin Osmanlı Devleti'nde nasıl vuku olabileceğini değerlendiren makaleler yazmıştır. *Le Mukhbir*, *Ulûm* ve *Muvakkaten Ulûm* gazetelerini Avrupa şehirlerinde de yayımlayan Ali Suavi, Yeni Osmanlılar cemiyetinin Namık Kemal, Ziya Bey, Ebüzziya Tevfik Bey ve Agâh Efendi gibi üyelerindendir. Hürriyet, demokrasi, laiklik, meşrutiyet gibi konulardaki fikirlerini gazetelerinde yayımlamıştır. İstanbul'a döndükten sonra Sultan II. Abdülhamid Han tarafından Galatasaray Mekteb-i Sultanisi müdürlüğüyle

görevlendirilen Suavi, mezkûr görevinden azledildikten sonra kendisinin planladığı Çırağan Sarayı Vakasında öldürülmüştür.

Bu çalışma 19. yüzyıldaki Osmanlı Devleti ve mezkûr yüzyılın siyasal düşünürlerinden Ali Suavi'yi içermektedir. Bu yüzyıldaki reform politikalarını ve dönemin genel siyasal gelişmelerini anlatmak ve değerlendirmeler yapmak çalışmanın gayelerindendir. Ali Suavi'nin Osmanlı Devleti'ndeki mezkûr teceddüt politikalarına karşı fikri muahezelerini açıklamakta diğer gayelerdendir. Ali Suavi'yi dönemin diğer entelektüellerinden ayıran Türkçülüğünü serdetmekse mezkûr çalışmanın mefkûresidir. Bu minvalde üç bölümden mürekkep olan çalışma kronolojik nedensellik dikkate alınarak yazılmıştır. Birinci bölümde III. Selim ve II. Mahmut dönemindeki reformlar, Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu konu edinilmiştir. Ali Suavi'nin monografik bir dizinle anlatılan yaşamı ve Yeni Osmanlıların açıklandığı ikinci bölüme, Suavi'nin Türkçülük fikrini serdetmekle devam edilmiştir. Üçüncü bölümde 1876 I. Meşrutiyet - Mithat Paşa ve Ali Suavi'nin meşruti idareye dair düşünceleri vardır. 1878'deki Çırağan Sarayı Vakası ve mezkûr vakanın gazetelerdeki yansımalarıyla, *19.Yüzyılda Bir Siyasal Düşünür: Ali Suavi* adlı yazın noktalanmıştır.

BÖLÜM I

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ

1.1. 19.YY'da Osmanlı Devletinin İçinde Bulunduğu Umumu Ahval

19.yüzyıl Osmanlı Devleti umumu ahvali üzerine birçok akademik çalışma ve değerlendirme konu edinilmiştir. Bilhassa Osmanlı Devletinin içtimaı mevzularında ilk teceddüt hallerinin yaşandığı ve bu duruma mahfuz mezkûr yüzyıl içerisinde birçok değişkenin kısa süre dâhilinde yaşandığı bir aralık söz konusudur. Keza bu dönem, Osmanlı bürokrasisinin ağırlığını hissettirdiği bir dönemdir. Bâb-ı Âli devlet adamları ve bilhassa Mustafa Reşit Paşa ve akabinde Ali ve Fuat Paşalar ön plandadır. Bu mezkûr devlet ricali alabildiğine liyakatlidir ve ardından gelen devlet adamlarının yaşandığı döneme devlet adamı yoksunluğu anlamında – kaht-ı rical denilmiştir.[1] Tanzimat yöneticileri yakın tarihimizin en becerikli ve yaratıcı kadrolarıdır ve bürokrasinin içinden kendilerine alan açmışlarıdır.[2] Mezkûr devlet adamları diğer devletlerle ilişkileri yoğunlaştırmıştır, diplomasi kullanılmıştır ve inhitata çareler aranmıştır. Bir nevi Osmanlı Devleti 17. yüzyıl sonundaki ilk yenilgisi ile Batı'nın üstünlüğünü, 19. yüzyıl içtimaı politikaları ile onaylamıştır denilebilir.[3] 1699'da yapılan Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Macaristan ve Transilvanya'yı Avusturya'ya bırakmıştır. Keza Podolya ve Ukrayna Polonya'ya, Mora Venedik'e verilmiştir. Azak'ın da Rusya'ya bırakılmasıyla Ruslar ilk kez Karadeniz'de bulunmuşlardır.[4] Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin yalnızca bir kısım toprakları eksilmemiştir. Avrupa artık Osmanlı Devleti'ne haraç vermek âdetini de mezkûr antlaşmadan sonra reddetmiştir.[5] Bunun yanı sıra mezkûr antlaşma ile Osmanlı Devleti Avrupa savaşlarında ve politikasında artık öncelikli

[1] Öztuna, Y. (2003). *Bir Darbenin Anatomisi,* İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, s.8-9.
[2] Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* İstanbul: Kronik Yayınları, s. 91.
[3] Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.5.
[4] Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.41.
[5] Berkes, a.g.e. s. 41.

değildir. Fransa, Avusturya, İngiltere ve Rusya gibi daha güçlü Avrupa devletlerinin arasındaki ilişkilerde bir denge unsuru, çokta önemi olmayan bir diplomasi ülkesidir.[6] 1718'de Pasarofça Antlaşması'yla Banat, Temaşvar, Belgrad ve Sırbistan'daki bazı kaleleri de Avusturya'ya bırakan Osmanlı Devleti, 1730'a değin Lale Devri denilen on iki yıllık dönemde yeni açılımlara doğru yol aldı.[7] 18. yüzyılda vuku bulan bu yenilgiler ve akabindeki antlaşmalar Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki dönüşümüne yönelik eğilimleri daha da arttırdı denilebilir. Bu doğrultuda mezkûr yüzyılda yürürlüğe konulan kanunlar ve ıslahatlarla ve bir yönden Batıcılık düşüncesi ile hürriyet ve müsavat kavramları kullanılarak Osmanlıcılık inşa edildi. Batılılaşma – Avrupalılaşma, Osmanlı bürokrasisi dâhilinde ve erkler arasında politizasyona neden oldu. Diğer yandan bu yeniliklerin reaya arasındaki ve azınlıklar dâhilindeki karşılıkları bir mesele idi. Müslüman nüfusun diğer unsurlarla eşit bir hal almasından memnun olmayan, eski düzenin muhafaza edilmesinden yana duran devlet ve toplum varlığı söz konusu idi. Keza azınlıklar için de ıslahat kanunları kâfi değildi. Bu kanunların uygulanabilmesi de ayrı bir mevzu idi. Bu noktada Osmanlı Devletinin dâhili meseleleri uluslararası bir hal aldı. Bilhassa Rusya ve İngiltere Osmanlının dâhili politikalarını yakından izledi. Bu minvalde münhasıran Rusya, Balkanlardaki azınlıklar üzerinde Osmanlı idaresinin ıslahatlarda bulunmasına ve otonom idarelerin kurulmasına yönelik müeyyidelerde bulundu. Bilhassa 20 Ekim 1827'de Navarin Baskını ve 1828 – 1829 Türk Rus Savaşı bu müeyyidelere örnektir.[8] Bu mezkûr savaşların akabinde imzalanan Edirne Muahedesi – 15 Eylül 1829 ve Londra Protokolü ile İngiltere, Rusya ve Fransa Yunanistan'ın bağımsızlığını bildirdi ve Bâb-ı Âli bu duruma muvafakat etti.[9] Sultan Mahmut, Rus savaşının ardından batılılaşma ve ıslahat politikalarına daha da hız verdi. 1826'da Vaka-i Hayriye ile Yeniçeri Ocağını lağveden Sultan Mahmut'un önünde ciddi bir muhalefet de var değildi. Bir yandan ordunun yenilenmesine ağırlık veren Sultan Mahmut diğer yandan Batılılaşma politikalarını toplumun derinliklerine doğru aksettirdi. Bir nevi Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl da bulunduğu aczin içinden yeniden doğrulabilmek politikalarını aradı. Bu noktada denilebilir ki, Osmanlı Devleti artık diğer devletlerden geri kaldığını ve bir şeyler yapmak lazım olduğunu 19.yüzyılda kanıksadı. Bu doğrultuda mezkûr yüzyıl Osmanlı Devletinin bir dizi ıslahat ve

[6] Berkes, a.g.e. s. 41.
[7] Berkes, a.g.e. s. 42.
[8] Öztuna, a.g.e. s.9.
[9] Öztuna, a.g.e. s.9.11.

teceddüt politikalarının yürürlüğe konulduğu bir yüzyıldır. Ayrıca mezkûr yüzyılda bürokrasi denilen sınıfın tebarüz ettiği de açıktır. Bilhassa Ali ve Fuat Paşalar dönemleri bu oligarşinin vücut bulduğu en ağırlıklı zaman aralıklarıdır. Bir yönden bu yapılanmalar mezkûr yüzyıl dâhilinde rical arasında anlaşmazlıkları da konu edinmiştir. Bu debdebeli ahval içerisinde Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi ve diğer müelliflerin gazeteler aracılığı ile politika, ekonomi, maarif ve diğer mevzular üzerine yazdıkları muahezeler yankı buldu. Esasen Osmanlı Devleti'nde gazetecilik ilk adımını bu yüzyılda attı ve ilerleyen merhalelerde toplumun bilinçlendirilmesinde öncü bir konumda yer aldı. Ziya Bey bu konu ile alakadar şunları ifade eder:

"Memleketimizin sağırlık duvarlarını delen ilk çivi Takvim-i Vekayi isimli ilk gazetemizdir. Ondan sonra çıkan Tercüman-ı Ahvâl, Tasvir-i Efkâr gibi gazetelerde bu çiviye inen birer çekiçtirler. Şimdi, Ali Suavi eline yeni bir çekiş aldı, çiviye öyle vuruyor ki, artık bu duvar yıkılacak ve kulaklar açılacaktır. Bu deliği kapatırız sanmayın, bu memlekete hürriyet mutlaka gelecektir."[10]

Örneğin Midhat Cemal Kuntay'ın Muhbir adlı gazetenin tek muharriri dediği Ali Suavi mezkûr gazetede üç mukaddes gaye üzerine yazınlar yayımlamıştır. Bunlarda bir tanesi olan Girit'teki Müslümanlara iane toplanmasıyla alakadar yazınlarıdır. Ali Suavi'nin mezkûr yazınlarla toplumun derinliklerinde uyandırdığı etki Bâb-ı Âli'de olumlu karşılanmamıştır.[11] Bu dönem dâhilinde artık alenen Osmanlı bürokrasisine yönelik ağır muahezeler var idi ve bu durum muahezede bulunan müelliflerin sürgün edilmelerine neden oldu. Gazetecilik yayımlarının engellenmesine yönelik mahfuz yasalar çıkarıldı. Bu mezkûr yasalar Belgrad, Girit ve Eflak – Boğdan meselelerinde toplumun infialini daha da arttırdı. Örneğin Ali Suavi, Belgrad Kalesinin Sırbistan'a verilmesi üzerine ağır eleştirilerde bulundu ve bu durumdan Kastamonu'ya sürgün edildi.[12] Keza Girit İsyanı sırasında Ali Paşa'nın adada bulunarak, Batı'ya yaranma düşüncesi ile Müslümanlar aleyhine, Hıristiyanlar lehine düzenlemelerde bulunması Ali Suavi'nin eleştirilerinde bir diğer konudur.[13]

[10] Abbaslı, N. (2009). *Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı,* İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, s.57.
[11] Kuntay, M.C. (1946). *Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi,* İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, s.25.
[12] Abbaslı, a.g.e. s. 69.
[13] Abbaslı, a.g.e. s. 69.

Tanzimat'ın ilan edildiği yılda doğan Ali Suavi bir Türk aydınıdır. 1839 yılında doğan Suavi döneminde Osmanlı Devleti gerileme devrinin içerisindedir.[14] Bu gerilemenin önlenebilmesi için bir dizi ıslahatların yürürlüğe konulduğu bir dönemde Ali Suavi'de bu teceddüt politikaları üzerine yazanlardandır. Girit ve Belgrad'da Osmanlı Müslümanlarının aşağılandığını ve buna karşın Hıristiyan nüfusa ayrıcalıkla yaklaşıldığını düşünen Ali Suavi, Tanzimat'la daha da yükseldiğine inanılan mezkûr ayrıcalıklara ilk karşı çıkanlardandır. 19. yüzyıl reformları Osmanlı nüfusu arasında Müslümanla - Gayrı-Müslüman ayrımını daha keskinleştirdi denilebilir. Balkanlarda ve azınlıkların çoğunlukta bulunduğu diğer toprak parçalarında gayrimüslimlerin ön plana alınmasından ve imtiyazların genişletilmesinden memnun bulunmayan Müslüman ahali ayaklandı. Mesela Lübnanlı Hıristiyanlarla bölgedeki Müslümanlar arasında çatışmalar alabildiğine yükseldi.[15] Fuat ve Ali Paşaların, diğer devletlerle anlaştığına dair subayların ve ulemâların yargıları ve 1859'da yaşanan Kuleli Vak'ası da bu duruma önemli bir örnektir denilebilir.[16] Bu yaşanılanlara ilaveten Islahat Fermanı akabinde Ermeni cemaati kendi anayasasını bile tasarladı.[17] Bu husus üzerinden denilebilir ki, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın azınlıkların idaresi üzerinde iddialarda bulunmaları ve bilfiil Bâb-ı Âli'ye iletilen içtimaı düzenin değiştirilmesine yönelik notalar azınlıkları daha da kuvvetlendirdi. Hülasa, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti umumu ahvali II. Mahmut döneminde vücut bulan Batılılaşma politikaları, Gülhane Hatt-ı Şerif-î, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet üzerinden anlaşılabilir.

1.2. III. Selim Dönemi Islahatları

17.yüzyıl sonlarına doğru savaşlardan mağlup çıkan ve ekonomik sorunların başladığı bir Osmanlı Devleti söz konusudur. Batı karşında eksik kaldığını artık idrak eden Osmanlı Devleti, özellikle III. Selim döneminde bir dizi ıslahatla mezkûr inkıraza karşı politikalar yürürlüğe konuldu. Fransız İhtilali'nin çıktığı yıl Osmanlı tahtına geçen III. Selim yenileşme politikalarına askeriyeden başladı. Nizâm-ı Cedîd bu düşüncenin ürünüdür.[18] Nizâm-ı Cedîd yalnızca yenileşme politikalarının bir sonucu da değildir. Osmanlı Devleti Karlofça'dan bu yana içinde bulunduğu birçok

[14] Çelik, a.g.e. s. 15.
[15] Mardin, Ş. (2017). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* İstanbul: İletişim Yayınları, s.24.
[16] Mardin, a.g.e. s. 26.
[17] Mardin, a.g.e. s. s.27.
[18] Çelik, a.g.e. s. 16.

savaştan yenik ayrılmıştır. Ordunun artık düzenlenmesi ve çağın silahlarının kullanılması zaruri bir hal almıştır. Esasen Osmanlılar daha İstanbul'u almadan önce barut, muhasara topu, havan, humbara, lâğım (mayın) gibi zamanın silahlarını kullanmışlardı. Avrupa tekniğine uyma ve Avrupalı uzmanları kullanma, İngiliz tarihçi V. J. Parry'e göre o zamanki Osmanlı Devleti'nin bir özelliği idi.[19] Ancak Osmanlılar bu özelliğini zaman içerisinde muhafaza edemedi. Orduların nizamı hususunda ve bilhassa savaş tekniğinde Almanya, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerden geri kalındı. Osmanlı askerlerinin kullandığı arkebuzlar yerine çakmaklı tüfekler mezkûr ülkelerin askerleri tarafından kullanıldı.[20] Osmanlı ordusu teknik meselelerde oldukça geri idi ve bu durum artık savaş alanlarında daha da hissedildi. Bu durum reformların ilk militer alanlarda başlamasına neden oldu denilebilir. Ancak ordunun yenilenmesi de dar ve yüzeysel bir aşamada kaldı. Çünkü askeri bir eksikliği çözümleyebilmek için teknolojik bir ilerleme, onu ifa edebilmek için de ekonomi iyileştirilmeli idi.[21] Ordunun düzeltilmesi de eski düzenin yerine yeni bir düzen kurmak için kâfi değildi. Belli başlı kurumların yeniden yapılandırılması III. Selim için elzemdi. Daha önce kurulan mühendislik okullarının genişletilmesi çalışmalarına başlandı. Mühendishane-i Berr-i Hümâyun (Topçu Okulu) ve Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun (Deniz Okulu) okullarını açtı.[22] Bir reformatör olan III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd'i dönem dâhilinde Hıristiyan Avrupa dışında Asya – Afrika'daki en önemli yeniliklerdendir.[23] Bu noktada Nizâm-ı Cedîd Ordusunun kurulması önemlidir. Ancak bu ıslahat yalnızca askeri bir yenilikle sınırlı değildir. Bir nevi topluma yeni bir düzen vermek arzusunda olan III. Selim dönemine Nizâm-ı Cedîd dönemi yani yeni düzen devri denir.[24] Bu hususla ilgili Enver Ziya Karal'ın düşünceleri önemlidir:

"Nizam-ı Cedid'de, talim ve terbiyesi kalmamış bir insan yığınından ibaret olan yeniçeriler karşısında modern bir ordu tesis etmenin yanında, ulema sınıfının nüfusunu kırmak, selâhiyetlerini azaltmak ve ayrıca Avrupalıların sanat ve ilimdeki ilerlemelerine

[19] Berkes, a.g.e. s. 74.
[20] Berkes, a.g.e. s. 74.
[21] Berkes, a.g.e. s. 77.
[22] Günel, N. (2011). *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi,* İstanbul: Ada Ofset Matbaacılık, s.14.
[23] Öztuna, Y. (2014). *Tarihçi Gözüyle,* İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.66.
[24] Günel, a.g.e. s. 14.

ortak olucu sınaî, zıraî, iktisadî müesseslerden iktibaslar yapmak arzu ve iştiyak, mühim rol oynamıştır."[25]

Bu değerlendirmeden anlaşılacağı üzere Osmanlı reformları toplumun dinamiklerine yönelikte bir şeyler içermektedir. Ancak bu yeniliklerin ve batılılaşma çabalarının karşısında duranlarda her aralıkta söz konusudur. III. Selim uygulamaya çalıştığı reformlar kendisine karşı bir muhalefetinde doğuşu demek idi. Ulema, Yeniçeri Ocağı ve âyanlar reformların kendi çıkarlarına zarar verdiğini düşünüyorlardı. Osmanlı Devleti'nin idari düzeninin muhafazasında kapıkulu ocağının en önemli kısmında yeniçerilik vardı. Bu müessesenin askerlik dışında siyasal alanda da ağırlığı vardı. Padişahlık, feodal düzen içinde ve reaya arasında yeniçeri ocağıyla muhafaza ediliyordu.[26] III. Selim'in düzenli bir ordu kurma çabaları Yeniçeri Ocağı'nın devlet içindeki konumu kadar taşralardaki âyanlar içinde iyi değildi.[27] III. Selim'i ve çevresini alafrangalık, hür fikirlilik ve Fransız züppeliğiyle yerenler ulema ve âyanlardır.[28]

Öte yandan reformların finanse edilebilmesi için alınan malî önlemler halk arasında hoşnutsuzlukları arttırıyordu. Ulema da bu malî yapıdan memnun değildi ve III. Selim'e karşı muhalefetin içinde onlar da yer aldı.[29] Bir nevi düalist bir yapının kendi arasındaki bu çekişme 19. yüzyıl Osmanlı Devlet politikasına aralıklarla yön vermiştir denilebilir. Bir diğer ifade ile yenilikçilerle, eski düzenin muhafazasından yana duran politik, askeri, ekonomik ve sosyal müesseseler – rical vardır. 19. yüzyılda Osmanlı Devletinin Batı ile kurduğu ilişki çok yoğundur. Bu yoğunluğun yansımaları geleneksel toplumla devlet dâhilindeki anlaşmazlıkların vuku bulması demektir.[30] Sırp ayaklanması daha önlenememişken çıkan Osmanlı – Rus savaşı ve harp devam ederken vuku bulan Kabakçı Mustafa İsyanı III. Selim'in ıslahatlarına engel olur.[31] Mesela Nizâm-ı Cedîd'in lağvedilmesi buna önemli örneklerden biridir. Bu hususta 1808'de Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın on beş bin askeri ile İstanbul'da bulunması ve IV. Mustafa'yı yeniçerilerin elinden kurtararak yeniden III.

[25] Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 5, s.61-64.
[26] Berkes, a.g.e. s.77.
[27] Seyitdanlıoğlu, M. (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.21.
[28] İnalcık, H.ve Seyitdanlıoğlu, M. (2007). *Tanzimat,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.137.
[29] Seyitdanlıoğlu, a.g.e. s.21.
[30] Öztuna, a.g.e. s.
[31] Çelik, a.g.e. s. 16.

Selim'i tahta çıkartmak üzere Nizam-ı Cedid'i kurma düşüncesi bu yeni ordunun lağvedilmesine karşı önemli bir adımdır.[32] III. Selim'in tahttan indirilmeden kısa bir süre önce lağvetmek zorunda kaldığı Nizam-ı Cedid yanlıları mezkûr sabık sultanın çevresinde toplanmıştır.[33] Bu toplananların önemli bir kısmı Nizam-ı Cedid'in öncü kadrolarındandır ve mezkûr öncülere Rusçuk Yaranı denir.

Alemdar Mustafa Paşa III. Selim'e ve onun ıslahatçı grubuna sadık bir bende idi. IV. Mustafa'nın tahtan indirilmesini ve yeni düzenin inşasını başlatan III. Selim'in saltanatının devamını arzu ediyordu.[34] Ancak IV. Mustafa bu durumu öğrendi ve amcası III. Selim ve kardeşi veliaht Şehzade Mahmut'un idam emrini verdi.[35] Bu idam kararını Alemdar Mustafa Paşa Topkapı Sarayı önünde iken yanında bulunanlardan öğrendi.[36] Keza Alemdar Mustafa Paşa'da daha ordusu ile İstanbul'a çıkmadan evvel Kabakçı Mustafa'yı idam ettirmiştir.[37] Bilahare III. Selim'i tekraren tahta geçirmek üzere Topkapı Sarayı'na yönelen Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'in öldürülmesine engel olamadı ve Şehzade Mahmut'a derhal biat etti.[38] Şehzade Mahmut'tan başka saltanat edebilecek bir Osmanlı da yoktu. IV. Mustafa'nın III. Selim ve Şehzade Mahmut ile ilgili idam kararı bununla alakadardı.[39] Kabakçı Mustafa Paşa İsyanı ile başlayan, III. Selim'in tahttan indirilmesi, IV. Mustafa'nın saltanata yükseltilmesi ve yeniden Alemdar Mustafa Paşa'nın Rumeli'nden Nizam-ı Cedid ve ıslahatların devamı için Topkapı Sarayı'na yürümesi hadisesi Osmanlı Devleti'nde ilk aleni yenilikçi ve anti-yenilikçi güruhların aralarındaki çatışma örnekleridir denilebilir.

1.3. Sultan II. Mahmut Dönemi Ve Politikaları

Sultan II. Mahmut dönemi Osmanlı idaresinin merkezileştirme politikalarını arttırdığı bir dönemdir. Âyan sınıfının merkezi idareyle uyuşmasına yönelik olan Sened-i İttifak yedi maddeden mürekkep idi. İttifakla padişah otoritesi devlet

[32] Ortaylı, a.g.e. s. 35.
[33] Ortaylı, a.g.e. s. 35.
[34] Ortaylı, a.g.e. s. 35.
[35] Ortaylı, a.g.e. s. 36.
[36] Uzunçarşılı, İ. H. (1942). *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Suleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa,* İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 7, s.125.
[37] Uzunçarşılı, a.g.e. s. 116.
[38] Ortaylı, a.g.e. s. 36.
[39] Uzunçarşılı, a.g.e. s. 125.

mefhumunun dayanağıdır denildi.[40] Vüzera, ulemâ, rical ve askerî ocakların padişahın aleyhine olan bir eyleme karşı ittihatla davranmaları ve cezaî müeyyideleri uygulamaları kararlaştırıldı.[41] Sultan II. Mahmut bu ittifakla devlet idaresini tekleştirmek, reformlarına daha da eğilmek gayesinde idi. Toplumsal yaşamın dönüşmesine öncülük eden ıslahatlarla yaşanılan yüzyılın şekillenmesindeki ilk karakterlerden oldu. Osmanlı geleneksel toplum yaşamını Batı'dan yeniliklerle modernleştirdi. Bu yeniliklerin şeriat yasalarına aykırı olduğunu içselleştiren toplumsal yargılar nedeniyle gâvur padişah diye anıldı. III. Selim döneminden bu yana ıslahat politikalarına muhalefet eden asker ocağını lağveden Sultan II. Mahmut, reformlarının önünü mezkûr ilgayla daha da açtı. Vaka-i Hayriye diye anılan mezkûr vaka Sultan II. Mahmut'un en radikal inkılabıydı.[42] Tanzimat devrindeki birçok Batılı müessesenin ilkliğinde Sultan II. Mahmut vardı. Bilhassa meclislerin kurulmasıyla Osmanlı idaresi saray avlusunun dışarısına çıkarıldı. Meşveret usulünün müesseselerle kanunlaştığı bir devrin açıldığı muhakkak idi. Petersburg elçiliğinde görevli Müşir Halil Rif'at Paşanın: "Avrupa'ya benzemezsek, Asya'ya çekilmeye mecburuz" demesi, Sultan II. Mahmut'u inkılaplara yönelik inancını daha arttırır.[43] Bâb-ı Âli'de kurdurduğu Tercüme Odasıyla Batı'yla olan diyaloglarını güçlendiren Sultan II. Mahmut, bir nokta da genç memurların Batı dillerini öğrenmesine gerekçedir. Tanzimat dönemi sadrazamlarının birçoğu gençlik yıllarında mezkûr Tercüme Odalarında lisan öğrenmişlerdir. Bu dahi Sultan II. Mahmut dönemi teceddüt politikalarının bir yüzyıla nasıl yansıdığına örnektir.[44]

1.3.1. Umumu Ahval ve 1808 Sened-i İttifak

Sultan II. Mahmut saltanatının ilk yıllarında ara ara alevlenen Sırp Ayaklanması, 1806 – 1812 yılları arasındaki Osmanlı – Rus savaşından kalan ağır yük, 1821'de Fransız ve İngilizlerin desteklediği Yunan İsyanı ve Türkiye – İran (1821-1823) savaşını bulmuştur.[45] Devletin içinde bulunduğu ağır duruma karşın, bir taraftan da Avrupaî bir ordu ve idare kurabilmek için merkezi yönetimi sıkı bir

[40] İnalcık, H. (2019). *Devlet-i ' Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.98.
[41] İnalcık, a.g.e. s.98.
[42] Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi Siyasî Tarih 1, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 2004, s.453.
[43] Öztuna, a.g.e. s. 462.
[44] Öztuna, a.g.e. s. 462.
[45] Çelik, a.g.e. s. 16.

şekilde yeniden yapılandırmak Sultan II. Mahmut'un önemli önceliğidir.[46] Bu raddeden sonra Osmanlı Devleti'nde ilk anayasal mütalaa denilebilecek Sened-i İttifak üzerine çalışmaları ivme kazanmıştır.

Dört aylık sadaretinin ilk günlerinde Sultan III. Selim'i öldürenleri ve ona aleyhtar olanları tevkif eden Alemdar Mustafa Paşa, bilahare Anadolu ve Rumeli diyarlarında bulunan âyanları İstanbul'a çağırdı.[47] Âyan[48] mefhumu bu noktada önemlidir ve keza Alemdar Mustafa Paşa'da âyan kökenlidir. İstanbul'a gelen âyanlar arasında Manisa ve havalisi âyanı Karaosmanoğlu Ömer Ağa, Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedid'inde önemli işlerde bulunan Çapanoğlu Süleyman Bey, Şile âyanı Ahmet Ağa, Bolu voyvodası Hacı Ahmet oğlu Seyit İbrahim Ağa ile Siroz âyanı İbrahim Bey ve bir de Çirmen mutasarrıfı Mustafa Bey var idi.[49] Alemdar Mustafa Paşa'nın ayanları İstanbul'a daveti onları sadaretine ve II. Mahmut'a celp etmek üzerine bir politika idi. Sultan II. Mahmut'a biat edilmesi ve bir nevi özerk idareler kuran âyanların merkez idaresine dâhil edilmesi düşünülmüştü.[50] Osmanlı Devleti'nde vahdet yoktu ve bir müddet daha bu halin devamı devletin inhitatı demek idi. Hükûmet bir yoldan âyanlar ile ittifak çabası içerisinde çareler arıyordu ve bu durum merkezileştirme politikaları çerçevesinde açıklanabilirdi. Sened-i İttifak[51] bu mezkûr ahval dâhilinde mütalaa edildi. Bu gelişmeler siyasî açıdan devlet içindeki teşkilatlı kuvvetlerin, yani ocak, ulema ve taşra âyanının, devlet idaresini elde etme sürecine karşılık gelir. Bu noktada bilhassa Sened-i İttifak âyanın devlet yönetiminde birincil erk olma teşebbüsüdür.[52]

1.3.2. Sened-i İttifak ve Alemdar Mustafa Paşa

Padişah'ın mutlak otoritesini sınırlayan bir vesika olan Sened-i İttifak, modern Türk devletinin gelişme aşamalarında "ilk âmme hukuku kaidesi" addedilebilir.[53] Hükûmet ve ayanlar arasında merbut edilen layiha yedi madde ve bir zeylden mürekkep idi.[54] Birinci madde, âyanların saltanata olan sadakat ve

[46] Çelik, a.g.e. s. 16.
[47] Uzunçarşılı, a.g.e. s. 138.
[48] Osmanlılar'da şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere verilen ad.
[49] Uzunçarşılı, a.g.e. s. 138.
[50] Uzunçarşılı, a.g.e. s. 139.
[51] Osmanlı tarihinde merkez bürokrasisi ile âyan arasında imzalanan belgenin adı.
[52] İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Belleten, XXVIII/109-112, Ankara: s.603-622.
[53] İnalcık, a.g.e., s. 603-622.
[54] Uzunçarşılı, a.g.e. s. 142.

rabıtalarını temin ve teyit üzerinedir. İkinci madde de, hükümetin devamı askerle olduğundan, idarenin aldığı karar doğrultusunda âyanların asker yazmalarında yardımı esas alınır. Üçüncü madde iktisadi olup, alınan karar ve nizam mucibince âyanların davranmaları beklenir. Dördüncü madde sadrazamların verdikleri kararların padişah buyruğu kabul edilmesidir ve kanun – taahhüt dışında alınan kararlardan padişah mesul değildir. Beşinci madde de devlet ricali ve âyanlar arasında birbirlerine kefil olma durumu söz konusudur ve ilerleyen dönemlerde âyanların muhalif bir eylemde bulunmadıkları sürece kendilerine tedip yapılmayacaktır. Eğer herhangi bir âyan ittifakın aksine bir çalışmada bulunursa diğer âyanlar hükumetin yanında yer alacaktır. Keza âyanlarla hükumet dâhilindeki ittifak evlatları arasında da devam edecektir. İlaveten âyanların mıntıkalarına tecavüzde bulunmamaları, halka adalet ile yaklaşmaları salık verilmiştir. Altıncı madde, ikinci bir irticai eylemi engellemek üzere, isyan eden yeniçeri ocağına karşı tedip uygulanması ile ilgilidir. Bir yeniçeri ocağının isyanı üzerine âyanlara mesuliyetler yüklenmiştir. Kapıkulu ocaklarının isyanına karşı sadrazam ve rical, âyanların yardımını ittifaka dâhil kılmıştır. Yedinci madde ise vergilerin mutedil bir surette tarhını içermektedir. Vergilerin toplanmasında herhangi bir muhalefet ile karşılaşılırsa sadaret bilgilendirilmelidir. Zeyl kısmında ilave edilen husus ile ittifak noktalanmıştır. Bu husus da bundan sonrası için de sadaret edecek zât ile şeyhülislâmların ittifak senedini imzalamaları ile ilgilidir.[55]

Hükümet ve âyanlar arasında şerh düşülen Sened-i İttifak 19.yüzyılda Osmanlı Devletinin politikalarının ne yönde ilerleyeceğine yönelik bulgular içermektedir. Buna ek olarak yukarıda ayrıntılı bir şekilde yer verilen, hukuki bir evrak olan Sened-i İttifak padişahın idare etme alanını sınırlayan bir evraktır. Bu ittifak devletin içinde bulunduğu siyasî durumun bir gereğidir.

Bu yönüyle Sened-i İttifak için Osmanlı toplumundaki âyan sınıfının merkezi idare ile işbirliğinin bir layiha üzerine dökülmesi de denilebilir. Bu minvalde İttifak, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu gibi düzeni değiştirme iddiası içinde açıklanamaz.[56] Sultan II. Mahmut ve Alemdar Mustafa Paşa merkezileştirme politikalarıyla taşralar üzerindeki idarî gücünü arttırma gayesindedir. Ancak bu durum padişahın otoritesini sınırlayan ve daha önce herhangi bir hukuki statüsü bulunmayan âyanların idarede

[55] Uzunçarşılı, a.g.e. s. 143.
[56] İnalcık,1964, a.g.e. s.

ağırlık kazanmasına olanak vermiştir. Sened-i İttifak, Osmanlı Devleti'nin içtimaî – siyasî düzeninin değişmesinde bir ilklik içerebilirdi. 19. yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne tabii Hıristiyan prenslikler nasıl vuku buldu ise 14. yüzyılda olduğu gibi Anadolu'da da derebeylikler dönemi bir kez daha yaşanabilirdi.[57] Ancak Sened-i İttifak, Alemdar Mustafa Paşa ve devlet merkezindeki âyanların kurdukları ağırlık idarenin kaldırılması ile hükümsüz bir vesika durumuna düştü. İttifakın uygulanabilmesi bir nokta da âyanların bi'l ittifak içinde bulunmaları ile alakadardı ve bunu âyanlar muhafaza edemedi. Merkezi idare bu durumdan yararlandı ve ittihat içinde bulunamayan önde gelen âyanları zamanla tart etti.[58]

Alemdar Mustafa Paşa dört aylık sadaret döneminde askeri ıslahatlara önem verdi. III. Selim'in Nizam-ı Cedit ile başladığı askeri reformlara Sekbân-ı Cedîd[59] ile devam etti.[60] Selimiye askeri kışlaları tamir edildi. Sanat ve ticaretle meşgul olan askerlerin talimine yönelik çalışmalarda bulunuldu ve bu talim bir zorunluluk oldu. Bu durum yeniçerilerde hoşnutsuzlukları daha da arttırdı.[61] İlaveten, Sultan II. Mahmut yeniçerilere yönelik müeyyideleri de arttırdı. İktisadi bir yük olan ve esame[62] denilen cüzdanların toplanmasını salık verdi ve her üç ayda bir devletten mezkûr esamelerle cülus alan yeniçerilerde bir azalma oldu.[63] Bu da iktisadi bir yükten kurtulmak demek idi. Bu yaptırımların arkasındaki birinci kişi Alemdar Mustafa Paşa idi. En azından yeniçeri ocağı için Alemdar Mustafa Paşa mesuldü. Nihai erimde Alemdar Mustafa Paşa'nın dört aya yaklaşan sadaret dönemi Alemdar Vakası[64] denilen bir hadise ile son buldu. Teceddüt yanlısı Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa katledildi. II. Mahmut yenilik yanlısı sadrazamına yardım edemedi. Ancak reform politikalarını sürdürmek için mezkûr olay dirayetini daha da arttırdı denilebilir.

[57] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[58] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[59] II. Mahmut dönemi başlarında kurulan düzenli ordu. Kabakçı İsyanı sırasında saltanatına son verilen III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak üzere İstanbul'a gelen ve II. Mahmut tarafından sadrazamlığa getirilen Alemdar Mustafa Paşa tarafından 1808'de teşkil edilmiştir. Kaldırılan Nizam-ı Cedid ordusunun yerine kurulan bu tâlimli ordu Segbân / Sekbân-ı Cedîd, Cihâdiye Segbân Askeri, Ecnâd-ı Mürettebe-i Sekbân, Tâlimli Seymen, Tâlimli Sekban gibi adlarla anılır.
[60] Arkun, a.g.e., s. 57.
[61] Arkun, a.g.e., s. 57.
[62] Yeniçerilere mahfuz ulufe cüzdanı.
[63] Arkun, a.g.e., s. 61.
[64] 15 Kasım – 18 Kasım 1808 tarihleri arasında Rumeli âyanlarından yenilik yanlısı Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüne ve yenilik hareketlerinin durmasına yol açan yeniçeri ayaklanmasıdır.

1.3.3. Sultan II. Mahmut Genel Reformları

Gülhane Hatt-ı Şerîf-i'ne doğru ilerleyen bir süreç başladı ve bir nokta da Sultan II. Mahmut mezkûr sürecin öncüsü idi. 18. yüzyıldan itibaren devletler merkezileştirme politikalarına ağırlık verdi. Sultan II. Mahmut'ta bu doğrultuda çalışmalarda bulundu. Balkanlar'da yükselen millet ve milliyetçilik mefhumlarının 19. yüzyılda kendine alan bulması, gayrımüslüman nüfus arasında ayrılıkçı düşüncelerin dillendirilmesine ve artmasına neden oldu.[65]

19. yüzyılın ikinci yarısında daha da artan ayrılıkçı düşünceler, mezkûr yüzyılda kapitalizmin Osmanlı dâhilinde gayrımüslüman nüfus arasındaki burjuva sınıfı üzerinden vücut buldu.[66] Bu nedenle Sultan II. Mahmut merkezileştirme politikasına ayrıca önem verdi. Daha önce de değinildiği gibi âyanlarla imzalanan Sened-i İttifak'ta da taşraların merkeze bağlılığını arttırmak üzerine maddeler vardı.

Sultan II. Mahmut'un yenilikleri toplumsal alanlarda da önemli değişikliklerin yaşanmasına neden oldu. Divan Kurulunu lağvetti, nazırlıklar açtı. Müsadere[67] kaldırıldı ve özel mülkiyet kişilere tanındı. Avrupa'ya ilk öğrenciler yine Sultan II. Mahmut döneminde gönderildi. Batı musikisinin yasaklanması kaldırıldı, memurların fes ve pantolon giyinmeleri zaruri kılındı. Fes ve pantolon giyinmesinin zaruri kılınması şekilci yenilikler olarak algılandı. Bilhassa bu yeniliklerden ulema hoşnut değildi.[68] Bu yeniliklerle halk Sultan II. Mahmut'a gâvur padişah lakabını verdi.[69]

Sultan II. Mahmut devrinde ayrıca nüfus sayımı yapıldı, yeni basımevleri açıldı ve posta idaresi kuruldu.[70] Ordunun modernleştirilmesine yönelik mühendishaneler açıldı, matematik öğrenimi arttırıldı, eski tıp karşısında Avrupa tıbbını öğreten yüksekokullar inşa edildi.[71] En önemli ıslahatlar askeri alanda idi. Yeniçeri ocağının lağvedilmesinden evvel askeri şuralar kuruldu. Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri adlı mezkûr şura askeri reformlar içerisinde önemlidir. Osmanlı Ordusu ile

[65] Karpat, K. (2013). *Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik, İstanbul*: Timaş Yayınları, s.26.
[66] Karpat, a.g.e. s. 27.
[67] İşlenen bir suç karşılığı, suçlunun malının tamamını yahut bir bölümünü bir başka kişi veya kuruma devretmek. TDK, 1932.
[68] Çelik, a.g.e. s. 16.
[69] Öztuna, a.g.e. s. 66.
[70] Günel, a.g.e. s. 15.
[71] Ülken, a.g.e. s.47.

ilgili eksiklikleri değerlendirmek ve çözüm odaklı önerilerde bulunmak, Avrupa devletlerinin askeri nizamlarını incelemek bu şuranın yüklendiği işlerdir.[72]

1.3.4. Sultan II. Mahmut'la Kurulan Müesseseler

Sultan II. Mahmut yeni düzen adına çalışmalarda bulunmak üzere birçok meclis de açmıştır.[73] Onlardan bir tanesi de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adlı Sultan II. Mahmut'a bağlı danışmalar kuruludur.[74] Bu danışman kurulunu Tanzimat dönemi meclislerin altyapısına indirgemek yanlış değildir. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, 24 Mart 1838'de kuruluşundan itibaren 1876'da I. Meşrutiyet'in ilân edildiği tarihe kadar bugün adına Tanzimat Dönemi dediğimiz evrenin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarına etki eden bir müessesedir.[75] Gülhâne Hatt-ı Hümâyûn'u da dediğimiz Tanzimat Fermanı'nın laboratuvarı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'dir. Bir nevi bu kurulun başarısı Tanzimat'ın başarısı, başarısızlığı ise Tanzimat'ın başarısızlığıdır denilebilir.[76] Sadrazam ofisine bağlı Dâr-ı Şûrâ-yı Babıâli adlı danışman kurulu da bunlara bir diğer örnektir.[77] Bu müesseselerin bürokrasinin ilerlemesinde önemli işlevleri var idi. Ancak devamlılık hususunda eksik kaldılar.

Sultan II. Mahmut devri bu danışman kurulları ile Tanzimat idaresinin başlangıcıdır.[78] Modernleşmenin ağırlık kazanmasında da bu kurulların önemli yeri vardır. Birçok Tanzimat devlet adamı bu şuralardan çıkmıştır denilebilir. Batı'daki meclislerin usulleri üzerine çalışmalarda bulunan ve bu değerlendirmeler ışığında hangi tür bir meclis yapısının Osmanlı'ya uygun düştüğünü araştıran Mustafa Reşit Paşa'dır.[79] İngiltere ve Fransa'daki meclisleri Meşrutiyet'e yakın bulduğu için daha çok Avusturya ve Prusya'nın meclislerini ön plana alan Mustafa Reşit Paşa, mezkûr meclisleri monarşi idareleri için daha uygun buldu. Avusturya'daki ve Fransa'daki meclislerin üyeleri devlet başkanlarınca belirleniyordu ve bu usul Osmanlı Devleti için de uygulanabilirdi. Yalnızca meclis üyelerinin belirlenmesi değil, azledilmesi de

---

[72] Aksu, C. (2004). *Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar),* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Alıntısıdır, Ankara, s.17.
[73] Karal, a.g.e. s.40-46.
[74] Ortaylı, a.g.e. s. 130.
[75] Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s.1.
[76] Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1999, s.1.
[77] Ortaylı, a.g.e. s. 130.
[78] Ortaylı, a.g.e. s. 131.
[79] Karal, a.g.e. s. 528-601.

devlet başkanının kararı idi. Mustafa Reşit Paşa'nın Avusturya ve Fransa meclislerini örnek alması Osmanlı Devleti'nin idare usulüyle benzerlik taşıdığı kadar, meclis üyelerinin azledilmezlik ayrıcalığıyla ıslahatlara mani olma olasılığıdır.[80]

1.3.5. Gazetecilik, Ali Suavi ve Fransa Eğitim Bakanı Rene Haby

Bu dönem dâhilinde önemle ifade edilmesi zaruri olan bir diğer husus da *Takvîm-i Vekâyi* adlı ilk Osmanlı gazetenin yayımlanmaya başlamasıdır. Rumca, Ermenice, Arapça, Farsça ve Fransızca yayımlanan bir gazete idi. İlk yıllarında düzensiz aralıklarla çıkan gazete bir müddet sonra haftada bir yayımlandı. 1 Kasım 1831'de devletin resmi gazetesi olarak çıkarılan *Takvim-i Vekayi*, devlet yönetimini ilgilendiren bütün kanun, yönetmelik ve bildirilerini yayımlayan bir basın organı olmuştur.[81] Sultan II. Mahmut'tan bu yana devlet, tebaa üzerinde protektora kurmak durumunda idi.[82] Basın, devlet ve reaya arasındaki ilişkilerin kurulmasında önemli bir yer edindi. Batılılaşma politikaları topluma intikal edilmeli idi ve bu mezkûr hususa da ancak basınla muvaffak olunabilirdi. Bu noktada Ali Suavi'nin düşünceleri önemlidir. Suavi, mutluluğa giden yolda bilginin öneminin üzerinde durur. Bilgiye erişebilmekte ancak basın aracılığı iledir. Suavi için yazılan kitaplar, çıkarılan gazeteler bu vasıtalardandır.[83] Ali Suavi'nin bilhassa gazete ile ilgili tanımlamaları dikkat çekicidir. Gazete okuyan insanın birçok şeyi bildiğini ifade eden Suavi, ülkeler arasında irtibatın kurulmasında, diğer coğrafyalarda ne gibi şeyler olduğunu öğrenme hususunda gazetenin önemine değinir.[84] Bu noktada Osmanlı toplumu dâhilinde de gazetelerin yaygınlaşmasını normal karşılar. Ali Suavi'nin bu açıklamalarından da anlaşılacağı üzere Muhbir gazetesi; Batı âleminde vuku bulan yeniliklerle alakadar Osmanlı toplumunu bilgilendirmek, adap, ahlak ve maarife dair makaleler yayımlamak, okullarda yararlanmak, toplumun sade dil kullanmasını yaygınlaştırmak ve hürriyet mefhumunun ne olduğuna dair toplumu bilgilendirmek üzere mefkûre edinmiştir.[85] Esasen gazetenin okullarda bir maarif aracı olarak kullanılmasına ilişkin teşebbüsün öncüleri arasında Fransa Eğitim Bakanı Rene Haby

[80] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[81] Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1999, s.9.
[82] Ortaylı, a.g.e. s. 200.
[83] Çavdar, a.g.e. s. .
[84] Çavdar, a.g.e. s. 10
[85] Çavdar, a.g.e. s. 10

bulunmaktadır.[86] Okulda gazetelerin okutulmasına yönelik düşünceler önce 1968'de Fransız üniversite öğrencilerinin eylemlerinde ileri sürüldü.[87] Zamanla yazarlar, gazeteciler bu düşünceleri yerinde buldu. Bir müddet sonra Eğitim Bakanı Rene Haby bir takım genelgeler yayınlayarak okullarda gazete okunabileceğini kabul etti. Rene Haby'nin 28 Eylül 1976 tarihli genelgesi ilginç bir şekilde, Ali Suavi'nin 1867'de ileri sürdüğü gerekçelerle benzerlikler içermektedir.[88] Genelgenin ilgili bölümleri şunlardır:

"Okulu modern dünyanın gerçeklerine açma isteği geleneksel pedagojik araçların kullanılmasına, yazılı veya görüntülü – sesli olsun basının da kullanılışını eklemeyi gerektirmektedir (…), Öğretmenler, öğrencilerin içinde yaşadıkları dünyayı daha iyi anlama arzusunu tatmin için basının sunduğu olanaklardan daha çok yararlanmaya teşvik edilmelidir. Şimdiden, yabancı basının kullanılmasıyla, yabancı dil öğretiminde önemli sonuçlar alınmıştır. Fakat, başka alanların birçok öğretmenleri, tamamlayıcı bir formasyon gerektiren bu yeni yöntemin kullanılışı hakkında yeterli ölçüde haber ve bilgi sahibi değildir (…)."[89]

"Basına çalışma aracı olarak başvurmak kuşkusuz hiçbir tekelci görüşle yapılmayacaktır. Bakanlık, şu veya bu gazeteyi ne önerebilir, ne yasaklayabilir. Fakat öğretimin yansızlığının ve bağımsızlığının güvencesi olan bu özgürlüğün bir takım kesin sınırları olmalıdır. Bundan, öğretmenlerin yalnız ve yalnızca pedagojik amaçlar gütmelerini ve görevlerini düzenleyen zımnî meslekî ödevlerle ilgili kurallar sistemine saygı göstermelerini anlıyorum. Yapılacak alıştırmaların eleştirisel değerini –başvurulacak-yazıların çeşitliliği sağlayacaktır. Basının kullanılışı, yan tutan açıklamalara veya öğretmenin kişisel kanılarının ortaya atılmasına bahane olamaz. Bu yeni yöntemlerin, kullanılmalarındaki sapma tehlikelerine ilişkin olarak ailelerde uyandırabileceği endişeleri biliyorum. Bu nedenle okul müdürleri idare kurullarını amaçlarımız konusunda aydınlatmalı ve bu yöntemlerin yararlarını açıkça ortaya koymalı, fakat içinde tutulacakları sınırları da göstermelidir. Sınıfta basının kullanılışı, normal olarak, parasal bir yön taşımamalıdır. Gerçekten, alıştırmaların büyük kısmının bizzat öğrencilerin sağlayacakları gazeteler üzerinde yapılabileceğini düşünüyorum. Eğer bunun mümkün olmadığı anlaşılırsa, lise ve

[86] Akyüz, Y. (1978). Okula Gazete Sokan Öğretmen Ali Suavî ve Günümüz Eğitiminde Benzer Girişimler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Belleten, Cilt XLII, Sayı: 167, Temmuz 1978'den ayrıbasım, Ankara, s.440.
[87] Akyüz, a.g.e. s. 440.
[88] Akyüz, a.g.e. s. 441.
[89] Akyüz, a.g.e. s. 441.

kolejlerin yıllık bütçelerinde öngörülen eğitim kredileri üzerinden bazı harcamalar yapılabilecektir (…)."[90]

Anlaşılacağı üzere Fransa Eğitim Bakanı Rene Haby, okulun dünyaya açılabilmesinin bir yolunu da gazetenin sınıfa sokulmasında bulmaktadır. Yüz yılı aşkın bir süre önce bu düşünceler Ali Suavi tarafından dillendirilmiştir.[91] Ali Suavi, 1877'de Mekteb-î Sultanî Müdürlüğü'nde iken de ıslahat çalışmaları altında gazetenin okula sokulmasına izin vermiştir. Müdürlüğü sırasında da gazetelerde yazınlarına ara vermemiştir. *Vakit, Basiret, Müsavat ve Ümran* gazetelerinde bir yığın yazısı çıkmıştır.[92] 19. yüzyıldaki reformların insanlara duyurulmasında ve mezkûr reformların toplumla içselleştirilmesinde gazetecilik önemli bir yer edindi. Sultan II. Mahmut dönemi bu noktada ayrı bir yerdedir. Daha önce alınan kararlarda önemsenmeyen yahut öncelik edilmeyen insanların rızası bir nevi artık basın aracılığı ile dikkate alınır oldu. Devlet batılılaşma politikalarını meşrulaştırma yolunu aradı denilebilir. *Takvîm-i Vekâyi* adlı resmi gazete bu minvalde ilk adımlardandır. Keza farklı dillerde neşredilen gazetenin Osmanlı Devletinin dış politikasına yararları da söz konusudur. Batı ülkelerine Osmanlı topraklarındaki teceddüt politikaları gazeteler aracılığıyla aktarılmıştır. Bilhassa Rusya, İngiltere ve Fransa gibi garp devletlerinin Osmanlının dâhili politikalarına müdahalede bulunmaması için reform – ıslahat çalışmaları resmî ve özel gazetelerde yayımlanmıştır.

Gazetelerin bu işlevleri bir noktada Osmanlı toplumunun modernleşmede aldığı yolun isnadıdır. Batı memleketlerinde kamuoyu denilen umumi algının gazeteler aracılığı ile vuku kılınması, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti için de devlet ve tebaa arasında vakidir. Bu aşamada Osmanlı geleneksel toplum yaşamında kamuoyu kahvehaneler, hamamlar ve tekkeler de husul ederdi. IV. Murat'ın kahvehane ve meyhanelere karşı yaptırımları bu açıdan değerlendirilmelidir. Denilebilir ki IV. Murat içki ve tütünü değil, toplum dâhilinde siyasal bir etki uyandırabilecek dedikodu, tefrika ve nifak muhabbetlerini engelleme gayesinde idi.[93] Yalnızca Osmanlı'da değil, Avrupa'da da 17. yüzyıldan itibaren kahvehanelerin çoğaldığı görülmüştür. Örneğin 1685'de Fransa kralının bir bakanı, Paris polis şefine gönderdiği bir yazıda kahvehanelerde her türden insanın ve bilhassa yabancıların

[90] Akyüz, a.g.e. s. 441-442.
[91] Akyüz, a.g.e. s. 442.
[92] Çelik, a.g.e. s. 334.
[93] Ortaylı, a.g.e. s. 200.

toplandıklarının Kral'ın bildiğini ve bunun nasıl engelleneceğine dair majestelerinin sorduğunu ifade etmiştir.[94] Okuma yazma oranının çok düşük olduğu bir toplumda söylentilerle kamuoyunun oluşması da normaldi. Kahvehaneler bu söylentilerin meskeni idi. Osmanlı modernleşmesi bu raddede de gazeteler aracılığıyla bir başka hal aldı. İlk resmi gazete olan *Takvîm-i Vekâyi* dışında özel teşebbüs Türkçe gazete olan *Ceride-i Havadis* yayımlanmaya başladı. *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvîr-i Efkâr* dönemin diğer önemli özel teşebbüs gazeteleridir. Bilhassa İzmir'de Türkçe dışında yabancı dillerde birçok gazete yayımlandı.

Osmanlı Devleti yalnızca dâhili meselelerinde değil, harici bir mevzu haline bürünen mevzularda da gazetecilik çalışmalarında bulunmuştur.[95] Sultan II. Mahmut döneminde kendine alan bulan gazetecilik, bir aşamadan sonra muhalefetin inhisarında ilerlemiştir denilebilir. İleriki dönemde Yeni Osmanlılar muhalif çalışmalarını gazetecilik üzerinden daha da yoğunlaştıracaklardır. İlk resmî gazetenin yayımlanmasından yaklaşık kırk yıl sonra yayımlanan *Muhbir*, bu muhalif gazetelerin önemli örneğidir.[96]

1.3.6. Askerî Islahatlar, Vaka-i Hayriye ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yla İlişkiler

Osmanlı modernleşmesinin önündeki en önemli engellerden Yeniçeri Ocağının ilgasını ifade eden *Vaka-i Hayriye* Sultan II. Mahmut dönemi icraatlarındadır. İlk saltanat yıllarında Nizâm-ı Cedîd'i örnek alan ve bu minvalde Sekbân-ı Cedîd ordusunu kuran Sultan II. Mahmut için reform çalışmalarının önündeki en büyük engel Yeniçeri Ocağı idi. Yeniçeri Ocağı III. Murat (1574 – 1595) saltanatından bu yana çözülmeye başladı. Sultan II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nı kaldırma kararını Yunan isyanı sırasında bu ocağın kesin başarısızlıkları üzerine aldı.[97] İşleri askerlik olan yeniçeriler kahvecilik, kayıkçılık ve hamallık gibi mesleklerle yan gelir derdine düştü. Askeri talimlerden eksik kalan yeniçeriler manavları, hamalları iltimasla yeniçeri ocaklarına yazdı.[98] Kendi aralarındaki sokak çatışmaları, yağmalama ve diğer benzer adi vakalarda artmıştı.[99] III. Selim devrinde

[94] İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, a.g.e. s.615.
[95] Ortaylı, a.g.e. s. 201.
[96] Ortaylı, a.g.e. s. 205.
[97] Seyitdanlıoğlu, a.g.e. s.21.
[98] Öğreten, A. (2014). *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.19.
[99] Öğreten, a.g.e. s. 20.

yeniçerilik maaşı alanlar 400.000'e ulaştı. Ancak askerlik işini ifa edenler yalnızca 60.000 kadar idi. Harp mevzu olduğunda sefere dâhil olan ise yalnızca 25.000'di.[100] Bilhassa askeri reformlara karşı ayaklanan ve toplumsal yaşam içerisinde ayrıcalıklı bir yer edinen kapıkulları, devletin idare işlerine ve kimin saltanat edeceğine karar verir oldu. III. Selim'in hal edilmesinde, IV. Mustafa'nın tahtı devralmasında ve Sultan II. Mahmut'un tahta geçme sürecinde yaşanılanlar ve yenilik yanlısı Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın katledilmesinde işlediği cürümlerle Yeniçeri Ocağı artık lağvedilmeli idi. Mevzu yalnızca bir askeri ocağın kaldırılması ile sınırlı değildi.

Modernleşme, reform ve ıslahat politikalarına engel olan dâhili bir eski yapı vardı. Rusya'daki Strelitz'ler[101] gibi, Osmanlı Devleti'nde de yeniçeri ordusu reformların düşmanı idi.[102] Başıbozuklukları ve harplardaki kesin yenilgileriyle kamuoyunun yanı sıra ulemanın da artık ardında durmadığı bu ocak dört yüz altmış beş yıllık ömrünün sonuna geldi.[103] Birçok vakanüvis Vaka-i Hayriye'nin modern Türkiye'nin ilk adımı olduğu düşüncesindedir. Yaklaşık beş asırlık ocağın ardından Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye[104] ordusu kuruldu. Esasen bu ordunun kurulma çalışmaları Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesini beyan eden mütalaayla başlamıştır. Öncelikle ordunun yapılanmasına Fransa örnek idi. Bir dizi yenilikler ordu içerisinde vardı. Ancak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'ye modern bir ordu demek de zordur. Kapıkullarından arta kalan bazıları yeni kurulan orduda da bulunmuştur. Subay kadrolarında yer almışlardır. Bu askerî ıslahatlarla ilgili bir dönem İstanbul'da yaşayan elçi eşi Lady Montagu 1841'de yayımladığı *Şark Mektupları* adlı eserinde dikkate değer açıklamalarda bulunmuştur. Bu mezkûr yazında II. Mahmut'un reformları ile ilgili şu ifadeler yer alır:

"Bütün reformlar, görünen şeylerden ibaret. Avrupa tarzında bir ordu kuruldu. Elbise için Ruslar, nizamnameleri için Fransızlar, tüfekleri için Belçikalılar, sarıkları için Türkler, eğerleri için Macarlar, kılıçları için İngilizler örnek alındı. Özetle bu ordu her milletin teşkilatıyla az çok ilgiliydi ve uyumdan uzaktı."[105]

---

[100] Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.53.
[101] Strelitz'ler; Çarlık muhâfiz birlikleridir. Kendisi dışında ailesinin bütün bireylerini öldürdükleri için Rus Çarı I. Petro tarafından 1689'da kılıçtan geçirilerek imha edilmişlerdir.
[102] Imbert, P. (2007). *Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları,* İstanbul: Profil Yayıncılık, s.120.
[103] Seyitdanlıoğlu, a.g.e. s.
[104] Sultan II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesinin ardından kurulan ordunun adıdır.
[105] Imbert, a.g.e. s. 123.

Lady Montagu'ya göre reformlar bir nevi şekilcilikten ibarettir. Reformların şekilcilikle sınırlı kaldığına dair düşünceleri bu kadarla sınırlı değildir. İlaveten Montagu'nun sübjektif yorumlamasına göre ordunun ıslah edilmesi önceliktir ancak bunun nasıl yapılacağı ile ilgili bir muamma söz konusudur. Osmanlı Devleti dâhilindeki muhafazakâr – geleneksel kurumların da bu yeniliklere nasıl yaklaşacağı az buçuk bellidir. Ancak Sultan II. Mahmut teceddüt yanlısı politikalarına dışarıdan yahut içeriden muahezelere ve fiili engellemelere rağmen ara vermemiştir.[106]

Ali Suavi'de Osmanlı Devleti'ndeki modernleşmenin küçümsenmeyecek kadar ileri bir merhalede ve kısa süre içerisinde yaşandığı düşüncesindedir.[107] III. Selim döneminden kalan askerî talim kurumları da halen ayaktadır. III. Selim'in kurdurduğu Kara Harp Okulu bu örneklerden bir tanesidir.[108] Bu okul Avusturya örnek alınarak kurulmuştur. Derslerin verilebilmesi için bu nedenle Almanca, Fransızca gibi dillerin öğrenilmesi ve Avrupalı öğretmenlerin okulda yer alması zaruridir.[109] Ancak Sultan II. Mahmut'un bu husus üzerine çekinceleri vardır. Sultan II. Mahmut kadar reformist bir padişahın yabancı öğretmelerin harp okullarında istihdam edilmesine kuşku ile yaklaşması batılılaşma politikalarının ne denli zor ilerlediğine ayrı bir örnektir.

Sultan II. Mahmut, Kara Harp Okulu'nda Müslüman öğretmenlerin eğitim vermesini arzulamıştır. Ancak bu hususta başvurduğu Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan olumsuz yanıt almıştır. Mehmet Ali Paşa, Sultan II. Mahmut'a Müslümanlar arasında modern askerlik ve fen işlerinden anlayanın bulunmadığını bildirmiştir.[110] Bir diğer mesele de Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile yaşanan ihtilaflar nedeniyle ordunun subayları İngiltere'ye gönderildi. Asi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya yakınlık duyan Fransa'dan uzaklaşıldı.[111]

III. Selim'in 1792 Nizâm-ı Cedîd'i ile askeri alandaki yenilikleri aralansa da Sultan II. Mahmut ile devam ediyordu. Ancak Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1832 ve 1839'daki ayaklanmalarında da Osmanlı Devleti yenildi. Bu yenilgilerin

[106] Imbert, a.g.e. s. 122.
[107] Çavdar, N. (2017).*Muhbir*, İstanbul: Kriter Yayınevi, s.59.
[108] Ortaylı, a.g.e. s. 46.
[109] Ortaylı, a.g.e. s. 46.
[110] Ortaylı, a.g.e. s. 47.
[111] Kuran, E. (1994). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler,* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.17.

nedeniyle ilgili birçok sebep ileri sürülebilir. Ancak birincil neden İstanbul'un ekonomik ve askerî alanda zayıf durumda bulunması ve bu duruma nazaran Mehmet Ali Paşa idaresindeki Mısır'ın kuvvetli bir halde bulunmasıdır.[112] Bu yenilgiler Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu aczin daha da açık isnadı idi. Osmanlı kendisine bağlı bir toprağın valisine dahi söz dinletemiyordu.[113] Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın mezkûr topraklarda uyguladığı ıslahat politikaları İstanbul'da yakından izleniyordu.

Mehmet Ali Paşa'nın yalnızca askerî hususlarda değil, diğer alanlarda da bir dizi yenilikleri söz konusu idi. Bu çerçevede şeker, alkol ve tekstile ağırlık verdi. Sulama kanalları inşa ettirdi. Bu çalışmalarla Mısır'ın yıllık geliri önemli oranda sürekli arttı. Bununla paralel Osmanlı Devleti'ne olan vergi yükü de yükseldi. Mehmet Ali Paşa'ya Mısır Valiliği verildiği sırada Mısır'ın yıllık vergi yükü on iki bin kese iken, bu yük bir yıl sonra on sekiz bin kese, dört yıl sonra otuz beş bin kese oldu. Daha sonraları Mısır'ın vergi yükü dört yüz bin keseye değin yükselecektir.[114] Mehmet Ali Paşa kazandığı bu vergiler ve kendi üzerine mükellef olan Osmanlı Devleti'ne ödediği vergi yüküne rağmen özellikle askerî alanda Fransa'nın teknik yardımları ile modern bir ordunun kurulmasına yönelik önemli çalışmalarda bulundu. Sultan II. Mahmut radikal askerî reformların gerekliliğine Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın askerî icraatlarından sonra karar verdi denilebilir.[115] Avrupa'nın çeşitli ülkelerine öğrenciler gönderdi.[116] Özellikle Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'ya destekleri aleni idi.

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a vali atanmasından evvel bu topraklarda neler olduğunu da iyi idrak etmek lazım. Osmanlı Devleti'ne ait bir toprak parçası olan Mısır'da asıl siyasal unsur Kölemen (Memlûk) beylerinde idi.[117] Ara ara Osmanlı Devleti ve Kölemenler arasında çatışmalar vuku buldu. Ancak bu çatışmalar Kölemenlerin iktidarını kıramadı. Napolyon'un Mısır'dan ayrılmasından sonra yeniden Kölemen varlığının ağırlık kazanmasını arzulamayan Osmanlı Devleti, Hüsrev Paşa, Cezayirli Ali Paşa ve Hurşit Paşa ile Mısır'ı vali unvanıyla idare etti.[118]

[112] Ateş, T. (2009). *Siyasal Tarih,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.305.
[113] Kuran, a.g.e., s.22.
[114] Ateş, a.g.e., s. 307.
[115] Ortaylı, a.g.e. s. 53.
[116] Ateş, a.g.e., s. 307.
[117] Ateş, a.g.e., s. 306.
[118] Ateş, a.g.e., s. 306.

Bu durum Kavalalı Mehmet Ali ve diğer milis kuvvetler arasında hoşnutsuzluklar doğurdu. Mehmet Ali Paşa zaten diğer milis kuvvetlerin yöneticisi konumunda idi. Kölemenlerin ve diğer ufak kuvvetlerin ayaklanmaları karşısında Hurşit Paşa, mezkûr ayaklanmaları önlemesi için Kavalalı Mehmet Ali'ye Cidde valiliğini verdi. Bir müddet sonra ayaklanmalar Mısır'a da sıçradı. Yalnızca askerî bir intifa değil, halkta bu ayaklanmaların içerisinde idi. Bu ahval karşında Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa'yı Mısır valiliğiyle görevlendirdi. Bir müddet sonra Mısır ayaklanmaları Osmanlı Devleti içindeki dâhili bir mevzunun uluslararası bir hal almasıdır.

1.3.7. Osmanlı Devleti'ndeki İlk Elçiliklerin Reformlara Yansımaları

Batı âlemi dışında ilk defa daimî elçilikler kuran Osmanlı Devlet ricali önemli mesuliyetler yüklenmiştir. Avrupa 15. yüzyıldan itibaren dış ilişkilerde mütekabiliyet esasına göre daimi elçilikler açarken Osmanlı Devleti ısrarla ad hoc diplomasisine devam etmiştir.[119]

17. yüzyılın sonlarında Avrupa karşısında geri kaldığını yavaş yavaş idrak eden Osmanlı Devleti, 1721'de Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin ad hoc diplomasi anlayışı ile Paris'e elçiliği akabinde yazdığı ve gözlemlerinden mürekkep olan Sefaretnâme adlı eserinin yayımlanmasından sonra Avrupa'dan geri kaldığını daha iyi anladı.[120] 1793'te Viyana'ya gönderilen Ebubekir Ratip Efendi'nin yazdığı sefaretname de bu minvaldedir.[121] Ebubekir Ratip Efendi'nin, Avusturya'nın askerî ve sivil idaresiyle alakalı verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Avusturya'daki disiplinli ordunun varlığına değinen Ebubekir Ratip Efendi, düzenli maliye ve namuslu, dürüst, liyakatli memurlardan söz eder. Halk arasındaki refah düzeyinin yüksekliğine de ayrıca değinen Ebubekir Ratip Efendi'nin yazınları III. Selim tarafından oldukça beğenildi.[122] III. Selim, Avusturya'nın askerî ve sivil yapısı üzerine yazılan mezkûr layihanın yerli bir düzeye indirgenmesini ve bu noktada uygulanabilirliğinin araştırılmasına karar kıldı.[123] Ebubekir Ratip Efendi, çağın modern devletinin en önemli yanlarını raporluyordu ve bu çalışma III. Selim'de karşılık buldu denilebilir. Tanzimat Fermanı'nın içeriğinde bulunan ve modern devletin özelliklerine daha kırk beş yıl evvel değinen Ebubekir Ratip Efendi'nin

[119] Akpınar, M. (2014). Tarih İncelemeleri Dergisi XXIX/1, Ankara: s.60.
[120] Çelik, a.g.e. s. 15.
[121] Berkes, a.g.e. s. 99.
[122] Berkes, a.g.e. s. 99.
[123] Berkes, a.g.e. s. 99.

raporlamaları Osmanlı Devleti'ndeki bürokrasinin dönüşümüne de önemli bir örnektir.[124] Osmanlı Devleti ancak 18. yüzyılın sonlarında daimi elçilikler açmıştır. 1793 yılında Londra'da kurulan Osmanlı daimî elçiliğinin yanında az bir müddet sonra Paris, Viyana ve Berlin elçilikleri söz konusudur. Bu mezkûr elçilikler 1821 senesinde kapatıldı ve ardından yine aynı merkezlerde bulunmak üzere 1834'de bir kez daha açıldı.[125] Osmanlı Devleti uluslararası politikada denge siyasetine yöneldi ve karşılıklı diplomasi ilkesini benimsedi.[126] Bugüne değin devamlılığı olan bu elçiliklerin Osmanlı Batılılaşmasında önemli yeri vardır. Yusuf Agâh (1793 – 97) ve İsmail Ferruh (1797 – 1800) İngiltere'de, Seyyid Ali (1797 – 1802), Halet (1803 – 06) ve Muhib (1806 – 11) Fransa'da ve İbrahim Afif (1797 – 1800) Avusturya'da daimî elçiliklerde bulunmuştur. Bu kişiler İstanbul'a avdet ettikten sonra defterdarlık, nişancılık ve sadaret dâhilinde önemli vazifelerde yer aldı.[127]

Daimi elçiliklerin kurulmasında bir hususu da ayrıca belirtmek lazımdır. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin bilhassa Fransa ile ilişkileri oldukça iyi durumdadır. Batılılaşma politikalarında Fransa örnek alınan ve yardımları söz konusu olan birincil Avrupa ülkesidir. Fransa'da vuku bulan ve imparatorluklar bünyesinde bulunan ulusların hürriyetine alan açan devrime dahi Osmanlı erkânı pozitif yaklaşmıştır.[128] Ancak 1798'de vuku bulan ve devletlerarası ilişkilerin değişmesinde önemli bir yer edinen General Bonaparte'ın İskenderiye çıkarması, III. Selim'in çağdaşlaşma politikalarını da negatif yönde etkilemiştir.[129] 1787'de başlayan ve 1792'ye değin süren Osmanlı – Rus savaşı da III. Selim'in batılılaşma politikalarına zarar verdi denilebilir.[130] Bonaparte'ın Mısır seferi XVI. yüzyıldan beri süregelen ve geleneksel bir hal alan dostluk yahut ittifak denilebilecek Osmanlı – Fransız ilişkilerini zedelemiştir.[131] Bu raddeden sonra Osmanlı Devleti için İngiltere ve Rusya ile ilişkiler daha da önemlidir. Bu dönemde mezkûr devletlerle ittifak kurulmasına yönelik bir Osmanlı dış politikası ağırlıklıdır.

[124] Berkes, a.g.e. s. 99.
[125] Kuran, a.g.e., s.11.
[126] Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s.20.
[127] Kuran, a.g.e., s.13.
[128] Kuran, a.g.e., s.54.
[129] Kuran, a.g.e., s.54.
[130] Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s.20.
[131] Kuran, a.g.e., s.13.s.55.

Osmanlı devlet yönetiminde batılılaşmanın ilerlemesinde mesuliyetler yüklenen mezkûr rical, III. Selim ve II. Mahmut'un ıslahat politikalarına yardımcı oldu. Bir nevi Osmanlı padişahları kendi teceddüt politikalarının asıl yardımcı elemanlarını Avrupa'daki elçiliklerde kazanmıştır denilebilir. Mesela Yusuf Agâh Efendi'nin kadrosunda Londra'da elçilik nezdinde kâtip olan Mahmut Raif bunlardan bir tanesidir. İngiltere'de kısa sürede Fransızca öğrenen ve yurt dışında yaşadıklarını Fransızca yazdığı seyahatnamede anlatan Mahmut Raif, bir müddet sonra Nizâm-ı Cedîd tüzüklerini Fransızca diline çevirdi ve Mühendishane-i Berr-i Hümâyun matbaasında çoğaltmıştır.[132] III. Selim'in kurdurduğu mühendishanelerde okuyan ve kendi kendine Fransızca öğrenen Seyyid Mustafa da reform çalışmalarının bir diğer ürünüdür. *Diatribe de l'Ingenieur* adlı risalesi Nizâm-ı Cedîd'in propaganda yazınlarındandır ve askerlik, teknoloji ve ilimdeki ıslahatları açıklar.[133] Bu noktada Mustafa Reşit Paşa'ya ayrı bir parantez açmak lazımdır. Londra'da daimî elçilik görevinden dönen Mustafa Reşit Paşa, hariciye nazırı unvanı ile Gülhane Hatt-ı Şerîf-i'ni ilan eden kişidir. 1826'da yeniçerilerin imha edildiği kanlı vaka Vaka-i Hayriye adı ile anılmıştı. 1839'da Gülhane'de okunan mütalaa da Tanzimat-ı Hayriye diye adlandırıldı. Devlet ve toplum işlerinde hayırlı bir devrin açıldığı ifade edildi.[134]

1.4. 1839 Tanzimat Fermanı Ve Dönemi

3 Kasım 1839'da Osmanlı devletini idare edenler umuma karşı, Osmanlı tebaasının her din ve sınıftan ahalisi ve yabancı diplomatlarının bulunduğu alanda Gülhane Hatt-ı Şerîf-i'ni okudu.[135] İlan olunan Gülhane Hattı devlet anlayışında ve idaresinde modernleşmenin birincil adımlarındandır.[136] Bu noktada en dikkate değer hususlardan bir tanesi Tanzimat Fermanı'nın İstanbul'daki sefirlere bildirilmesi ve onlara ayrı bir şekilde layihanın iletilmesidir.[137]

Osmanlı Devleti'nin dönüm noktalarından bir tanesi olan Tanzimat Fermanı ile yeni bir devir açıldı. Bu ferman esasen klasik *adaletname* denilen ve üç asırdan bu yana tahta çıkan her sultanın tebaasını adaletle idare edeceğine dair vaatler içeren bir

[132] Kuran, a.g.e., s.13.s.56-57.
[133] Kuran, a.g.e., s.13.s.56.57.
[134] Ortaylı, a.g.e. s. 103.
[135] Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi,* Ankara: Cedit Neşriyat, s.401.
[136] İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s.91.
[137] Çelik, a.g.e. s. 17.

hatt-ı hümayun idi.[138] Hatt-ı Hümâyun, bir nevi padişahın doğrudan çıkardığı bir ferman şeklinde ilan edildi.[139] Gülhane Hatt-ı Şerîf-i'nin okunmasının ardından aydın bir bürokrat zümre devlet müesseselerini yapılandırmada, merkezî idarenin yeniden kurulmasında, malî, idarî ve adlî alanlarda ön planda bulundu. [140] Mustafa Reşid Paşa ve Sâdık Rifat Paşa mezkûr zümrenin ilklerindendir. Mustafa Reşid Paşa'nın Hâriciye Nazırı olmasından kısa bir süre sonra Viyana'ya büyükelçi olarak gönderilen Sâdık Rıfat Paşa, Mustafa Reşid Paşa'ya Osmanlı Devleti'nde yapılmasını önerdiği idarî ıslahatlarla ilgili bir dizi mektup göndermeye başladı. Bu mektuplarda yer alan fikirler daha sonra Gülhane Fermanı'nda ilan edilen prensiplerle ve uygulamaya konulan fiilî reformlarla benzerlikler içermektedir.[141] Esasında Rifat Paşa'nın fikirleriyle daha sonraki yıllarda uygulamaya alınan reformlar arasında benzerlikler olmasının nedeni yalnızca Mustafa Reşid Paşa'ya yazdığı mektuplarla sınırlı değildir. Reformların dönüm noktası olan yıllarda Rifat Paşa'nın Hâriciye Nezâreti Müsteşarı, Hâriciye Nazırı, Ahkâm-ı Adliye Meclisi Reisi, Mâliye Nâzırı gibi çeşitli mevkilerde bulunması da fikirlerinin uygulanmasında kendisine yardımcı oldu denilebilir.[142] Sâdık Rifat Paşa'nın en önemli ıslahatı ise Avrupa'da bulunduğu dönemde edindiği izlenimler üzerinedir. Rifat Paşa için en önemli eğin, Batı'da vuku bulan ve adına medeniyet denilen mefhumun Osmanlı memaliklerinde de yaşanabilmesi için öncelikle devlet; adlî, idarî, malî ve ziraî hususlarda tebaasına zulmetmemelidir. Gülhane Hatt-ı Şerîf-i, bir diğer adı ile Tanzimat Fermanı, devletin içinde bulunduğu aczi "şer-i şerife ve kavânin-i münifiye inkiyad ve imtisal olunmamağa" şeklinde açıkladı ise de, ülkede can, mal, ırz ve namusun muhafaza edileceğini ve devletin bu mefhumlarla idare edeceğini ilan ediyordu.[143] Tanzimat Fermanı'nın ağırlıklı vaadi tebaalarını herhangi bir ayrıma tabii kılmadan adalet ve refah anlayışıdır.[144] Din, dil, soy üzerinden değil eşitlik ilkesi uyarınca tebaanın can, mal ve ırzı devlet mesulüne alındı.[145]

Tanzimat Fermanı, Fransız İhtilali'nden ayrı veya yalnızca mezkûr ihtilalle açıklanabilecek bir mütalaa değildir. Devletin malî, idarî ve adlî müesseselerinden

[138] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[139] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[140] Ortaylı, a.g.e. s. 401.
[141] Mardin, a.g.e. s. 199-200.
[142] Mardin, a.g.e. s. 200.
[143] Çelik, a.g.e. s. 17.
[144] Ortaylı, a.g.e. s. 401.
[145] Kuran, a.g.e. s.34.

çıkan bir erkin idare üzerinde kurduğu yönetim yahut yalnızca yeni bir ideanın ürünü de değildir.[146] III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemindeki ıslahatlar Tanzimat Fermanı'nın önünü açan önemli mehazlardandır. 19. yüzyılın başlarında kurulan batı menşeili maarif müesseseleri, askerî okullar, elçilikler Osmanlı aydın sınıfının vuku bulmasına neden oldu. Gülhane Hatt-ı Şerîf-i mezkûr zümrenin üzerinde vücut buldu ve bir yüzyıl boyunca bu iklim yaşandı.

1.4.1. Tanzimat Dönemi'nde Toplumsal Batılılaşma

Tanzimat Fermanı yalnızca umdeleri ile sınırlı bir halde kalmadı ve bir döneme de adını verdi.[147] Tanzimat bürokratı, müellifi denilen kişiler, müesseseler ve erkler zuhur etti. Batılılaşma adı altında garba öykünen ve yaşamın her merhalesinde bunun izlerini idame eden nüfus vuku buldu. Ahmet Mithat Efendi'nin kaleme aldığı *Felâtun Bey ile Rakım Efendi* adlı eser alafranga yaşamın toplum içindeki örnekleriyle doludur ve Tanzimat Dönemi insan tipini Felâtun Bey üzerinden anlatır.[148] Tanzimat dönemi düşüncede ve yaşamda ikilik üzerine bir diyalektiktir denilebilir. Bu alaturka – alafranga ikiliği yeni kurulan maarif kurumları ile eskileri arasında da sıkça yaşanır.[149] Akçura tarihçilerimizin Tanzimat'tan beri daha çok Batı menşeli eserlerin çevrilmesi ile meşgul olduğunu ve tarih usulüne eğilmediklerini ileri sürer. Bilinen batı eserlerinin çevrilmesinden mürekkep bir tarih anlayışı doğmuştur. Bir nevi Tanzimat devri kendi tarihine yabancılaşan bir tarih anlayışıdır ve tarih ilminin ve usulünün eksik kaldığı yahut dikkate alınmadığı dönem bu aralıktır denilebilir. Bu iklim dâhilinde hukuk alanında da birçok değişme yaşandı. Örneğin, 1840 yılında Müslümanların ve gayrı Müslümanların yargılandıkları mahkemeler birleştirildi. Gayrı Müslüman insanların da mahkemelerde herhangi bir vaka ile ilgili söylevde bulunmalarına izin verildi ve bu husus bir düzenleme ile yasal bir hal aldı. 1844 yılında mürtetlere yani dinden dönen insanlara şeran caiz denilen idam cezası kaldırıldı.[150] Bu hukuk alanındaki birkaç örnek Tanzimat devri denilen dönemin yansımalarıdır. Esasında bu değişikliklerin ardında Batı ülkelerinin Pax Ottomana çevresinde yaşayan azınlıkları yönlendirme gayeleri de vardır. 19. yüzyıl Osmanlı toplumu birçok din ve ırktan insanın yaşadığı bir imparatorluk nüvesidir.

[146] Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi,* Ankara: Cedit Neşriyat, s.402.
[147] Çelik, a.g.e. s. 17.
[148] Ahmet Mithat Efendi,(2017). *Felâtun Bey ile Rakım Efendi,* İstanbul: İskele Yayıncılık, s.7-191.
[149] Ülken, H. Z. (2018). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.46.
[150] Çelik, a.g.e. s. 17.

19. yüzyılda bilhassa Balkanlar'daki nüfus Osmanlı idaresine yüz çevirdi. Bu noktada Gülhane Hatt-ı Şerîf-i'nin ilanının bir nedeni Osmanlı memaliklerindeki azınlık meselesidir denilebilir. İdari yapılanmalarda da birçok problem vardı ve Mısır'daki ayaklanmalar ve akabinde mezkûr hususun uluslararası bir mesele haline dönmesi devir içerisinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu açıklar. Örneğin, Tanzimat'ın ilanından daha dört ay evvel Nizip'te Osmanlı ordusu Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın askerleri karşında yenik düştü. Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa donanmasını İskenderiye limanında asi valiye teslim etti.[151] Bu vakadan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin bu zamana değin askerî, idarî ve malî hususlardaki ıslahatları kâfi değildi. Bu noktada ıslahatların anayasal bir zemine indirgenmesi ve Avrupa'nın bu düzenlemelerde devlet ricalinin yanında yer alması daha önemli bir hal adlı. Bir diğer neden de Osmanlı malî yapısının inhitat içinde bulunmasıdır. Bozulan toprak rejimi, merkeze karşı ayaklanan mahalli idareler – derebeylikler ve her toprak parçası üzerinde süren nüfuz kazanma çatışmaları toplumsal bir infial demek idi.[152] Hatt-ı Hümayun'u ilan edenler bu noktada toplumsal ve iktisadî mevzuların çözümlenebilmesine de alan açmak arzusunda idi. Ziraî ve sınaî işlerde batı ülkelerinin gerisinde kalan bir Osmanlı Devleti vardı. Tanzimat Fermanı içinde bulunulan bu duruma karşı bir reaksiyon olarak da algılanabilir. Bir dizi askerî, malî ve mülkî ıslahat Tanzimat Fermanı evveli var olan sorunlara karşı kâfi bir başarı elde edemedi. İktisadî – içtimaî kurumları yozlaşan idare, yeni ilkelerle doğrulmasını arzuladığı bir nizamın adına Tanzimat dedi.[153] Avrupa'da doğan çağdaş devlet mefhumu ile Tanzimat devri bu yönü aynı düzlem üzerinde açıklanabilir.

1.4.2. Tanzimat Dönemi Çağdaş Devlet Tanımlamaları

Osmanlı Devleti'nin Batı ile ilişkilerini yoğunlaştırmaya başladığı 18. yüzyıl ve mezkûr yüzyıl dâhilinde Avrupa'da vuku bulan eşitlik, özgürlük ve kardeşlik mefhumları, Osmanlı Devleti içerisinde de yankı buldu. Yeni normlarla müesseseler inşa edildi ve çağdaş devlet denilen bir mefhum Tanzimat devlet adamlarına da aksetti denilebilir. Bu noktada yüzyıl içerisindeki Tanzimat ricali en azından Batı'nın bu ilerlemesinden örnekler aldı. Devlet, millet, mülk, adalet, hürriyet, eşitlik,

[151] Kuran, E. (1994). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.33.
[152] Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi,* Ankara: Cedit Neşriyat, s.402.
[153] İnalcık H. İve Seyitdanlıoğlu, M. (2017). *Tanzimat,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.32.

demokrasi gibi olgular Osmanlı bürokrasisinde kullanılır oldu. 19. yüzyıl modern devlet erki, millet tanımını daha ayrı bir yerde konumladı.

Yusuf Akçura'nın Avrupa'daki çağdaş devlet tanımlamaları önemlidir ve Gülhane Hattı'nın umdeleri ile az da olsa örtüşmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da tipik şeklini alan çağdaş devletle ilgili Akçura şunları ifade eder:

"19. asrın ortalarına doğru Avrupa'da tipik şeklini almış olan çağdaş devlette (l'etat moderne) hâkim kuvvet o devleti kuran milletin kendisidir ve dolayısıyla çağdaş devlette hâkim kuvvet bölünmez, birdir. Millet fertleri hukuken eşittir. Bir ferdin diğerine baskı ve zorbalığa hakkı yoktur. Millet namına hüküm kuvvet ve yetkisi, milletin belli kanunlarla açıkladığı müessese ve zevata, o kanunlar dairesinde sınırlandırılarak verilmiştir. Ferdin ferde baskı ve zorbalığına yol açan müesseseler kalkmıştır. Bu nevi müesseselerin en önemlisi arazinin mülk edinilmesi, kullanılması ve idaresi usulü olduğundan, çağdaş devletler, önemli toprak reformu (reforme agraire) icara eyledikten sonra ancak kurulabilmiştir. Milletin, halkın, devlette eşit haklara sahip olarak hâkim olmasına "demokrasi" denilir. Dolayısıyla çağdaş devletler demokratiktir."[154]

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Yusuf Akçura 19. yüzyılın Batı devlet anlayışını ve bu yeni düzen çevresindeki millet, hukuk mevzularını değerlendirmiştir. Arazinin mülk edinilmesini ve idare usulünü fertlere aktaran yeni bir modern devlet yapısının varlığını açıklamıştır. Milletin devlet üzerindeki kurucu unsur olduğunu ve bu milletin hukuk önünde eşitlik ilkesi ile idame edildiğini ifade eden Yusuf Akçura, millet adına karar verenlerin yine milletin kanunlarla açıkladığı müessese ve zevatla sınırlı kaldığına dikkat çekmiştir. Gülhane Hattı bir yönü ile bu modern batı devlet yapılanmalarından örnekler içermektedir. Kanun, halkın dünyevî gayelerine ulaşmasında bir vasıtadır. Tanzimat'la halk devlet içindir anlayışına karşı devlet halk içindir denilmiştir.[155]

1.4.3. Tanzimat ve Müslüman – Gayrımüslüman İlişkileri

Tanzimat'ın gayesi yalnız din ve devletle sınırlı değildir. Hatt-ı Hümâyun odak noktasına Osmanlı tebaasını aldı ve bu doğrultuda müsavi kanunları öncelikli kıldı. Kanunların kişi ve zümrelerin, idarecilerin ve dahi kralın – padişahın üzerinde

[154] Akçura, Y. (2017). *Türk Devriminin Programı,* Ankara: Kaynak Yayınları, s.20.
[155] İnalcık,1964, a.g.e. s.

herkese eşit bir şekilde uygulanması kaidesi Batı'dan alınan yeni bir mefhum idi.[156] Osmanlı Devleti bilhassa Balkanlar'da içinde bulunduğu durumu gayrimüslim nüfusla ittifak yaparak aşma düşüncesinde idi. Bu noktada Tanzimat'ın bir diğer anlamı azınlıkların kendi otonom idarelerini kurmalarına karşı bir hürriyet ve müsavat iklimini inşa idi. Sırbistan'ın özerkliği (1804-1805), Yunanistan'ın bağımsızlığı (1830) daha Tanzimat'ın ilanından evvel Osmanlı idarecilerini düşündüren en önemli meselelerdi.[157] Sultan II. Mahmut daha 1837'de Bulgaristan'a yaptığı seyahatte "kâffe-i ehl-i İslâm ve reayanın vikayeleri ile… asayiş ve istirâhatleri" üzerine arzusunu dillendirmiştir.[158] Bu minvalde devletin tebaasına yönelik Osmanlılık politikası Tanzimat devrinde kanunla muhafaza edilmiştir denilebilir. Kanunla Osmanlılık politikası Tanzimat döneminin en önemli hususudur. Bu siyaset, Hatt-ı Hümâyun'dan sonra 1856 Islahat Fermanı'nın ağırlık noktasıdır ve 1876 Kanûn-i Esasi'sinde "Devlet-i Osmaniyye tâbiiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar bilâ istisna Osmanlı tâbir olunur" umdesinde kendisini bulur.[159] Bu modern devlet tanımlamaları, 19. yüzyıl Tanzimat Devri bürokratlarının kendi topraklarında kurmayı arzuladıkları devlet şeklidir denilebilir. Tanzimat'ın ilanından daha dört ay evvel Sultan Abdülmecid'in teokratik devlet telakkisi, Tanzimat sonrası yaşanan değişimin bir isnadıdır. Abdülmecid'in cülus fermanı Tanzimat'tan dört ay evvel devletin dini yönüne atıfta bulunur. Bu mezkûr fermanda şu ifadeler yer almaktadır:

> "Allah beni Emîrü'l-Mü'minîn ve Halîfe-i rûy-i zemîn tayin eylemiştir. Uhde-i Hilâfetime teslim edilen halkı korumak vazifemdir. Farz-i ayn olan beş vakit namaz kılmıyan… o makûle umûr-i Dîn'de kayıtsızlık gösterenlere müsahama edilmeyecektir. Memurlar sokaklarda camie gitmemiş adamlar gördükleri halde sebebini sual ile şerî'ate göre gereken cezayı vereceklerdir."[160]

Tanzimat'ın ilanı bu teokratik devlet anlayışının modern devlet anlayışına doğru ilerlediği dönemin ilk adımıdır. Tanzimat'ın kanunları her ne kadar şeran uygunluğun lüzumunu içerse de bu durum sadece şekil bakımından bir gelenekçiliktir.[161] Padişah'ın kendi halife mevkiini ve bilhassa muhafazakâr ulema

[156] İnalcık, a.g.e., s. 603-622
[157] İnalcık, a.g.e., s. 603-622
[158] İnalcık, a.g.e., s. 603-622
[159] İnalcık, a.g.e., s. 603-622
[160] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[161] İnalcık,1964, a.g.e. s.

sınıfını düşünerek şeklen dini teamülleri dikkate aldığı açıktır.[162] Batı yörüngesinde vuku bulan ve 19. yüzyılda kendine alan açan modern devlet, Osmanlı bürokrasisi içerisinde de karşılık buldu. Tarihçilerimiz üzerine Akçura'nın değerlendirmesi bu noktada önemlidir. Bir diğer önemli husus, Tanzimat Fermanı eşitlik ilkesi üzerinden yine bu modern devlet çizgisi dâhilinde açıklanabilir. Bir diğer adı ile Gülhane Hatt-ı Şerîf-i'nin asıl ağırlıklı noktası Müslüman ve gayrı Müslüman tebaa arasındaki eşitlik vaadidir.[163] Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da ayaklanması ve Müslüman ordularla Anadolu içlerine kadar yürümesi üzerine, Sultan II. Mahmut Müslümanların halifesi olmasına rağmen, yüzyıllarca din düşmanı addedilen Rusya'nın ve Avrupa devletlerinin yardımları ile tahtını muhafaza edebildi.[164] Sultan II. Mahmut bu durumdan kendine bazı çıkarımlarda bulundu ve garpçı politikalarına bir meşruiyet alanı daha açtı. Dindaşlarının kendisinin üzerine saldırması ve diğer ecnebi devletlerin buna engel olması Sultan II. Mahmut'un politikalarında dönüm noktalarından bir tanesi oldu denilebilir. Devletle tebaa arasında din ayrımının artık lüzumsuz olduğunu düşünen ve Avrupa'daki Civilisation denilen mefhuma daha da eğilen Sultan II. Mahmut, Batı ülkeleri arasındaki uluslararası hukuk anlayışına uyumlu olabilmenin reaya içindeki müsavat ilkesinde bulunduğunu düşünüyordu ve bu inandığı ilkenin fiile dökülmesinin önünde bir engel bulunmuyordu.[165]

Sultan II. Mahmut'un mezkûr hususla alakadar kendi ağzından çıkan açıklamalar dönemin ve bilhassa Tanzimat'la arzu edilen toplumsal yaşamın aydınlanmasına örnektir:

"…Ben tebaamın Müslümanını camide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır."[166]

Bu söz ancak dönem dâhilinde Sultan II. Mahmut'un düşüncesini yansıtan bir ibaredir. Batı'da olduğu gibi bir hukuki değerle anılması Tanzimat'ın ilanıyla söz konusudur. Tanzimat'ın hukuki yönü dönem dâhilinde ve akabinde birçok kişi tarafından muhakeme edilmiştir. Tanzimat'ın yalnızca yazılı bir belge veyahut

[162] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[163] Ortaylı, a.g.e. s. 96.
[164] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[165] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[166] Kaynar, R. (1957). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 91-92.

anayasal bir mütalaa olduğu hususunda farklı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na anayasal bir vasıf yükleyen unsurlarla, dönem dâhilinde mezkûr unsurların bilhassa taşralar da uygulanmasında yaşanılan zorluklar, ahalinin ve memur sınıfının reddettiği şeyler, Hatt-ı Hümayu'un anayasal kimliğini az da olsa zedelemiştir. Tanzimat Fermanı'na anayasal bir vasıf yükleyen birçok ayrıntı layiha içinde vardır. İçerik noktasında Gülhane Hatt-ı Hümayunu bir anayasal doktrindir denilebilir. Hatt-ı Hümayu'nun padişah, devlet erkânı, memurlar ve ahali önünde okunması dahi bir anayasal yazının ilan edildiğine dair belirtilerdir. Hatt-ı Hümayun'da, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye gibi bir müessesenin de kanun tasarıları sunmasına yönelik bir tevdi de bulunulması da mezkûr Hatt-ı Hümayu'un diğer bir anayasal ayrıntısıdır. Hattın mahkemelerde tescil edilmesi ve devlet dairelerinde hattın aksine olan eski usullerin yahut kanun tasarılarının men edilmesi de anayasal bir başka yönüdür.[167] Bu ibarelerden de anlaşılacağı üzere anayasal bir layiha denilebilen ve yüzyıl içerisinde Abdülmecid, Abdülaziz ve Abdülhamid'in dahi kendi hümayunlarında zaman zaman değindiği Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin teokratik bünyesinde yaşadığı esaslı bir değişimin adıdır.[168] Balkanlar'daki ayaklanmaların önünü almak ve diğer devletlerin içişlerine karışmalarını engellemek bir diğer gayedir.

Her dinden insanın hukuken eşit bir hal alması, mutaassıp Müslümanların ayaklanmalarında önemli bir nedendi. Bu doğrultuda Tanzimat devrinin en önemli çatışmalarından bir tanesi de geleneksel toplum yapısı ile olandır. Dinin toplumla içselleşen kendi kurumları – müesseseleri yeni düzene karşı muhalefet edebilme hukukunu kendinde bulabilmektedir. Namık Kemal, Ziya Paşa, Suavi gibi milliyetçi gelenekçiler, Tanzimat umdelerinin ve yaşam tarzının yüzyıl içerisinde içtimai benliğe zarar verdiğini ileri sürer. Müslüman tebaanın geri planda bırakıldığını düşünen mezkûr aydınlara göre Hatt-ı Hümâyun, diğer devletlerin uyguladığı diplomatik bir yaptırımın ürünüdür.[169] Tanzimatçılar da esasında bu durumun idrakindedirler.[170] Osmanlı toplumunun içtimai yaşamında Tanzimat'ın ilanından sonra birçok örnekle bu durum açıklanabilir. Örneğin, Mekke şerifi ve yanındaki

[167] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[168] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[169] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[170] İnalcık, H. (2018). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* İstanbul: Kronik Yayınları, s.18-24.

ulema Tanzimat idarecilerini küfürle suçlayan bir fetva çıkardı.[171] Müslüman ve gayri Müslim nüfusun önde gelenlerinin istişare için bir araya çağrıldığı memleket meclislerinde Müslüman üyeler gayri Müslimlere ağır galiz ifadeler kullandı. Lübnan / Trablusşam'da Tanzimat'ın eşitlik ilkesine dayanarak cenazelerini eski düzende olduğu şekilde merkep üstünde değil de çarşı içinde omuzlar üzerinde taşıyan Hıristiyan grubuna bir Müslüman grup taşlarla saldırdı. Yalnızca Müslüman nüfus değil, Hıristiyan nüfusta yer yer Tanzimat'ın yeni anlayışından memnun değildi. Yanya, Selanik, Tırhala gibi Rumeli vilayetlerindeki Rumlar, Musevilerin kendileri ile aynı toplumsal sınıfta yer almalarını reddediyorlardı. [172] Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden döndükten sonra ziyaretine gelen Rus elçisinin elini sıkması ve oturabilmesi için yer göstermesi Avrupa basınında haber oldu. Çünkü o güne kadar Osmanlı padişahları, Avrupa elçilerini ayakta kabul ederdi ve elçilerle bu şekilde görüşürlerdi.[173] Bu olay dahi Osmanlı ahalisinde bir hoşnutsuzluk nedeniydi. Bir ecnebi Müslümanların yeryüzündeki Sultanı karşısında bu şekilde ağırlanmamalı idi. Enver Ziya Karal, Tanzimat'ın ilan edildiği gün Mustafa Reşit Paşa'nın evinden çıkarken hane halkı ile helalleştiğini ifade eder.[174] Mustafa Reşit Paşa, padişahın tebaasına yönelik lütuflarının ahali tarafından dinsizlikle algılanacağından çekinmiştir. Tanzimat'ın ilan edildiği ertesi gün, devlet ricali ve padişah Hatt-ı Hümâyun'un umdelerinin ve mezkûr kanunlar doğrultusundaki düzenin devamı hususuna dair Kur'an-ı Kerim üzerine yemin etti.[175] Tanzimat'ı ilan edenlerin ahalinin din hassasiyetinden doğabilecek bir ayaklanmadan çekindikleri açıktı. Kur'an-ı Kerim üzerine yemin edilmesi de bu duruma karşı bir nevi önlem idi. Bu noktada Tanzimat Fermanı'nın topluma ve kurumlara dini hususta nasıl yansıdığını anlatabilmek için bir örneklemede bulunmak doğru olacaktır. Tanzimat döneminde Galata Karakolu'na müracaat eden bir Hıristiyan, kendisine gâvur diyen bir Müslümandan şikâyetçi olur. Bunun üzerine Müslüman karakola çağrılır ve karakolun ağası onu şu sözlerle azarlar : "Ay oğul, anlatamadık mı? Şimdi Tanzimat var, gâvur denmeyecek."[176]

[171] Ortaylı, a.g.e. s. 97.
[172] Ortaylı, a.g.e. s. 97.
[173] Çelik, a.g.e. s. 349.
[174] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[175] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[176] Ercüment Kuran, Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1994, s.116.

Tanzimat'ın ilan edildiği yıl Osmanlı basınında yalnızca *Takvim-i Vekayi* adını taşıyan ve yalnızca 3000 adet çoğaltılan bir gazete vardı. Resmi bir gazete olan *Takvim-i Vekayi*'nin dilini anlamak da o dönemde çoğu insan için zordu.[177] Bu nedenle kamuoyuna yön veren müesseseler medreseler, camiiler ve tekkeler idi. Dinin yuvalandığı bu mahaller Tanzimat'a karşı toplumun menfi yaklaşımlarını arttırıyordu. Bilhassa Hıristiyan'la Müslümanın eşitliğini esas alan kanuna karşı ahali nezdinde eyyam çıkarılıyordu. Şeran yasaları çiğneniyordu ve teceddüt denilerek İslam'a düşmanca yaklaşıldığı dillendiriliyordu. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde bulunmasının bir nedeni de Hıristiyan adetlerin toplumun yaşamında aksetmesindendi. Tanzimat'ı okuyan Mustafa Reşit Paşa kâfirdi ve cezalandırılması caiz idi.[178] Bu saikaların Osmanlı ahalisi içinde yaygınlaşmasının nedeni değinildiği gibi medreseler, camiiler ve tekkelerdir. Hatt-ı Hümâyun'un umdelerinin kendi çıkarlarını zedeleyeceğini düşünen dalkavuklar, mültezimler, sarraflar, valiler, beyler, ağalar ve bazı devlet ricali eski rejimin muhafızı oldular.[179] Eski düzendeki yaşam alanlarına dokunulduğunu düşünen mezkûr güruh Tanzimat'a muhalefette bulundular. Batı ülkeleri ise aksine yeni düzenin kendi devlet idarelerine uyumlu bir yapı taşıdığını ve bunun yanında mezkûr politikanın doğruluğunu yayımladıkları gazetelerde pozitif bir şekilde değerlendirdiler. Yaşanılan bu vukuatlar Tanzimat bürokrasisinin her dinden tebaanın hukuken eşitlikle idare edilmesi yönündeki ısrarını azaltmadı. Gerçi mezkûr ilke dönem dâhilinde Batı'da da toplumun ve politikanın içerisinde içselleşmiş değildi. Avrupa'da yükselen antisemitizm ve bu minvalde yaşanılan vakalar bu duruma örnektir denilebilir. Avrupa'da da yaşanılan menfi vukuatlar 19. yüzyılda diğer devletlerinde arzu edilen bir durumda bulunmadığının açık isnadıdır. Bu durum Batı'da da yalnızca sosyal yaşamın içinde sınırlı değil idi. Dinî ve etnik ayrım yüzyıllar içerisinde devlet kurumlarında kronikleşen bir halde idi. Burada üzerinde durduğumuz husus mezkûr ilkenin hukukî açısıdır. Tanzimat devri mezkûr ilke çerçevesinde her dinin insanını bir kılma politikasını güttü ve bu yönü ile de laiklik adına önemli bir gelişme yaşandı.[180] Ancak şu da bir gerçektir ki Hatt-ı Hümâyûn, şeriat yasalarından uzaklaşılmasının devleti acze düşürdüğünü de açıklar. Kur'an'ın içerdiklerine ve şeriat kanunlarına riayet edildiği müddetçe Osmanlı Devleti'nin ilerlediği ve yükseldiği, yüz elli yıldan

[177] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[178] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[179] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[180] Ortaylı, a.g.e. s. 98.

beridir kanunlara uyulmadığından Osmanlı azametinin eksildiğini ve ahalide dirliğin olmadığını ilave eder.[181] Hatt- Hümâyûn dâhilinde Osmanlı Devleti kuruluşundan bugüne değin şeriat kanunlarıyla yönetilmiştir ve halkın bu zamana kadar refahla idare edilmesinde mezkûr kanunların önemli yeri vardır.[182] Hatt-ı Hümâyun, şer'i yasalara göre her dinden tebaanın kanun önünde müsavat çerçevesinde yargılanacağını ve bunun umumun önünde açık bir şekilde yapılacağını beyan eder. Hatt-ı Hümâyûn, İslami akidelere ve geleneksel toplum varlığına karşı dikkatle yazılmıştır. Sultan Abdülmecid adına genç Harice Nazırı Mustafa Reşit'in kaleme aldığı yazın özenle düzenlenmiştir denilebilir.

Gülhane Hattı ile ilgili bir diğer önemli husus, can, ırz ve namusun muhafaza edilmesinde birincil mesuliyetin devlet üzerine yüklenmesidir. Devlet, tebaasının yaşam, ırz ve namusunda mükelleftir.[183] Akçura'nın değindiği gibi bu durum 19. yüzyıl modern devlet idaresinin bir yansımasıdır.[184] İnsan can, ırz ve namusunun muhafaza edildiği bir toplum yaşantısında doğruluk gibi bir olgudan ayrılmaz. Yalnızca işi ile meşgul olur ve bu da devlet ve millet yararınadır. Tanzimat Fermanı dâhilinde muhafaza edilen mülk edinme ve mülkün idaresi usulü de insanı memleket lehine işlere sevk eder. Mülk edinmenin tebaaya tanınmadığı bir toplumsal yaşamda ve hukuk idaresinde insan, devlet ve milletine ısınamaz.[185]

Gülhane Hattı'nın bir diğer önemli ayrıntısı vergilerin toplanması ile alakadardır. Bu zamana değin vergilerin toplanmasındaki iltizam usulünü yeren Gülhane Hattı, iltizam usulüne göre siyasî ve malî işlerin bir adamın olurunu bırakıldığını ve bu durumun vergilerin toplanmasında adaletsizliklerin nedeni olduğunu açıklar.[186] Bundan böyle bu usul tart edilerek, her kişinin kendi arazisine göre vergi alınacak, askerî giderler ve diğer giderler kanunlarla sınırlandırılarak, toplanılacak verginin hangi minvalde kullanılacağı kanunlara tabii kılınacaktır. Asker toplanması mevzunda da ahalinin asker vermekle yükümlü olduğu bir kez daha belirtilmiştir. Ancak Tanzimat Fermanı'na değin hangi bölgeden ne kadar asker toplanacağına dair bir çalışma hâsıl değildir. Bu durum hem nizamsızlık hem de

[181] Karal, a.g.e. s. 528-601
[182] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[183] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[184] Akçura, Y. (2017). *Türk Devriminin Programı,* Ankara: Kaynak Yayınları, s.20-21.
[185] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[186] İnalcık,1964, a.g.e. s.

tarım – ticaret işlerinin zarar görmesi demektir. Bu noktada da devletin eksikliğini ikrar eden Tanzimat Fermanı, artık bölgelerin nüfusuna oranla asker alınacağı ilan edilmiştir.[187]

Özetle, bu nizamî kanunların uygulanmadığı bir ahval içerisinde kuvvetlenme, kalkınma ve toplumsal dirlik yaşanamayacaktır. Hatt-ı Hümâyun, eski idare usulünün artık değiştirildiğini ve yenileşmenin İstanbul ve yekûn imparatorluk ahalisine ilan edildiğini ve dost ülkelerin İstanbul'da ikamet eden sefirlerine bildirildiğini irat eder. [188] Gülhane Hattı, geleneksel toplumun dini hassasiyetleri uyarınca şu ifadelerle noktalanmıştır:

"Yüce Tanrı hepimizi muvaffak buyursun, konulacak kanunlara aykırı hareket edenler yüce Tanrı'nın lanetine uğrasınlar ve ebediyen felah bulmasınlar, âmin. 1255 yılının Şaban ayının 26. Pazar günü (3 Kasım 1839)."*[189]*

1.4.4. Tanzimat ve Ali Suavi

3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Şerîf-i bir devrin de adıdır. Bu dönem uzun yıllar içerisinde ıslahatların vuku bulduğu ve yenileşme politikalarının ağırlıklı olduğu bir dönemdir. Yalnızca ilan edildiği tarihle sınırlı bir vaka değildir. Osmanlı Devleti dâhilinde bir dönüşümün yaşandığı, yeni bir bürokrasinin doğduğu ve bu noktada devlet - insan ilişkilerinin düzenlendiği bir asırdır. Ali Suavi'nin müellifi olduğu *Muhbir* gazetesinde Tanzimat'tan beri birçok ilerlemenin yaşandığına dair yazınlar vardır. Mezkûr yazınlara göre Osmanlı Devleti, kısa süre içerisinde azımsanmayacak bir ilerleme ile artık Avrupa'nın çokta gerisinde değildir. Londra ve Paris'in mübalağa edildiği kadar Osmanlı'dan ileri olmadığını da düşünen Ali Suavi, Tanzimat Fermanı'nın uygulanma usulüne muahezelerde bulunmuştur.[190] Suavi, Tanzimat'ın yalnızca bürokrasinin ürünü olduğunu ve bu erk üzerinden toplumsallaştığını ileri sürer. Halkın Tanzimat dönemindeki yenilikleri idrak etmede eksik kaldığını düşünen Suavi, ıslahatların alttan yukarı doğru ilerlemesinin daha doğru olduğu kanısındadır:

[187] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[188] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[189] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[190] Muhbir, 20 Şevval 1283 (25 Şubat 1867), nr. 22. (Dr. Necati Çavdar, Muhbir kitabından alıntılanmıştır, Kriter Yayınevi, İstanbul: 2017, s. 59)

"Ahâlinin kayıtsızlığına taaccüb ediyoruz ki tedâbir-i mezkûreye ahâli tarafından hiçbir dikkat gösterilmiyor, bu teessüf olunacak bir haldir. Lâubâli bir millet bundan iyi bir ikbal ümit edebilir mi?"[191]

Batı'da ki terakkinin yalnızca devlet ricali ile sınırlı olmadığını ifade eden Suavi, toplumun ıslahatları içselleştirebilmesinin önemine değinir. Batı toplumu ıslahatların ardındaki birincil unsurdur ve Osmanlı ahalisinde bu önemli ayrıntı vaki değildir. [192] Bu konuda yazdığı makalesini Suavi şu şekilde noktalamıştır:

"Dünya bir taraftan hükûmetlerin ahvâl-i hâzırasının muhâfazası, diğer taraftan milletlerin terakkiyât-ı milliye arzusuyla ileri gider. Saltanat-ı Seniyye'de de başka türlü olamaz. Islahat ahâli tarafından kabul ve icra olunmadıkça bir semere veremez. İngiliz ve Fransız milletleri, ecnebiyenin tavassutuna muntazır olmayıp ancak kendilerinin sa'y ve gayretleriyle ilerlemektedirler. Bundan dolayı medeniyet cihetiyle Avrupa'nın birinci milleti oldular. Devlet-i Aliyye de memleketini tecdid etmek istese bile bunu yalnız edemez. Âmmenin vatan sevgisi ve milletin gayretleriyle olacaktır."[193]

Bu nokta da Suavi, toplumun ıslahatların içselleşmesindeki dahlini Avrupa'da cereyan eden reform politikalarından alıntılamıştır denilebilir. Suavi'nin ıslahatların yukarıdan aşağıya doğru indiğine dair düşüncesi birçok kişi tarafından da doğrulanmıştır. Padişah ve devlet erkânınca ilan edilen Tanzimat'ın bir halk devrimi olmadığı ve Batı'daki reformlarla karşılaştırıldığında bu kanının açık olduğu ifade edilebilir.[194] Halk garpta vuku bulan ıslahatların ilanında öncü bir yerdedir. Ancak bu durum Gülhane Hatt-ı Hümayun'u için vaki değildir. Buna rağmen Tanzimat'ın ilanının yalnızca yukarıdan aşağıya doğru bir reformla tanımlamak da doğru değildir. Osmanlı Devleti içindeki etnik ve dini unsurların Tanzimat'ın ilanından evvel kendi devletlerini kurma gibi hürriyet düşünceleri ve bu doğrultudaki politikaları artmış idi. Yine mezkûr dönemde idarenin yönetiminden memnun bulunmayan ahali arasındaki dini ayrılıklar daha da ilerdi. Hıristiyan ve keza Müslüman nüfus dahi yönetime karşı bir durumda idi.

[191] Muhbir, 20 Şevval 1283 (25 Şubat 1867), nr. 22. (Dr. Necati Çavdar, Muhbir kitabından alıntılanmıştır, Kriter Yayınevi, İstanbul: 2017, s. 60)
[192] Çavdar, a.g.e. s. 60.
[193] Muhbir, 18 Şevval 1283 (23 Şubat 1867), nr. 21. (Dr. Necati Çavdar, Muhbir kitabından alıntılanmıştır, Kriter Yayınevi, İstanbul: 2017, s.60)
[194] Karal, a.g.e. s. 528-601.

Osmanlı memaliklerindeki hürriyet – istiklal düşünceleri yalnızca Hıristiyan tebaayla sınırlı değildi. Yunanistan'ın devletten ayrılması yanında, Müslüman Mısır'da fiili otonom bir idarenin kurulması mezkûr dönemin önemli örneklerdendir.[195] İdarî, malî ve adlî yapının hercümerç olduğu bu zaman aralığında Osmanlı bürokratlarının gayesi Tanzimat'la bu durumu tersine çevirecek bir dönemin başlangıcındır. Batı'da da Osmanlı Devleti'nin reformlarla tanzim edilmesine aksi halde Avrupa'dan dışlanmasına yönelik bir yargı yine bu dönemde yoğunlaşmıştır.[196] Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılla yaşanılan içtimai mevzuların daha da artması ve Batı'nın bu meselelerle yakından ilgilenmesi Tanzimat'ın ilanını doğurdu denilebilir.[197] Bir yönden Tanzimat Fermanı'nın ilanından ayrı değerlendirilmemelidir. Tanzimat'ın ilanı yalnızca bürokrat bir azınlığın ve Padişah'ın iradesinin ürünü de değildir denilebilir.

Tanzimat Fermanı'nın bir diğer önemli yönü de, idarenin merkezileştirilmesinin anayasal bir metne dayandırılmasıdır. Daha önce de değinildiği gibi, irat edilen Hatt-ı Hümâyun'un ardında garpçı bir bürokratik yapılanma vardır. İstanbul'daki mezkûr bürokrasi, taşrada da Tanzimat reformlarının daha çabuk topluma aksedebilmesi için merkezi idarenin buyruklarına sadık memur kadrosu oluşturmanın zaruri olduğu kanısında idi.[198] Tanzimat bürokrasisi için ayanların ve ulemanın nüfuz ve tahakkümünü ilga etmek, ıslahatların müesseselerde ve toplum yaşamında anlam bulabilmesi için elzemdi. Zira Tanzimat'ın uygulanmasında en büyük engeli, bu yeni siyaset karşısında kendi alanlarındaki nüfuzlarını ve menfaatlerini tehlikede bulan iki sınıf, ulema ve ayan çıkaracaklardı.[199] Ulema, Tanzimat'ın şeran caiz olmadığını ve İslam'ın çiğnendiğine dair saikalarda bulunacaktır. Keza ayanlar da fiilen kendi idarelerinde bulunan taşralar da alınan kararların uygulanmasını zorlaştıracaktır.[200] Mustafa Reşit Paşa, bu iki sınıftan ayrı Meclis-i Maarif-i Umumiye adlı müesseseleri bu minvalde kurdurmuştur denilebilir. Bir nevi mezkûr müesseselerle Bab-ı Âli, yeni düzenin memur kadrosunu yetiştirmek ve düzenin daha da derinlere inmesini ve kurumlar

[195] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[196] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[197] Karal, a.g.e. s. 528-601.
[198] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[199] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[200] İnalcık,1964, a.g.e. s.

arasında yaşanmasını arzuluyordu.[201] Yeni bir memur kadrosunun hâsıl edilmesinde Mustafa Reşit Paşa ayrıntılara dahi dikkat ediyordu. Rüşvet ve yolsuzluğun memurlar arasında çoğaldığını, bu ahlaksızlığın önlenebilmesinin toplumun devlet mefhumuna olan yaklaşımını değiştireceğini düşünen Reşit Paşa, memur maaşlarını yüksek tutmanın yollarını aradı ve bütçe de önemli bir kısmı bu doğrultuda kullandı.[202] Ancak yine de rüşvet ve yolsuzluğun önü alınamadı. Ali Suavi bu dönemde bizatihi yaşadığı bir rüşvet vakasını kendi üslubu ile anlatır. Suavi, Simav'da bulunduğu sıralar daha önceden de bildiği Hacı Hafızoğlu adlı bir memur nahiye müdür vekilliğine tayin edilir. Hacı Hafızoğlu görünürde elinden tesbih, dilinden tehlil düşmeyen biridir. Suavi'nin de yanında bulunduğu bir gün fakir bir kadıncağız Hacı Hafızoğlu'nun müdürlüğüne gelir. Belki değersiz ancak kendisi için değerli olan bazı mallarının gasp edildiğini belirtir ve dava açmak arzusundadır. Hacı Hafızoğlu, şer'an kayd ü tescili lâzımdır diyerek, kadının dediklerini not eder ve gasp edilen mallarını bir bir yazar. Daha sonra bir şahidinin olup olmadığını sorar ve olmaması halinde bir sonuç alamayacağını söyler. Bunun üzerine kadıncağız yanındaki çocukla beraber odadan çıkmak için yeltenir. İşte o sırada Hacı Hafızoğlu "Kayd ü tescil parası ver de öyle git" diyerek kadını durdurur. Kadın para lafını duyunca yalvarmaya başlar ve davasından vazgeçtiğini beyan eder. Fakat bu işe yaramaz ve Kara Müftü'ye gönderilir. O da kadından altmış kuruş alınması kararını verir. Parası olmayan kadının çocuğu yıllık kırk kuruştan bir esnafın yanına çırak olarak bırakılır ve alınan yirmi kuruş peşinat zabıta eşliğinde Hacı Hafızoğlu'na verilir ve kadın ancak bundan sonra serbest kalır. Yirmi kuruşu alan Hacı Hafızoğlu, tüm bu yaşananları şaşkınlıkla seyreden Ali Suavi'ye dönerek: "Biçare fukarada para yok ki ne yapsınlar" der ve dört beşliğin ikisini kendisine, ikisini de Suavi'ye uzatır.[203] Bu sahne karşısında Suavi kendi üslubunda şunları ifade eder:

"Ben o vakte kadar geçen macerayı istima ile neticesine intizaren başım dönmüşken ejder-i sahtın herif elinde bana müteveccih olduğunu görmekle ifakat buldum ve filhâl eline çarpıp yerimden fırladım, debboy bahçesine girdim. Bu ne halet, bu ne ifta, bu ne şeriat, yani şeriatı bu gûne su-i istimal ne hiyânet, ne isâ'et, bu ne devlet, bu ahalideki cehâlet ne cehâlet diye düşüne düşüne müteessiren hasta oldum. Ve güç hal ile medreseye

[201] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[202] İnalcık,1964, a.g.e. s.
[203] Atay, F. R. (1997). *Baş Veren İnkılapçı,* Ankara: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, s.24-25.

gittim. Ondan sonra da Simav'da oturmayıp maskat-ı re'sim İstanbul'a avdet etmek üzere Bursa yolunu aldım."[204]

Bu gibi vakaların memur kadrosu içinde bir ur gibi yayıldığı Bâb-ı Âli tarafından bilinen bir mevzu idi. Ali Suavi'nin yaşadığı bu menfur olay memur sınıfının halk üzerindeki zulmüne önemli örneklerden bir tanedir.

Dönemin İngiltere elçilerinden Canning'in, Osmanlı bürokrasisi ile alakadar düşündükleri de ayrı bir yerdedir. Canning, Tanzimat'ı ilan eden Mustafa Reşit Paşa'ya yakın olan bir isimdir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un Doğu politikasına yön veren ve dönem dâhilinde kendisine Bâb-ı Âli'yle kurduğu yakın diplomatik ilişkilerden dolayı Osmanlı Başbakanı denilen bir kişidir. Canning'e göre Osmanlı idaresi hercümerç bir durumdadır. Anılarında mezkûr duruma değinen Canning, sübjektif değerlendirmelerinde Osmanlı bürokrasisi üzerine muahezelerde bulunmuştur. Canning'in daha Tanzimat ilan edilmeden 19. yüzyıldaki devlet idaresiyle ilgili menfi değerlendirmeleri Ali Suavi'nin de değindiği bürokrasideki çürüklükle birdir:

"…Türkiye'de sistem, usul diye bir şey yoktu. Herkes elindeki imkânlara göre ne koparabilirse koparır; kendinden zayıfını ezer, kendinden güçlü olanlar karşısında boyun eğer."[205]

Anlaşılacağı üzere Canning, dönemin şartlarındaki Osmanlı devlet ricaline karşı olumsuz düşünceler içerisindedir. Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a Osmanlı Devleti'nin belirli bir müddet daha yaşayabileceğini, yeniliklerin ancak bu sürenin uzamasına neden olabileceğini iletmiştir.[206] Palmerston, Mustafa Reşit Paşa vasıtası ile ve gizli kalınmasını salık vererek, Sultan II. Mahmut'a birçok önerilerde bulunmuştur. Rusya'nın hilelerine kanmadan askerin nizamını, ziraî işlerin düzenlenmesini ve memleketin imar edilmesini çok önemli bulan Palmerston'a göre

[204] Ulûm, nr.15, sh.904-905. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi adlı kitaptan alınmıştır, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994, s.48.)
[205] Stanley Lane Poole, (1959). *Lord Straford'un Türkiye Hâtıraları*, Çeviren: Can Yücel, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1959, s.112.
[206] Karal, a.g.e. s. 528-601.

ordu ve maarif kurumlarında İngiliz ve Fransız uzmanlarla çalışılmalıdır.[207] Ticaret için iltizam ve tekel usulü kaldırılmalı karantina usulü uygulanmalıdır.[208]

1.4.5. Tanzimat Mütefekkirleri Abdullah Cevdet ve Ali Suavi Karşılaştırması

Önemli bir diğer husus Tanzimat devri toplumunun içinde bulunduğu paradoksal durumdur. Tanzimat'ın toplum ve müesseseler de garpçı yönelimi arttırdığı umumi bir kanaattir. Batı'nın eserlerini çeviren, bu coğrafyada vuku bulan hürriyet, müsavat, meşrutiyet, laiklik gibi mefhumları geleneksel Osmanlı toplumuna aktaran ve bir noktada idarî, adlî ve malî yapılanmanın ve eski düzenin müesseselerinin artık kâfi bulunmadığını düşünen yeni bir sınıf vardı. Tanzimat'la alan bulan mezkûr sınıfın yeni ile eski arasında kurduğu diyalektik Avrupalılaşmak ve İslamlaşmak üzerine toplanıyordu. Tanzimat, medrese dışına çıkmamış İslami ilimlerin Türkçeleşmesine ve yaygınlaşmasına önemli yararlarda bulunduğu için Batıcı politikalar kadar İslamcı anlayışında ilerlemesinde önemli bir yer edindi.[209] Örneğin bir maarif kurumu olan medrese, daha fazla toplumsal mevzularla ilgilendi ve pozitif bilimlerle maarifin terakki alacağını bu yüzyılda anladı denilebilir. 19. yüzyılın önemli düşünürlerinden Ali Suavi'de bu minvalde medrese menşeilidir ve pozitif bilimlere önem veren öncül isimlerdendir. *Muhbir* gazetesinde yazdığı yazınların birçoğunda bilimin önemine vurgu yapan Suavi'nin, Fransa'da çıkarttığı Ulûm adlı gazetesinin anlamı bilim demektir. Suavi daha ilk gençlik yıllarında maarif nedir ve ne içindir gibi sualleri önce kendine yöneltmiştir. Tanzimat döneminin bu ünlü düşünürü, Osmanlı'daki maarif üzerine ağır muahezelerde bulunmuştur. Suavi, "Bilgiyi öğrenip sanat icrası ve imâli yerine devlet hazinesinden maaş kapmak, koltuk doldurmak için adam yetiştiren bir eğitim sistemi ile terakkinin olamayacağını" dillendirmiştir.[210] Sıbyan mekteplerinin maarifin menşei olduğunu ve bu maarif kurumlarının ıslah edilmesiyle toplumun düzeleceğini ifade eden Suavi, aksi halde terakkinin vuku bulunamayacağına dikkat çeker.[211] Şeriat yasalarına göre

[207] Kaynar, a.g.e., s.91-92.
[208] Kaynar, a.g.e., s.91-92.
[209] Ülken, a.g.e., s.48.
[210] Muhbir, 21 Ramazan 1283 (27 Ocak 1867), nr. 8. (Necati Çavdar, Muhbir adlı kitaptan alıntılanmıştır, sayfa 52, İstanbul: Kriter Yayınevi, 2017.
[211] Çavdar, a.g.e. s. 52.

tanzim olunan mektep ve medreselerin garpta inkişaf eden ulûmu benimseyemediği açıktır.[212]

Medrese maarifinin yalnızca bir meslek grubuna yönelik olduğunu ileri süren Suavi, medrese mezunu bir kişinin yapacağı işle aldığı dersler arasında bir ilişkinin bulunmadığını ve artık medresenin yaşanılan yüzyıl için durağan bir muhteva olduğu kanısındadır.[213] Bu yargılamalar Tanzimat'ın yalnızca garpçı bürokrasi veyahut müellifi değil, geleneksel toplumun içinden çıkan Ali Suavi gibi düşünürleri de çevrelediğine önemli bir örnektir. Suavi, Osmanlı Devleti'nin modernleşme politikalarının artık daha da hissedildiği ve toplumsal yaşamın dönüşümünü azınlık bir bürokrasinin yönlendirdiği bir yüzyıla şark menşeiyle yaklaşan bir garpçıdır denilebilir. Dönem içinde yaşanılan birçok vukuata bir Müslüman gibi yaklaşan ve ahalinin bilinçlenmesi adına camiiler de nutuk irat eden Suavi, kendi öz değerlerinden ayrılmayan bir Bâb-ı Âli idaresinin yeniden Osmanlı Devleti'ni yükselteceğine inanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde dahi Avrupa'dan aldığı bazı yenilikler söz konusudur. Osmanlı Devleti daha İstanbul'u almadan önce barut, havan, humbara, lâğım gibi zamanın silahlarını almışlardı. Çağın Avrupa tekniğine uyma ve Avrupa menşeili uzmanları kullanma o zamanki Osmanlı Devleti'nin bir özelliği idi.[214] Suavi mezkûr durumun idrakinde bir 19. yüzyıl düşünürü idi. Avrupa'da bulunduğu zaman aralığında bu hususa değinen yazınlarda bulundu. Batı'da vuku bulan teknik ilerlemelere ve politikadaki yaklaşımlara değindi. 19. asır Türk fikir yaşamında ön planda yer aldı ve medrese menşeili diğer müverrihlerle Batıcılık düşüncesine eğildi. Osmanlı toplum yapısının hangi politikalarla idare edilmesine ve bilhassa maarif de ne gibi yeniliklerin lüzumlu olduğuna dair iddiaları vardı. Mezkûr yüzyıl dâhilinde Hayrullah Efendi, Hoca Tahsin gibi medrese menşeili isimlerle anıldı.[215] Ancak Suavi yalnızca medreseyle sınırlandırılabilecek bir düşünür değildi. Namık Kemal, Ziya Bey, Agâh Efendi ve diğer mütefekkirlerle de diyalog içinde idi. Zaten Ali Suavi'nin Yeni Osmanlılar denilen ve Mustafa Fazıl Paşa'nın önderliğinde vuku bulan bir klikle anılması da bu kişilerle Avrupa'da bulunduğu

[212] Akçura, Y. (2016). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.8.
[213] Çavdar, a.g.e. s. 53.
[214] Berkes, a.g.e. s. 74.
[215] Kuran, a.g.e. s.141.

yıllara dayanır. Suavi, yaşanılan yüzyılda mezkûr isimlerle Batı'da Osmanlı Devleti'nin çöküşüne karşı bir şeyler yapmak arzusunda olanlardandır.

Bu noktada dönemi daha iyi anlamlandırabilmek adına 19. asrın bir diğer önemli devlet adamı, müverrih, hukukçu ve ahlakçı bilinen Abdullah Cevdet'e de değinmek lazımdır. Abdullah Cevdet de Suavi gibi devletin inkırazının nedenlerini ve yozlaşan müesseselerin ıslahının nasıl yapılabileceğine dair düşünceleri olan bir 19. yüzyıl mütefekkiridir.[216] Bu noktada Ali Suavi, gerek Lyon'da çıkardığı *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine* adlı mecmuada, gerekse Londra'da yayımladığı Muhbir'de, devletin ıslahının üzerinde önemle söz eder ve zamanın ölçülerinde ileri ve orijinal fikirler neşreder:

"Devletimiz için herhangi bir tehlikeye karşı koymak, gerek düveli muazzama sırasında bulunmak, gerek beka ümid etmek ne kâğıt üzerinde asker alayları yapmakla olur, ne de saray önüne saksı gibi zırhlı gemiler dizmekle olur. Ancak ıslâhat ile olur."[217]

Ancak 19. asrın bu iki düşünürü arasında devletin idaresi hususunda hangi rejimin daha doğru olduğuyla alakadar farklı iddialar vardır. Bu yüzyılda Osmanlı aydınlarının devletin gerilemesine karşı yaklaşımlarındaki ayrılıklar mezkûr iki mütefekkir üzerinden de anlaşılabilir. Abdullah Cevdet Osmanlı Devleti'nin inkırazına yönelik Batı'dan alınan fen, teknik ve idare anlayışının doğru olduğu kanısındadır. Avrupa'daki müesseselerin örneklenmesine de karşı değildir. Ancak bu iki düşünürün tanımlanmasında Abdullah Cevdet'in vatan ve millet idraki daha muhafazakâr vasıftadır denilebilir.[218] Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin gerilemesine yönelik çalışmalarından sonra garplı bir anlayışla meselelere yaklaşımlarda bulunmuştur. Ancak Abdullah Cevdet idarede eski düzenin yekûn bir şekilde değiştirilmesine de karşıdır:

"Ahvâl-i Avrupa'ya kesb-i malûmat-birle bazı umûr-ı nâfiada yani umûr-ı mülkiyye ve mâliyye ve askeriyyede anların bâis-i necat ve kuvvetleri olmuş olan nizâmattan Şeriat-i islâmiyye ve usûl-i Devlet-i Aliyye'ye tevâfuk edenlerin ahzi

[216] Kuran, a.g.e. s.s.142.
[217] Gözler, a.g.e. s. 32.
[218] Kuran, a.g.e. s.s.145.

mûcib-i menâfi-i azime ve belki müstelzim-i hayât-ı Devlet-i Aliyye olacağını" belirtmiştir.[219]

Anlaşılacağı üzere Abdullah Cevdet Paşa Batı müesseselerinin bütünüyle alınmasının doğru olmadığını düşünmektedir. Reform politikalarında İslam'ın dışlanmasına ve devlet usulünün önemsenmemesine karşıdır. Tanzimat'ın ilanını yerinde bulan Abdullah Cevdet, bu dönem dâhilinde aşırı bir batıcılık politikasına da uzaktır.[220] Bu noktada Ali Suavi'yle aynı çizgidedir denilebilir. Avrupa'da yayımladığı *Muhbir* gazetesinde Ali Suavi mezkûr hususa değinmiştir:

"Bizim ıslâhat dediğimiz böyle Avrupa enhari medeniyetinin israf ve sefahatine aldanmak ve işin başından tutmayıp kuyruğundan tutmak ve bina-yı medeniyetin temeline bakmayıp sakfini nakşa özenmek gibi vükelâ-yi hazıranın anladığı mânalar olmayıp şu Türkiye denilen Asya ve Avrupa'da doğrudan doğruya idaresinde müşkülât olmayan memleketlerimize devletin idaresini irae ile aşayiri iskân ve temdin ve hâlâ idare görmeyen şu yerleri âdil idare ile celp ve temin edip İstanbul ile beraber şu memalikte bulunan bilcümle tab'aya tekâlifi tamim etmek ve böyle ıslâhatı tekmil ve hıfz için her memleketten ehalinin intihabı ile tâyin olunur âzadan mürekkep İstanbul'da bir millet meclisi teşkil eylemek mânasınadır."[221]

Ali Suavi Avrupa'da bulunduğu dönemde ırk, laiklik, demokrasi gibi mefhumlarında varlığından söz eder. Abdullah Cevdet'ten çok daha ileride bir Batı yargısındadır. Ancak yine de Ali Suavi'nin yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere geleneksel sınırların içerisinde yazınları vardır. Avrupa'da yer aldığı dönem dışında ve özellikle İstanbul'a döndüğünde Meşrutiyet'e karşı eleştirileri vardır. Abdullah Cevdet'te meşrutiyet konusunda İstanbul'a dönen ve artık Yeni Osmanlılarla bir yakınlığı bulunmayan Ali Suavi'yle aynı düzlemdedir. İslam'ın kendi kanunlarının uygulandığı müesseseler dâhilinde bir diğer yasa – kanun çıkarılmasına ne lüzum vardır. İslam'ın kanunları yani şeriatın var olduğu bir düzende Kanun-ı Esasî adlı bir anayasa yazılmasının doğruluğu nedir.[222] 19. yüzyıl Osmanlı entelektüellerinin arasındaki fikri ayrılmalar bir noktada mezkûr yüzyılın açıklanmasına da yardımcıdır denilebilir.

[219] Kuran, a.g.e. s.144.
[220] Berkes, a.g.e. s. 230-234
[221] Gözler, a.g.e. s.33.
[222] Berkes, a.g.e. s. 390-395.

BÖLÜM II

ALİ SUAVİ KİMDİR

19. yüzyıl Osmanlı Devletinin teceddüt devridir denilebilir. Bilhassa 1839 *Gülhane Hattı Hümayun* ilan edilerek reayalar arasında müsavat ve uhuvvet amaçlanmıştır. Devlet-i Ali'nin içinde bulunduğu acz, yeni açılım yahut çareleri beraberinde hâsıl kılmıştır. Mustafa Reşid Paşa, Fuat ve Ali Paşalar devri mevzu yeniliklerin yaşandığı ve bu duruma binaen içtimai politik kümelenmelerin tekabülüdür. Bu dönem içerisinde yaşananlar, Ali Suavi ve Çırağan Baskını birbiriyle iltisaklıdır.

Ali Suavi, 8 Aralık 1839 yılında İstanbul Cerrahpaşa'da doğdu.[223] Suavi'nin şeceresi Viranşehir'e dayanmaktadır.[224] Babası Hüseyin Ağa, dürüstlüğü ve haksızlık karşısında tahammülü bulunmayan, fevri bir adamdır ve ahali tarafından bu şekilde bilinir.[225] Filvaki Hüseyin Efendinin mizacının yansımaları Suavi'de vukudur. Suavi Ulûm'da "Ehl-i ilme gayet hürmet eder, idare-i beytîyyesini pek iyi bilir, meşreben sıdk ve tahareti sever, haksızlık gördüğü zaman sabrı yanar, ateş kesilir; hatta haksızlık eden bazı ehibbasına tokat atmış ve bazısının kafasını yarmış."[226] der.

Suavi'nin annesi ise okuryazar bir kadın imiş.[227] Ali Suavi annesini şu şekilde ifade eder: "Annem çok temiz bir kadın idi. Eski ahşap evimiz, yeni tezgâhtan çıkmış Acem halısı kadar temiz idi." der.[228] Mondros mütarekesinin imzalandığı 1918 Osmanlı toplumunda yüzde 10'luk bir okuma yazma düşünüldüğünde Suavi'nin

[223] Çelik, a.g.e. s. 41.
[224] Çay, M.A. (1977). *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, İstanbul: Orkun Yayınları, s.9.
[225] Günel, a.g.e. S.32.
[226] Ulûm, nr.15, sh.893 (Tarihsiz) Çelik, H. (1994). *Ali Suavi ve Dönemi,* İstanbul: İletişim Yayınları, s.42. 1994.
[227] Günel, a.g.e. s.33.
[228] Günel, a.g.e. S.33.

annesinin bu durumu dikkate değerdir.[229] Suavi'nin tahsilinde ve ilme önem vermesinde annesi önemlidir denilebilir.

Suavi, Davutpaşa İskelesi Rüştiye mektebi mezunlarındandır.[230] Erken yaşlarda memuriyeti söz konusudur. Bab-ı Seraskeri Dersaadet Yoklama Kalemi'nde iki üç yıl çalışan Suavi, on altı – on yedi yaşlarında hac yoluna düşmüştür.[231] İlk eserini hac yoluna çıkmadan İstanbul'da yazan Suavi, bu eserinden şu şekilde söz eder: "Akaid-i ehl-i Sünnete dair Nesâyih-i Ebu Hanife (Rahmetullah-i aleyh) üzerine şerhtir. Bunu yazdığım zaman İstanbul'da on yedi yaşımda idim."[232] Suavi hac yolculuğunda ayrıca Hicaz'dan evvel uğradığı Mısır'da Suyûti'nin *"El-Cami'üs Sağır"* isimli eseri temin ederek ezberlemiştir.[233]

Suavi'nin sarıklı namı hac dönüşü memleket dâhilinde yayılmaya başlanmıştır. Simav'da kısa süreli Koşulu Medresesi hocalığı söz konusudur.[234] Bursa'da bulunduğu vakitlerde devlet erkânı ile ilişki kurmuştur. 1858 yılında Vali Süleyman Paşa'ya *"Şibbaku'l – Ulûm"* adlı eserini vakfetmiştir.[235] Süleyman Paşa, Suavi'nin Simav'daki kısa süreli medrese hocalığı görevini ifa etmesinin ardından Bursa Rüştiyesine "Muallim-i Evvel" olabilmesinin önünü açan kişidir.[236] Genç Molla'nın "Suavi" namı bu döneme intikal etmektedir. "Suavi" Arapça bir kelimedir ve yolculuğa ve uykusuzluğa dayanıklı manasını taşımaktadır.[237] Sürekli ilmi çalışmalarda bulunması ve vaazları Suavi namını kendisine tevdi kılmıştır. Bizatihi kendisi "Suavi" lâkabını sonraları aldığını ifade eder.[238] Simav'da bulunduğu yıllarda başından geçen bir iki vaka kendisinde derin menfi izler bırakmıştır. Suavi, bilhassa Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)'in zulmü def ediniz ve yine zulmetmeyiniz ve kendinize zulmettirmeyiniz mealindeki hadislerinden örneklerle zulmü tard yahut tecrit kılmanın önemini vurgulamıştır.

---

[229] Günel, a.g.e. s.33.
[230] Çelik, a.g.e. s. 43.
[231] Çelik, a.g.e. s. 43.
[232] Ulûm, nr.15, sh 894. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitanından alıntılanmıştır İletişim Yayınları, s.43. İstanbul: 1994.)
[233] Çelik, a.g.e. s. 44.
[234] Çelik, a.g.e. s. 45.
[235] Çelik, a.g.e. s.45.
[236] Çelik, a.g.e. s. 45.
[237] Erdül, M. (2002). *Başveren İnkılâpçı Ali Suavi*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s.15.
[238] Çelik, a.g.e. s. 49.

Suavi, gençliğinden itibaren zulme ve zalime isyanı en büyük gaye ittihaz edendir.[239] Bu durum aslında Suavi'nin ileriki dönemlerde husule eden başkaldırılarının çıkış noktasıdır. Sarıklı Molla bu yönü ile iltimas, rüşvet, ehliyetsizlik ve dalkavukluklara karşı bir ayaklanmadır. Bizzat kendisi bu yozlaşma üzerine, "Bu ne halet, bu ne iftâ, bu ne şeriat, yani şeriatı bu gûne su-i istimal ne hiyânet, ne isa'et, bu ne devlet, bu ahalideki cehâlet ne cehâlet diye düşüne düşüne müteessiren hasta oldum."[240] der. Ahvalin halinden şikâyetçidir ve bir şeyler yapmak arzusu bu yıllara dayanmaktadır.

1865-66 yıllarında Filibe'de bulunan Suavi Tahrirat Müdürlüğü görevini ifa etmiştir.[241] Filibe'de memurluğu Suavi'ye Rumeli'nde nam kazandırmıştır. Konferanslar ve vaazlarla ahali üzerinde nüfuslu konuma erişmiştir. Rumelilerle kurduğu münasebetler Çırağan hadisesinde muhacirleri kendisine yardımcı kılmıştır.[242] Ayrıca Suavi'nin Filibe'de muallimliği söz konusudur. Ancak Abdurrahman Adil'in ileri sürdüğü bu muallimlik ile ilgili ne Suavi'nin kendi beyanı ne de herhangi bir belge mevcut değildir.[243] Filibe'de dönemin kaymakamı Ata Bey ile aralarının açılmasından sonra İstanbul'a dönen Suavi, Şehzade Camii'nde vaazlara başlamıştır.[244]

Nutukları, söylevleri ile Namık Kemal, Ziya Bey gibi isimlerin dikkatini çekmiştir. Dönemin gazetelerinde köşelere taşınmıştır. Abdurrahman Adil bu yıllardaki Suavi için zekâsı adeta cinnet derecesine vasıl bir zekâ idi der.[245] Devlet ricalinden Fuat Paşa dahi Suavi'nin vaazlarını dinlemek üzere Şehzade Camii'nde bulunur idi.[246]

Suavi Ulûm'da "Ben Fuad Paşa'dan ne zarar gördüm, cami derslerime gelirdi. Sofrasında beraber yemek yedik, birlikte oturup muhabbet ettik." der.[247]

---

[239] İsmail Hami Danışmend, *Ali Suâvi'nin Türkçülüğü*, C.H.P. Genel Sekreterliği Neşriyatından, Ankara: 1942, S.16.
[240] Ulûm, nr.15, sh.904-905 (Hüseyin Çeliki Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994, s.48.)
[241] Çelik, a.g.e. s. 62.
[242] İrtem, S. K. (2003). *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*, İstanbul: Temel Yayınları, s.139.
[243] Çelik, a.g.e. s. 62.
[244] Çelik, a.g.e. s. 64.
[245] Çelik, a.g.e. s. 64.
[246] Çelik, a.g.e. s. 66.
[247] Ulûm, nr.15, s.906. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s. 66)

Suavi'nin bu yıllarda toplum tarafından bilinirliği iyice artmıştır. Genç Molla nutuklar irat ederek idare ve toplum üzerine muahezelerde bulunmuştur. Mülkiye, adlîye, maarif, maliye ve din müesseselerinin ıslah edilmesini ifade etmiştir.[248] Daha sonraları Galatasaray Mekteb-i Sultani Müdürlüğü görevini ifa eder iken düşündüğü maarif ile ilgili ıslahatların bir kısmını icra edecektir. İleride bu hususlara değinilecektir.

2.1. Muhbir

Suavi'nin yaşadığı dönem Osmanlı dâhilinde gazetecilik yayınlarının ilerlediği bir aralıktır. *Tercümân-ı Ahvâl* ve *Tasvîr-i Efkâr* gibi halkın ilgisine mazhar gazetelere ek, bir diğer özel teşebbüs ile Filip Efendi tarafından Muhbir yayınlanmaya başlamıştır.[249] İlk sayısı 1 Ocak 1867'ye tekabül eden gazetenin başyazarı Ali Suavi'dir.[250] *Muhbir* ilk yazınlarında maarif ağırlıktadır.[251] *Muhbir* ilk sayısında, "bu gazete maârif ve havadis-i Dâhiliye ve Hülasâ-i politikadan bahsedecektir." der.[252] Ayrıca dil, hürriyet ve kalkınma diğer mevzu konulardır. Ancak Muhbir'i diğer gazetelerden ayrı kılan politika üzerine kaleme alınan Suavi'nin yazılarıdır. Bilhassa Girit, Mısır ve Belgrad Kalesinin Sırbistan'a verilmesi ilgili yazılar *Muhbir'* de işlenmiştir.[253] Müslümanlar arasındaki ilişkilerin kurulması ve yardımlaşmanın sağlanmasına yönelik çağrılarda söz konusudur. Girit dâhilinde Müslüman nüfusun yaşadığı mezalimlere duyarsız kalınmaması *Muhbir'* de neşredilmiştir. Keza Suavi'nin Belgrad Kalesinin Sırplara bırakılmasına karşı duyduğu öfke ve kaleminden dökülenler Ali Paşa ile arasını açmıştır.[254] Ali Suavi artık azılı bir muhalif addedilerek, sivrilmektedir. Politik yazıların birçoğunda devlet ricaline ağır muahezelerde bulunan Suavi, *Muhbir'* de ön plandadır. Bizatihi Suavi *Muhbir'* i şu şekilde ifade eder:

"Bir gün Filip isminde Ermeni taifesinden bir adam bilmediğim bir zatı vasıta ederek bana geldi. Muhbir isminde bir gazete tesis edeceğini bilbeyan benim yazmaklığımı isti'da etti. Ben vasıta olan Tevfik Efendi'ye yazdırmasını ve aralıkta ben de bazı şey yazıp

[248] Çelik, a.g.e. s. 67.
[249] Nalcıoğlu, B. U. (2013). *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013, S.133.
[250] Nalcıoğlu, a.g.e. S.133.
[251] Çelik, a.g.e. s. 75.
[252] Çavdar, a.g.e. s. 24.
[253] Çelik, a.g.e. s. 76.
[254] Çelik, a.g.e. s. 76.

vereceğimi söyledim. Bu adam gazetesini yaptı ve Tevfik'i muharrir tayin eyledi. Fakat birimci nüshasını kâmilen ben yazdım. Sonraları da bazı bentler yazdım. Bu işe parmak sokmaktan asıl muradım vatanımız gazetelerinin köhne inşa'larını bozmak idi. Hem lisanı bozdum hem de memleketimize (hürriyet-i eklâm) soktum. Hatta ol vakt meclis-i vâlâ âzâsından Ziya Bey'in yanında bazı kibar Muhbir gazetesi daire-i edebden çıkıyor, yollu bana telmih eylediğinde mir-i müşarünileyh' memleketimizde sağırlık duvarına (Takvim-i Vekayi) bir çivi iliştirdi. Sonra (Ceride-i Havadis) o çiviye bir çekiç, muharriren Tercüman-ı Ahvâl diğer bir çekiç ve daha sonra Tasvir-i Efkâr da bir çekiç vurdu. Şimdi bir Suavi peyda oldu. Eline koca bir tokmak alıp çiviye bir vuruş vurdu ki çivi dibine kadar girdi. Bu asır şu duvarı delecek, bu kulakları açacak idi. İşte açtı, buna mukadder gibi bilip deliği kapatırız zan etmemeli. Hürriyet-i tab' memlekete girecek, buna çare yoktur, demiş olduğu o zaman işitildi."[255]

Diğer yandan Muhbir' de Sultan Abdülaziz' in yanındakilere alçak, çukur ve bî-idrâk yaftalamalarında bulunan Mustafa Fazıl Paşa'ya övgüler dizmesi de Bâb-Âli'nin dikkatini çekmiştir.[256] Bu yönüyle Suavi *Muhbir'* de aristokratik devlet yapılanmaları ile harp halindedir denilebilir. O, özellikle Tanzimat'tan bu yana Osmanlı Devlet erkânının liyakatsizliğinden dem vurmaktadır. Yalnızca bu durum Suavi için geçerli değildir. Ancak *Muhbir'* de Suavi bir şeylerin yanlışlığını ifade etme hususunda dönemin ulema ve ileri adamları arasında en öndedir ve keza *Muhbir* bu hususlarda başı çekmektedir. Ön planda bulunma ve bilhassa Belgrad Kalesinin Sırplara bırakılmasının ardından Suavi'nin *Muhbir'* de Ali Paşa'ya yönelik galiz ithamları gazetenin kapanması ile sonuçlanmıştır. Filip Efendi bu kararın akabinde Bâb-ı Âli'ye bir beyanname ile *Muhbir'* in neden kapatıldığına cevap aramıştır.[257] Keza Namık Kemal'de *Tasvir-i Efkâr'* da *Muhbir'* in kapatılmasını tenkit etmiştir.[258] Suavi Müslüman ahvalin meramlarını kendi düzleminde *Muhbir'* de ifade etmiştir. Girit, Belgrad ve Mısır üzerine yazdıkları ve Müslümanlar arasında iane toplanmasına yönelik çabaları oldukça önemlidir. Suavi mevzu meskenleri ülke varlığının esası addetmiştir.[259] Bu doğrultuda *Muhbir'* de dikkat kesilmiştir. Lakin bir husus bilinmelidir ki İstanbul'da yayımlanan *Muhbir* ile Londra'da Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar yazar kadrosunun *Le Mukhbir'* i bir değildir. Suavi,

[255] Ulûm, nr.15, s.909-910. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.73.)
[256] Çelik, a.g.e. s. 77.
[257] Çelik, a.g.e. s. 81.
[258] Çelik, a.g.e. s. 81.
[259] Dr. İsmail Doğan, *Siyasal Tutum Geliştirmede İki Tanzimat Aydını: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İslâmi Araştırmalar Dergisi, 1989, 3. Cilt- 4.Sayı, S.203.

Kastamonu sürgünü sonrasında *Le Mukhbir* ile gazetecilik faaliyetlerine devam eder.[260] Tabiidir ki Suavi Londra'da çıkarılan *Le Mukhbir'* de daha hürdür. İstanbul'un *Muhbir'* in de değinemediklerine yahut eksik kalınan politik makalelerine, risalelerine Londra'nın özgür ikliminde değinebilen Suavi, Londra'da artık Yeni Osmanlıların ileri azalarındandır. *Muhbir'* in kapatılmasının ardından Mustafa Fazıl Paşanın ianeleri ve inayetleri ile Avrupa'ya avdet eden Suavi artık daha da keskinleşmiştir. Lakin *Muhbir'* in kapatılmasının ardından Suavi'nin Kastamonu sürgünü ve Mustafa Fazıl Paşa ile kurduğu iletişim de önemlidir. Sarıklı Molla Kastamonu'da yaklaşık iki-üç ay zaman zarfında bulunmuştur.[261] Bu aralıkta kendisinin Mustafa Fazıl Paşa ve çevresinden herhangi biri ile irtibat içinde bulunduğu muammadır. Ancak *Muhbir'* de yazdığı dönemde mevzu Paşa'nın kendisine yakınlıkta bulunduğunu bizatihi Suavi şu şekilde ifade eder:

"Bir aralık *Muhbir* gazetesinin sahibi Filip Nord gazetesinde Fazıl Paşa'nın Sır kâtibi imzasıyla görülmüş olan Jön Türk riyaseti ilânını Türkçeye tercüme ettirerek gazeteye derc etmiş. Bundan benim haberim yok idi. Kaldı ki Bâb-ı Âli nazarında bunun tercüme ve ilanı bana azv olundu. İşte o tarihten itibaren Fazıl Paşa taraftarı addolunmaya başladım. Bundan birkaç gün sonra merkum Filip yanıma gelip: "Mustafa Fazıl Paşa'nın kethüdası Mehmed Bey beni çağırttı. Paşa'nın Muhbir gazetesinden memnuniyetini ve sana olan meyl ü muhabbetini beyan etti." dedi. Ve mülâkat ister misin diye sual eyledi. Ben mülâkatına tama etmedim."[262]

Suavi'nin bu dönemde Mustafa Fazıl Paşa'ya mesafeli yaklaşması tabiidir. Keza Muhbir' in kapatılmasının ardından "Kararnâme-i Ali" yayınlandı (14 Mart 1867).[263] Basın sansürünün uygulanması Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimleri İstanbul'dan uzaklaştırdı. Bir nevi bu kararname ile dönemin önemli isimlerinden Namık Kemal, Ziya Paşa'ya ek olarak Agâh Efendi ve Ebuzziya Avrupa'da bir arada bulundu. Bu isimler muhalif kişilerdir ve Avrupa'da Yeni Osmanlılar adı ile anılmışlardır.

[260] Yr. Doç.Dr. Edibe Sözen, *Yeni Osmanlılar ve Gazetecilik*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, İstanbul, S.181.
[261] Çelik, a.g.e. s. 83.
[262] Ulûm, nr.15, s.910. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.85)
[263] Çelik, a.g.e. s. 86.

Diğer yandan eski Sadrazam Fuad Paşa'nın çıkardığı 10 Ocak 1865 tarihli kanun ile mahkeme kararı tevdi edilmeden gazetelerin kapatılması yasak idi.[264] Belki de bu durum Muhbir' in son sayılarında cüretkâr düşünceleri kaleme alan ve millet meclisinin kurulmasını öneren Suavi'de vuku buldu, ilaveten bu önerileriyle Mustafa Fazıl Paşa ile paralellik taşıdı. Ayrıca Belgrad Kalasının Sırbistan'a bırakılması üzerine dönemin sadrazamını köşesinde muhakeme edecek kadar pervasızdır Suavi.[265] Ve bizatihi bu husuller Mustafa Fazıl Paşa'nın kendisini Avrupa'ya davetini tevdi kılmıştır. Kastamonu sürgün günleri bu çağrının karşılık bulduğu aralıktır. Suavi mevzu davet karşısında tereddüt içerisindedir. Ancak bu tereddüt uzun sürmemiştir. Çünkü Suavi'nin firar edeceğine yönelik saikalar dolanmaya başlamıştır ve her an kendisine karşı menfi bir müdahale söz konusudur. Nihayetinde Suavi davete icap eder ve 18 Mayıs 1867'de firar eder.[266] Bu firarda Mustafa Fazıl Paşa'nın teşviki ve sağladığı imkânlar ön plandadır.[267] Artık Suavi için Avrupa safhası başlayacaktır.

2.2. Ali Suavi'nin Avrupa'da Bulunduğu Yıllar Ve Le Mukhbir – The Mukhbir

Suavi'nin Avrupa günleri Paris'te başlamıştır. Namık Kemal Bey, Ziya Bey ve kendisinin de aralarında bulunduğu Jön Türkler Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında ilk günlerini geçirirler. Suavi, Paşa ile ilk karşılaşmasını ve kendisine dediklerini *Ulûm'* da nakleder:

"Paşa'ya haber verdiler, çıktı, memnuniyet izhar eyledi ve benim Kastamonu'dan öyle sühuletle savuşabildiğime hayli taacübler eyledi ve dedi ki: "Benim servetim size de kâfidir, aman çalışalım, artık ne olacaksa olsun. Elbette bir şey yapalım" der.[268]

Suavi ve diğer müellifler Paşa'nın inayetinde artık bir aradadır. Paris'te bulundukları vakit Fransız basını kendilerine yoğun bir ilgide bulunmuştur. İlk zamanlar Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında ikametleri ve Jön Türklerin en önemli elemanları addedilmeleri Fransız polisinin de dikkatini çekmiştir.[269] Bu doğrultuda

[264] Çelik, a.g.e. s. 86.
[265] Çelik, a.g.e. s. 86.
[266] Çelik, a.g.e. s. 88.
[267] M.Abdulhâlik Çay, *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, Orkun Yayınları, İstanbul: 1977, S.10.
[268] Ulûm, nr.15, s.932. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.93)
[269] Çelik, a.g.e. s. 93.

Jön Türklerin (Yeni Osmanlılar) yalnızca Osmanlı memalikleri dâhilinde değil diğer ülkelerde de bilinirliği ve kendilerine karşı bir alakanın varlığı söz konusudur. Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla bir noktada Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerine ilgisini arttırmıştır denilebilir. Bâb-ı Âli'de 19. yüzyılda Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalarla batıcılık politikaları yoğunlaşmıştır. Ancak ara ara vuku bulan istibdat emareleri de vardır. Bu minvalde Namık Kemal, Ziya Bey ve Suavi gibi isimler dönemin devlet erkânı üzerine menfi yazınlarda bulunmuşlardır. Fransız gazetelerinin ilgisi bu süreçle alakalı değerlendirilebilir. *La Liberte* ve *Siecle* gazeteleri Jön Türklere yer vermiştir ve bu gençlere övgüler dizilmiştir.[270] Anlaşılan Suavi ve arkadaşlarının varlığı Paris'te bilinmektedir. Bu durumla birlikte Sultan Abdülaziz'in o günlerde Paris'e ziyareti söz konusudur. Fransız hükümeti Osmanlı idaresine muhalefet eden ve bir nevi sürgünde bulunan Jön Türklere ülkeden ayrılmaları hususunda telkinlerde bulunmuştur. Bu telkinler Paris Sefiri Cemil Paşa'nın Fransız hükümetine müracaatı üzerinden uygulanmıştır.[271]

2.2.1. Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar

Ali Suavi ve arkadaşları 1867 Temmuz'unda Londra'ya avdet durumunda kalmışlardır.[272] Ancak önemli bir husus Jön Türklerin Paris'ten ayrılmalarından sonra Sultan Abdülaziz'in ziyareti ile ilgilidir. Bir yönü ile Namık Kemal Bey, Ziya Bey, Agâh Efendi ve Suavi gibi müellifleri Paris'te toplayan ve başlarındaki kişi konumunda bulunan Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'in Avrupa seyahatine refakat edebilmesi ilginçtir. Sultan Abdülaziz'in Avrupa'da bulunduğu her yerde maiyetinde yer almıştır. Ebuzziya'nın ifadesine göre, Sultan Aziz'den affedilmesine ve memlekete geri dönebilmesine yönelik taleplerde bulunmuştur.[273] Sultan Aziz'de Mustafa Fazıl Paşa'nın samimi olduğuna kanaat ederek müsaade vermiştir. Bu hususta çeşitli iddialar söz konusudur. İngiltere'nin o zamanki İstanbul elçisi Henry Elliot göre Paşa'nın dönüşüne aracılık eden Wales Prensi'dir.[274] Paşa'nın Avrupa'da nüfuslu bir konumda bulunduğu bilinen bir şeydir. Ancak Paşa'nın Sultan Aziz'e refakat ederek, kabulünde bulunması, Suavi'yi kuşkulandırmıştır. Mustafa Fazıl Paşa

[270] Çelik, a.g.e. s. 93.
[271] Çelik, a.g.e. s. 95.
[272] "Yeni Osmanlılar Tarihi" Yeni Tasvir-i Efkâr, nr.112-113 20-21 Eylül 1909 Tefrika no.44-45. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.96)
[273] "Yeni Osmanlılar Tarihi" Yeni Tasvir-i Efkâr, nr.118, 26 Eylül 1909 Tefrika no.50. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.96)
[274] Çelik, a.g.e. s. 97.

ile alakadar kafasında menfi düşünceler ilk defa bu zaman aralığında belirdi denilebilir.

Sultan Abdülaziz'in Avrupa ziyaret maksadında Londra'da yer almakta idi. Bu doğrultuda Sultan Londra'da iken ilginç bir vakada yaşanmıştır. Ziya Paşa dışında Suavi ve arkadaşları Crystale Palace'da bulunurken Sultan Aziz'de keza aynı mahaldedir ve fesleri ile dikkat çeken bu gençlerin kim olduğunu dair Fuad Paşa'ya sual eder.[275] Fuad Paşa, "Mustafa Fazıl Paşa kulunuzun teşkil eylediği fırka-yı muhalife efradından bazıları." der.[276]

Bu raddede Mustafa Fazıl Paşa'ya ayrı bir parantez açmak ve Suavi'nin yaşamında nasıl bir yer edindiğinden söz etmek lazımdır. Paşa'nın Mısır'ın verasetiyle ilgili değişiklikten sonra Osmanlı idaresine karşı bir muhalefeti söz konusudur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunları, İbrahim Paşa'nın oğullarından İsmail Paşa ve Mustafa Fazıl Paşa veraset noktasında ayrılığa düşmüşlerdir. Aslında ailenin en büyüğüne intikal eden Hıdivlik (baş vezir), Bâb-ı Ali tarafından değiştirilerek evlada intikal edilmiştir. Bu durumda Hıdiv İsmail Paşa kardeşi Mustafa Fazıl Paşa'ya yüklü miktarda tazminat ödeyerek, hıdivlikten mahrum kalmasının karşılığını vermiştir. Ancak bu tazminatın kabulüne rağmen Mustafa Fazıl Paşa muhalif davranımları sürdürmüştür. İlaveten yüklü miktarda aldığı tazminatı muhalefet yolunda kullanmaktan geri durmamıştır. Paşa bir şeyler yapmak arzusundadır ve bu noktada Ali Suavi ile yolları kesişmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi Suavi'nin memleket dâhilinde edindiği ün, kelamının kuvveti ve vaazları Paşa'nın evvelce dikkatini çekmiştir. Değinildiği gibi Bursa, Filibe ve İstanbul'da devlet erkânı ile ahalinin ilgisini kazanan Suavi, aykırı söylevleri nedeniyle Kastamonu kazasına sürgün edilmiştir. Bu minvalde Mustafa Fazıl Paşa ve Genç Molla'nın aynı dehlizde bulunmaları belki de uğradıkları tecrit politikasının bir yansımasıdır. İlaveten Namık Kemal, Ebuzziya gibi dönemin diğer öncül müellifleri de sürgün edilmişler, dışlanmışlardır. Suavi, Namık Kemal'in firar edeceğine dair bir bilgisi yokken Avrupa yolculuğunda aynı gemide yer aldıklarına dair ifadelerde bulunur.[277] Paris'in ardından Londra'da da bir arada bulunan Ziya

[275] Çelik, a.g.e. s. 96.
[276] "Yeni Osmanlılar Tarihi" Yeni Tasvir-i Efkâr, nr.114, 22 Eylül 1909 Tefrika no.46. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.96.)
[277] Çelik, a.g.e. s. 92.

Bey, Namık Kemal ve Suavi kendi aralarında muhalefetleri üzerine muhakemelerde ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Londra'da *Muhbir'* i tek başına çıkarmakta ısrar eden Suavi, bu arzusunu Mustafa Fazıl Paşa'ya kabul ettirmiştir. Alınan karar üzerine Suavi 31 Ağustos 1867'de Londra'da *Muhbir'* in ilk sayısını çıkarır.[278] Londra'da *Muhbir '*in adı *Le Mukhbir'* dir. Gazetenin Londra'da esas bürosunun yanında yine Londra'da ve Paris'te bulunmak üzere iki bürosu vardır ve bu büroların adresleri gazetenin sağına ve soluna yazılmıştır. İlaveten "Türkistan" bürosu denilerek yalnızca "İstanbul" yazılmıştır.[279] *Le Mukhbir'* in başlığı altında çarpıcı bir ifade yer almaktadır. Bu ifade aynen şu şekildedir: "Muhbir doğru söz yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar".[280] Bu söz belki de Muhbir' in İstanbul'da yayımlanmasına engel olan Sadrazam Ali Paşa'ya yönelik idi.[281]

Le Mukhbir gazetesinde Ali Suavi'nin önemli bir maksadı daha söz konusudur. O, Batılıların Osmanlılar için düşündüklerini ve algılamalarını bir nebze dahi değiştirmek çabası içerisindedir. *Le Mukhbir*, Osmanlıların eğitim ve medeni inkişaflarda ileri bir duruma erişebilmesi ve Garplıların Osmanlılar üzerindeki düşünce telakkilerini düzeltmek için özgür bir şekilde yazınlarına başlamıştır.[282]Suavi, *Le Mukhbir'* de ilmi meselelere geniş yer ayırmıştır. Osmanlıların ilme eğilimde bulunmalarına yönelik İslam'daki hadis, fıkıh gibi müessesler ile fikirlerini desteklemiştir. Ona göre Osmanlıların politikada içinde bulunduğu buhran eğitim hususundaki eksikliklerden kaynaklıdır. Yalnızca Osmanlılar nazarında değil İslam âlemi ve şarkın garp karşısındaki düşkünlüğünden dem vurmaktadır. Bu duruma karşı çareler aramaktadır.

*Le Mukhbir '*in Avrupa'da yayımlanması ile beraber Mustafa Fazıl Paşa tarafında da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi *Le Mukhbir*, Paşa tarafından finanse edilmektedir. Paşa gazetenin yayımlarında doğrudan müdahalelerde bulunmamaktadır. Ancak gazetenin müellifleri ile kendisi arasında politika ve diğer hususlarda iletişimin bulunduğu muhakkaktır. Gazetenin neşriyatı İstanbul'da dikkatle takip edilmektedir. Bâbı-Âli, *Le Mukhbir'* in İstanbul'a

[278] Çelik, a.g.e. s. 97.
[279]Çelik, a.g.e. s. 98.
[280] Necmi Günel*, II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi,* Ada Ofset Matbaacılık, İstanbul: 2011, S.61.
[281] Necmi Günel*, II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi,* Ada Ofset Matbaacılık, İstanbul: 2011, S.61.
[282] Çelik, a.g.e. s. 99.

girişini yasaklamıştır. Bu durumda çeşitli vasıtalarla ancak İstanbul'da müşterisi ile buluşabilmektedir. Gazetenin müşterileri ile buluşabilmesinin önündeki engellerin aşılması gazetenin İstanbul'da daha yüksek rakamlarla alıcısına ulaşması demektir. Bâb-ı Âli'nin Suavi'nin *Le Mukhbir* 'ine karşı önlemleri söz konusudur. *Le Mukhbir* daha çok ilmi meseleler ve umumi ahval ile ilgilidir ve Suavi'nin ağırlığı hissedilmektedir.

Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Agâh Efendi'nin bazı diğer yabancı müelliflerle 30 Ağustos 1867'de Baden Baden'de Yeni Osmanlıların tüzüğünü hazırladığı günlerde Suavi *Le Mukhbir* ile ilgilenmektedir denilebilir.[283] Suavi'nin Baden Baden'deki toplantıya neden çağrılmadığı bir belirsizliğe karşılık gelmektedir. Belki de Suavi, Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatlerinde yanı başında bulunan ve sultanın bir nevi affına sığınan Mustafa Fazıl Paşa'dan uzaklaşmıştır. Kaldı ki Suavi *Le Mukhbir'* de "Cemiyet-i İslâmîye" den söz ederken diğerlerinin Yeni Osmanlılar adı ile Baden Baden'de İtalyan ihtilalci Mazzini'ye[284] kadar birçok ecnebi ihtilalci ile beraber bulunması ilginçtir.[285] Yeni Osmanlıların ne derecede Avrupalı ihtilalcilerle münasebetleri vardır, herhangi bir kanıyla bu hususu konuşmak doğru değildir. Ancak bilhassa Mustafa Fazıl Paşa kendi konağında mevzu ecnebi ihtilalcileri ağırlamıştır ve yakın ilişki içerisinde bulunmuştur.[286] Keza sürgünde bulunan Avusturyalı sosyalist Dr. Simon Deutch da Mustafa Fazıl Paşa ile yakın ilişki içerisindedir. Bu hususta Suavi, Simon Deutch için Paşa'nın "umumi vekili" demektedir.[287] Ayrıca Deutch, Fazıl Paşa'nın doktorudur.[288]

Baden Baden'de toplanan Yeni Osmanlıların önemli isimlerinden Ebuzziya'nın aktardıkları önemlidir. Ebuzziya, Yeni Osmanlıların Suavi'nin *Muhbir'* de yazdıkları ile ilgilenmediğini ve ne Cemiyet-i İslâmiyye ne de Osmanlı ülkesinde okutulacak ders kitaplarının gündemlerinde yer almadığına dair ifadelerde bulunur.[289] *Le Mukhbir'* in ilk sayısı Suavi'nin kendisidir denilebilir.[290] Diğer Yeni Osmanlıların her hangi bir müdahilliği söz konusu değildir. Zaten belirtildiği gibi

[283] Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994, 100-104.
[284] İtalyan İhtilalci ve Milliyetçisi Mazzini Piamontelli
[285] Çelik, a.g.e. s. 101.
[286] Çelik, a.g.e. s. 101.
[287] Ulûm, nr.15, s.925. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.102.)
[288] Çelik, a.g.e. s. 102.
[289] "Yeni Osmanlılar Tarihi" *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr.119, 27 Eylül 1909 Tefrika no.51. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s103.)
[290] Çelik, a.g.e. s. 103.

Suavi'den bağımsız Baden Baden'de toplanmışlardır. Bir yol ayrımı, düşünce farklılığı ve müellifler arasında çekememezlikler vukudur. Mustafa Fazıl Paşa'nın yaklaşımları ve içerisinde bulunduğu ilişkilerde Suavi'de kuşku uyandırmıştır denilebilir.

Bir diğer husus Suavi ve Mustafa Fazıl Paşa arasında Osmanlı memalikleri içerisinde yaşayan ecnebilerin durumu ile alakalıdır. Suavi, Hıristiyanların ve diğer dinlere inanların hürriyet ahvalinde bulunduklarını, Avrupa devletlerinin bu durumun aksini iddia ederek Osmanlı Devleti'ne müdahalelerde bulunmasını doğru bulmadığını ifade eder. Ancak Mustafa Fazıl Paşa aksi yönde düşünmektedir. Paşa, mezkûr hususta Avrupalı politikacıların desteğini kazanabilmek için Osmanlı erbabında idame olunan Hıristiyan nüfusun istibdat idaresinden azlini ve Müslüman ahali ile müsavat içinde bulunulmasını Yeni Osmanlıların beyannamesine neşir eder.[291] Mustafa Fazıl Paşa'nın bu şekilde düşünmesi dönemin koşullarında normal karşılanabilir. Bu yıllarda Bâb-ı Âli'de Avrupa ülkelerine karşı yüksek bir müsamaha söz konusu idi. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu aczin açmazları içerisinde Avrupa devletlerinin dâhili işlere müdahalesine karşı düşkün bir durumda idi. Mustafa Fazıl Paşa, bu gerçeklik ile Avrupa'nın desteğini kazanmak üzerine bir politika izlemiştir. Bu mezkûr hususta aksini düşünen ve ifade eden Suavi, bilakis Hıristiyan nüfusun aslında pozitif ayrıcalıklara nail olduğu kanısındadır.[292] Ona göre Osmanlı, İslami nüanslarla müsavat ile reayalarına muamelede bulunmaktadır. Suavi yönetimin kendisinden yahut idare biçiminden değil, bürokrasiden dem vurmaktadır denilebilir. O, meşrutiyet idaresini önerirken de onu İslâmın bir icabı şeklinde müdafaa edecektir.

Daha önce de belirtildiği gibi Suavi, Londra'da *Le Mukhbir'* i kendine mahfuz kılmak için çabalamaktadır. Bu hususlarda da Yeni Osmanlıların Suavi'ye karşı ilk başlarda menfi yaklaşımları söz konusu değildir. Bu noktada aralarının açık olduğu ifade edilen Ziya Bey'in Suavi'ye mektubundan bir kısmına yer vermek uygun düşecektir:

"İstanbul'daki Muhbir gazetesi bazı âsâr-ı tabsıra-şiârımız derç etmekle millet-i İslâmiyyenin ve belki vatan ve devletini seven bütün Osmanlıların temime-i bâzu-yı iftiharı

[291]Çelik, a.g.e. s. 103.
[292] Çelik, a.g.e. s. 104.

olmuş bir nüsha-i ahrârâne idi. Orada sekteye uğradı. Şimdi Londra'dan sernümâ-yı zuhur oldu.

Muhbir ki bir sitâre-i rahşân-ı şark idi

Etti firaz-ı mıntıka-i Garb'dan tulû

Fi 7 Ca 1284

Ziya[293]

Bir diğer önemli husus Ebuzziya'nın Suavi hususunda özel mevzuları içeren iddialarıdır. Bu mezkûr iddia Suavi'nin Yeni Osmanlıların Avrupa'daki çapkınlıklarını Mustafa Fazıl Paşa'ya ve bazılarının eşlerine bildirdiği üzerinedir.[294] Bu bilginin doğruluğu belirsizdir. Ancak Avrupa'da Yeni Osmanlılar ile Suavi'nin yaşam tarzlarıyla ihtilaf içerisinde bulundukları ifade edilebilir.[295] Namık Kemal bu duruma bazı mektuplarında yer vermiştir. O mektuplarındaki ifadeler şu şekildedir: "Kahpe Avrupa, evliya azdırıyor. Yine aferin Suavi'ye, aferin Kemal'e... Bikrimizle duruyoruz."[296] der. Ali Suavi halen bu yıllarda bekârdır ve Namık Kemal 28 Eylül 1867 tarihli mektubundan anlaşılan budur.[297] Ancak Suavi'nin aynı yıl içinde Marie adlı bir kadınla evlenmesi Namık Kemal ile ilişkisini zedeler, kendisine yönelik suçlamaların artmasına olanak sağlamıştır. Bu noktada Namık Kemal'in:

Suavi dedikleri o küçük adam

Ant adam sandık o da mı cüdam

Paris'te oturmuş yanında madam

Aman yalnız kaldık Mustafa Paşa'm

hicvinde sözü edilen madam herhangi bir kadın değil Suavi'nin eşidir. [298]

[293] Le Mukhbir, 14 Septembre (Eylül) 1867, nr.3, s.1. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.107.)
[294] *"Yeni Osmanlılar Tarihi" Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr.154, 2 Teşrin-i sâni 1909 Tefrika no.87. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.106.)
[295] Çelik, a.g.e. s. 106.
[296] Abdullah Tansel, a.g.e., s. 119.
[297] Çelik, a.g.e. s. 106.
[298] Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994,S.107.

Keza Suavi, kendisi ve Ziya Bey aleyhinde yine bu hususlarda broşürler yayınlayan Kanipaşazade Rif'at Bey'in iddialarını da reddeder. İngiliz bir kadınla evlenmesine yönelik Rıfat Bey'in suçlamalarına, "İngiltere'de evlendi diyorsun, bu şer'an caizdir. Zina edemem, nikâh ederim." der.[299] İlaveten sarığını çıkardığına yönelik muahezelere karşı fes ile gezindiğini ifade ederek, doğrulamalarda bulunur.[300] Bu gelişmelerin yaşanması, karşılıklı hususi suçlamalar, Yeni Osmanlılar arasındaki saygı mefhumunun örselendiğine delalettir. Bu mezkûr suçlamalar hususunda bir değerlendirmede bulunmak lazımdır. O da ilk safhada Suavi'nin Yeni Osmanlı muharrirlerini Mustafa Fazıl Paşa'ya ispiyonladığına dair Ebuzziya'nın iddialarıdır. Bu iddiaların herhangi bir isnadı bulunmamaktadır, asılsızdır denilebilir. Çünkü Mustafa Fazıl Paşa'nın kendisi Paris'teki sefahat âlemlerinin müdavimidir.[301] Bu durumu daha anlaşılır kılabilmek içim Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunu nakletmek uygun düşecektir.

"Beyefendiler

İçimizde seyyiât-ıahlâkiyye ashâbından bir adam bulunmuş olması bendenizce mucib-i taacüb ve teessüf olamaz. Belki böyle bir adam bulunmaması badî-i istiğrab olurdu. Çünkü dünya dünya olalı, insaniyet bu gibi kerihelere müpteladır. Melfüf mektupların yalnız ikisini açmıştım. Velakin yalnız birisini okumuştum. Diğerlerini açmağa hacet görmedim. Ve takımıyla taraf-ı âlinize gönderdim. Benim kaideme riayet buyurur da siz de açmağa lüzum görmez iseniz, hakikaten isabet etmiş olursunuz. Fena bir şeyin tekarrür-ı rü'yeti ruhu iz'ac eder. Benim bir adetim vardır: İftirasına karşı müfteriyi kabına sığmayacak bir hale getirerek intikam almaktır. Binaenaleyh onun mahsûdu olan meblağ-ı ma'hûda bir mislini daha ilave ve ifa etmesini Sakakini'ye bildirdim. Ba'dema masrafın defterini değil, mikdarını bildirip istifa buyurmalarını ihtar ederim. Her ne zaman neşriyatın devamına ihtiyaç kalmaz ise bu miktarın rüfekâ-ı muhtereme arasında taksimi menût-i re'y-i alileridir.

Fi 27 Şa'ban sene 1284

Mustafa Fazıl[302]

[299] Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994,S.107.
[300] Çelik, a.g.e. s. 107.
[301] Çelik, a.g.e. s. 108.
[302] *"Yeni Osmanlılar Tarihi" Yeni Tasvir-i Efkâr,* nr.122, 30 Eylül 1909 Teşrin-i evvel, Tefrika no.55-56. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.152.)

Yukarıdaki, Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubuna göre Suavi iftiralarda bulunmaktadır. Paşa, bundan dolayı intikam almanın gerekliliğinden dem vurmaktadır ve bu durumu kendi ilkeleri için icra edecektir. Bu intikamı almak Suavi dışındaki Yeni Osmanlılara daha fazla ayni yardımlarda bulunmakla ilgilidir denilebilir.

Ayrıca Suavi'ye isnat edilen gayrı ahlaki yaşamın nikâhlı eşi Marie üzerinden yapılması abes bir durumdur. Suçlamaların yoğunlaştığı zaman diliminde Suavi, İngiliz eşi ile nikâhlanmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere bu mezkûr isnatlara karşı yanıtları söz konusudur. Suavi *Le Mukhbir* ile ilgilenirken Mustafa Fazıl Paşa'nın parasıyla Yeni Osmanlıların sefahat âlemlerinde yer aldığına yönelik yine Ebuzziya'nın iddiaları söz konusudur. Ebuzziya'nın verdiği bilgilere göre Namık Kemal ve Rıfat Bey Fransa'nın Manş denizi sahilindeki Dieppe tatil kasabasında, Ziya Bey Passy ile Auteuil arasında Pepiniere'de müstakil bahçeli bir evde, Agâh Efendi Bürüksel'de, Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler de Paris'te sefahat içinde yaşam sürdürmektedir.[303]

Diğer yandan bu suçlamalarla ve Yeni Osmanlıların içerisinde bulunduğu yaşam ile alakalı Namık Kemal'in yazdığı hususi mektuplar dikkat çekicidir. Namık Kemal babası için kaleme aldığı mektubunda, "Buranın konyakları pek âla… Hele Londra'da günde yarım şişe konyak içmeyince midede kuvve-i hâzime mümkün olamıyor." der.[304] Bir diğer mektubunda da kendisine yönelik suçlamalara (çapkınlık-zamparalık) ilginç yaklaşımlarda bulunur, "Size öyle zamparalık ediyorlarmış, öyle gelip böyle gidiyorlarmış gibi söz söyleyen olursa, sayenizde Avrupa'da oturuyorlar, orada Ka'be tavaf olunmaz ya, ne yapsınlar dersiniz." der.[305]

Ebuzziya'nın iddiaları yalnızca özel yaşantılarla ilgili değildir. O, *Le Mukhbir* 'in muharriri Suavi için "ne bir kelime İngilizce söyleyebiliyordu ve ne de iki kelime Fransızcayı bir araya getirmeye muktedir idi." der.[306]

---

[303] "*Yeni Osmanlılar Tarihi" Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr.121, 29 Eylül 1909 Tefrika no.54. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.109)
[304] Abdullah Tansel, a.g.e., s. 100.
[305] Abdullah Tansel, a.g.e., s. 100.
[306] "Yeni Osmanlılar Tarihi" Yeni Tasvir-Efkâr, nr.123, 1 Teşrin-i evvel 1909 Tefrika no.56. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönem, kitabından alıntılanmıştır, s.109)

Ebuzziya kendi üstadı Namık Kemal tarafından zımnen yalanlanır. Namık Kemal Ocak 1867 tarihli mektubunda "henüz sinni otuz reddelerinde iken ma'arif-i İslamiyyenin hemen her cihetine ihâta ve Fransızca ve Rumca'ya dahi vukuf hâsıl eylemiştir." der.[307]

Ebuzziya'nın Suavi ile alakadar mülahazaları çoğunlukla menfi yöndedir. Suavi ve Ebuzziya arasında bir uyuşmazlık söz konusudur ve bu mezkûr durum karşılıklı suçlamalarla devam etmektedir. İkili arasındaki meseleler düşünce farklılıklarından çok kişisel meselelerdir. Burada bilhassa Ebuzziya'nın Namık Kemal'e yaranmak için Suavi'ye galiz ithamlarda bulunduğu ifade edilebilir. Bilahare yukarıda örneklerini verdiğimiz üzere Namık Kemal de alenen Suavi'ye saldırmaktadır. Ancak nihai raddede Ebuzziya'nın Suavi'nin lisan bilmediğine dair isnatları da dayanaksızdır. Bir kere lisan bilmeden Suavi'nin *Le Mukhbir'* de tercümelerde bulunabilmesi Ebuzziya'yı asılsız çıkarmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Suavi, *Le Mukhbir* için herhangi bir kişiden yardım almamaktadır. Yalnızca nakdi bir yardım söz konusudur ve mezkûr yardım Mustafa Fazıl Paşa tarafından sağlanmaktadır. İlaveten Suavi'nin dil bilmeden İngiliz eşi ile nasıl bir iletişim içinde bulunacağı düşünülmelidir. Rüştiye Muallim-i Evvelliği imtihanlarında yüksek başarı sağlayan, Arapça ve Farsça bilen bir insanın, bir kelime dahi İngilizce bilmediğini iddia etmek ve hele İngiliz bir kadınla evli iken bunu ileri sürmek akla uygun değildir denilebilir.[308]

Suavi ile Mustafa Fazıl Paşa ve arkadaşlarının arasındaki ilişkiler belirtildiği gibi kişisel hususlarda ayrılmıştır. Diğer yandan Suavi'nin kendini Yeni Osmanlı addetmesi ve bu doğrultuda *Le Mukhbir'* de yazınlarda bulunması Namık Kemal ve Ziya Bey tarafından ikaz olunmuştur:

"Faziletmend Efendim,

Muhbir'de ittihaz buyurulan meslek mukaddema, rüfekâyı kiram ile bil-ittihad karargîr olmasından nâşî muhafazası muktezi olan mesleğe tamamıyla mübâyin olduğundan ve gazetenin zirinde sülüs hat ile muharrer ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti ibaresini havi olan damga ise, neşriyat-ı vâkı'ada cümlenin müşâreketini mü'lin bir alâmet olarak bu ise hilâf-ı hakikat idüğünden lütfen çıkarılacak ilk nüsha-i Muhbir'in bu alametten hâlî bulunmasını,

[307] Abdullah Tansel, a.g.e., s. 75.
[308] Çelik, a.g.e. s. 109.

Yeni Osmanlılar Cemiyetini teşkil eden rüfeka nâmına bil-vekâle ve tarafımızdan bilhassa ihtar ve iştiham eyleriz. Baki…

Bürüksel, fi selh-i Muharrem, sene 85 (22 Mayıs 1868)

Kemal Ziya[309]

Namık Kemal ve Ziya Bey'in mektubunda da anlaşılacağı üzere Mustafa Fazıl Paşa ve arkadaşlarının *Le Mukhbir'*de Yeni Osmanlılar lafzının kullanılması ile ilgili menfi düşünceleri vardır. Yalnızca özel yaşantılar değil mülahaza farklılıkları da söz konusudur. Daha önce bu mezkûr durumla ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Ancak Suavi, Namık Kemal ve Ziya Bey'in mektubuna rağmen, *Le Mukhbir'* de "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" damgasını kullanmak ve muhafaza etmek hususunda ısrarcıdır.[310] Nitekim Namık Kemal, Ziya Bey ile Suavi'ye ikazda bulunmasının akabinde (Ağustos 1868) Reşad Bey'e yazdığı bir mektubunda Suavi'nin *Le Mukhbir'* de "Şahsiyat" başlığı altında yazdıkları ile kendi düşüncelerinin uyuşmadığını ifade eder.[311] Suavi bu mezkûr makalesinde vazifelerini "Emri bi'l-ma'ruf neyhi ane'l-münker" olduğunu ileri sürer ve yirmi sekizinci sayı ile birinci sayıdaki Cemiyet-i İslâmiyye'nin esaslarına vurguda bulunur.[312] Bu arada belirtilmelidir ki Suavi dışındaki Yeni Osmanlılar Aralık 1867'den itibaren *Hürriyet '*i çıkarma hazırlığı içerisindedir.[313] Suavi'den bağımsız çalışmalar yoğunlaşmıştır, lakin kesin bir ayrılık söz konusu değildir.

Muhbir' in otuz sekizinci sayıdan itibaren Fransızca adı İngilizce adı ile değiştirilmiştir.[314] Bu mezkûr sayıdan sonra *Le Mukhbir, The Mukhbir* adı ile kullanılmıştır. Suavi'nin *Muhbir'* i Avrupa'da da yankı uyandırmıştır. Bu yankının yansımaları Türkiye'de de hissedilmiştir ve Bâb-ı Âli tarafından takip edilmiştir.

Ancak Muhbir Avrupa'da da 50.sayısında (3 Kasım 1868) kapanmıştır. Bunun nedenleri ile alakadar birçok saikalar dillendirilmiştir. Birkaç örnek vermek icap eder ise Suavi'nin ellerinden harflerin alınması yahut maddî desteğin kesilmesi

[309] Abdullah Tansel, a.g.e., s. 200.
[310] Çelik, a.g.e. s. 157.
[311] Çelik, a.g.e. s. 156.
[312] Çelik, a.g.e. s. 156.
[313] Çelik, a.g.e. s. 153.
[314]Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994, , S.158.

ileri sürülebilir.[315] Hatta bu konuyla ilgili *Hürriyet* gazetesi çeşitli malumatlara yer vermiştir. *Hürriyet*, 28 Aralık 1868 tarihli haberinde şu ifadeleri kullanır:

"Muhbir gazetesinin mürettibi olan bir Rum Suavî Efendinin bilicab Paris'te bulunmasından istifade ile bazı garazkârânın vuku bulan tahriki üzerine matbaanın lüzumlu bazı edevâtını satarak firar etmiş ve bu hadise üzerine Muhbir biraz zamandır sekte-i tatile uğramıştır. Suavi Efendi, kendi veled-i manevîsi olan ve Avrupadaki Yeni Osmanlılar dahi vasıta-i ûlaları bulunan öyle bir eserin te'hirine fevka'l-gaye teessür ederek bu def'a yine devamına karar verdiler.[316]

Yukarıdaki haberden de anlaşılacağı üzere *Muhbir'* in neden kapandığına dair bir iddia söz konusudur. Ayrıca Bâb-ı Âli'nin de bu mezkûr durumla ilgili menfi müdahalesi ileri sürülebilir. Ancak yukarıdaki yazına binaen bir hususa daha dikkat çekilmelidir. O da Yeni Osmanlıların halen *Muhbir'* in devamına dair bir irade de bulunabilmeleridir. Ancak aralarında düşünce farklılıkları bulunan ve özel yaşamlar hususunda ihtilaflı Yeni Osmanlıların Suavi'de ısrarları çarpıcıdır.

Nihai noktada *Muhbir* gazetesi kapanmıştır. *Muhbir'* in kapanması ile Suavi'nin yaşamında yeni bir dönem açılmıştır. Bu safha Suavi'nin Paris'e intikaliyle başlayacaktır. Ebuzziya, Suavi'nin *Muhbir'i* çıkarırken sürekli Londra'da bulunmadığını, bilhassa 1868 sonbaharından itibaren eşi ile birlikte sürekli Paris'te ikamet ettiğini ifade eder.[317]

Muhbir' in ardından artık yalnızca kendisini yansıtan ve herhangi bir dış müdahalede bulunulmasını arzulamayan Suavi, 1869 yılının Temmuz ayında *Ulûm* gazetesini yayınlamaya başlamıştır.[318] Artık daha bir özgür, bağımsızdır denilebilir.

2.2.2. Ulûm

Ulûm aslında adı gazete kendisi on beş günde bir çıkan dergidir ve Suavi, dağıtımında herhangi bir engelle karşılaşmamak için eli ile yazdığı *Ulûm*' u, el büyüklüğünde, litografya ile basarak, zarf içinde postayla okuyucularına

[315]Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994, , S.160.
[316] 266 Hürriyet, 28 Decembre (Aralık) 1868, nr.27, s.5. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.200.)
[317] *"Yeni Osmanlılar Tarihi" Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1 Teşrin-i Evvel 1909, Tefrika no:56. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.200)
[318] Çelik, a.g.e. s. 200.

ulaştırıyordu.[319] Suavi, *Ulûm'* un hem yazıcısı, hem basıcısı, hem dağıtıcısıdır, hülâsa her şeyidir. İlaveten *Ulûm'* un ilk sayısında Fransızca ismi de yazılmıştır. Lakin *Gazette Scientifique* adı diğer sayılarda neşredilmemiştir.[320]

Suavi, *Ulûm'* un tanıtımı için çeşitli yollara başvurmuştur. Bunların en mühimi *Hürriyet* gazetesinin içinde dağıttırdığı el ilanlarıdır. Bu el ilanlarından bir tanesi de Londra'da British Library'deki *Hürriyet '*in 70.sayısındadır.[321] Suavi'nin el yazısıyla yazdığı ilân şudur:

"Pariste Ulûm gazetesi ismiyle her on beş günde bir risale tab olunuyor. Türkçe her risale 64 sahifedir. Her sahifede 17 satır, Ulûm ve Ma'ariften bahseder. Husûsan ilm-i kelâm ve redd-i felsefiyât-ı bâtıla mükemmil. Bir ilimden bahs olundukta ona dair yazılmış kütüb-i gayr-ı matbu'a defteri ile şimdi o kitapların nerelerde bulundukları kayd olunuyor. Müntehîlere harfî olan mesel-i ilmiyye muhakemesi yazılmakta olduğu gibi, mübtedilere hâfî cüz'iyattan dahi bahs olunacaktır. Meselâ hayât-ı Hızır ve imdâd, hurûc-ı benî asfer, zuhur-ı Mehdi, zarar-ı faiz ve ta'azzüz-i ırza' ve diğer hurafât-ı bâtıla ve ekavil-i zaîfe, edille-i Şer'iyye ile İbtâl edilir. Ve meselâ bugün Avrupa'da mevcut olan her ilimden birer risale-i lâmi'a her nüshaya derc edilir.

Bir risale iki frank ki temiz para sekiz buçuk kuruş. Her kim kırk frank gönderip yirmi nüshasına birden müşteri olursa ona iki nüsha fazla parasız verilir. Her on nüsha 640 sahifelik bir kıt'a mücelled kitap olarak yirmi frank yani bir Fransız altınına satılır. Mektup zarfını resm-i âti üzerine Fransızca yazıp ecnebi posta ile irsâl etmeleri müşterilere ihtar olunur."[322]

Suavi

Yukarıdaki ilandan da anlaşılacağı üzere Suavi, *Ulûm'* da ismi ile müesser ulûm ve maariften bahsedecektir. Aslında bu durum *Muhbir'* in ilk sayıları için de geçerlidir. Suavi, İstanbul ve Londra *Muhbir* neşriyatlarında her durumda ilmin önemine vurguda bulunmuştur. Ancak o, bu yazınları kadar politik söylevleri ile de ön plana çıkmıştır. Suavi'nin *Ulûm* gazetesinde politikadan uzak durması yalnızca ilmi meselelerle ilgilenmesi düşünülemez idi. O, *Ulûm'* da ilme ağırlık vereceğini belirtmiştir, ancak politikanın icaplarına değinmeden de yine duramamıştır. Keza,

[319]Çelik, a.g.e. s. 201.
[320] Çelik, a.g.e. s. 201.
[321]Çelik, a.g.e. s. 202.
[322] 351 Hürriyet, nr.84, 31 Ocak 1870, s.1. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.204.)

İstanbul ve Londra'da bulunduğu koşullardan daha bağımsız bir alan kendisinde vasıldır.

Suavi *Ulûm* gazetesini çıkartırken Hürriyet'te dizginler Ziya Bey'in elindedir. Ziya Bey *Muhbir* 'i ve *Ulûm'* u tebrik eden yegane "Yeni Osmanlı" dır.[323] Hürriyet'in 85. Sayısında *Ulûm* okuyucularına tanıtılmıştır. Keza yukarıdaki mezkûr el ilanının *Hürriyet* ile beraber dağıtılmasında da Ziya Bey ön plandadır.[324]

Bu arada Suavi'nin *Ulûm'*da Muhbir'deki düşüncelerinden ayrı yazınlarda bulunduğu ifade edilmelidir. O, *Muhbir* dönemindeki aşırı bir Meşrutiyet yanlısı kişi değildir. Meşrutiyet, demokrasi ve cumhuriyet kavramlarına yine değer vermiştir. Ancak *Ulûm'* da İslami nüanslarla bu mezkûr kavramları irdelemektedir ve Osmanlıların içinde bulunduğu halin içselleştirme noktasında yeterli durumda bulunmadığına kanidir.[325] *Ulûm* ile alakadar üzerinde durulması elzem olan bir husus daha vardır. O da Suavi'nin *Ulûm'* da aleni bir şekilde bilhassa Mustafa Fazıl Paşa'ya ve bazı Yeni Osmanlı müelliflerine karşı garazkâr yazılarıdır.

Suavi, 16 Şubat 1870 tarihinde *Ulûm'*da talebe binaen "Yeni Osmanlılar Tarihi" ve "Hacı Baba ve Yayalar" adlı bir tiyatro eseri yazacağı ilanında bulunmuştur.[326] *Hacı Baba ve Yayalar* piyesi ile alakadar çeşitli bilgilendirmelerde bulunan Suavi, kahramanlar hakkında da ön bilgilendirmelerde bulunur. Buna göre Hacı Baba Mustafa Fazıl Paşa, Yayalar ise onun ardında düşürdüğü Yeni Osmanlılardır.

Suavi, *Ulûm'* da çökmekte olan Osmanlının dalkavuk ve liyakat hususunda noksanlığı bulunan idarecilerine aleni cephe almıştır. Aslında o, Osmanlı Devletini yeniden ayağa kaldırmak için çareler aramaktadır. Bunun için yeni idare şekillerinden ziyade idareci değişikliğini önerir. Suavi'yi *Ulûm'* da, İstanbul ve Londra Muhbir neşriyatlarından ayrı kılan düşünce yargısı budur denilebilir. Çünkü Suavi, Kastamonu sürgünü akabindeki rejim aleyhtarı Suavi değildir. Yâda birazcık dahi olsa kendini bu konularda törpülemiştir denilebilir.

[323] Çelik, a.g.e. s. 203.
[324] Çelik, a.g.e. s. 203.
[325] Çelik, a.g.e. s. 205.
[326] Çelik, a.g.e. s. 229.

Ulûm' da bilhassa Mustafa Fazıl Paşa'ya açık ihtarlarda bulunan Suavi için, Yeni Osmanlılar yalnızca Paşa ve yarenlerinden mürekkep değildir.

Bu arada Suavi, Fransa-Prusya Harbi esnasında *Ulûm'* a ara vererek Lyons' a geçmiştir. Buradan yayımlarına devam eden Suavi *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine* başlığı ile *Ulûm'* un yayımlanmasına devam etmiştir.[327]

Suavi'nin *Ulûm'* da en çarpıcı yazısı 14. sayıda neşredilmiştir denilebilir. Suavi yalnızca Mustafa Fazıl Paşa'ya değil, onun yanında bulunanlara da tenkitlerde bulunmuştur. Mevzu sayıda "Fazıl Paşa Takımı" başlıklı yazı ile Paşa'dan maaş alan kişilerin teşhiri söz konusudur. Bu mezkûr yazının nakli aşağıdadır:

"Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlılar Cemiyetine dâhil olduğu eyyâmda kendisinin İstanbul'da ve Mısır'da ve Avrupa'da bulunan maaşlı muvazzafları, Paşalarına hulûs için tarafımıza havadis yazar ve hizmet dahi ederlerdi. Şimdi öküz öldü, ortaklık ayrıldı. Yani Fazıl Paşa cemiyetten ihraç olundu. Onun maaşlıları dahi Paşa'dan menâfi'-i maddiyelerini muhafaza uğrunda Yeni Osmanlılar'a hizmetten istinkâf edecekleri derkâr zahir idi, ettiler. Binaenaleyh onlardan ihtiraz olunmak bâdında ihvânı ihtar ederiz. Şimdi Paris'te bulunan Fazıl Paşa maaşlıları şunlardır:

Kânipaşâzade Ahmed Rıf'at Bey 1.500

Eski Postacı Agâh Efendi 1.500

Kemal Bey 1.000

Necip Paşa Torunu Mehmed Bey 1.000

Reşad Bey 750

Nuri Bey 750

Mısırlı Abdullah Efendi300

Bunlar her mah maaşlarını Fazıl Paşa'nın Paris'te kâtibi Sakakini'den alırlar."[328]

Anlaşılacağı üzere Suavi, Yeni Osmanlılara karşı bir tavır içerisindedir. Bu durum bir anda vuku bulan bir şey değildir. Mustafa Fazıl Paşa'dan maaş almakla bir

[327] Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2015, S.112.
[328] Ulûm (Tarihsiz), nr.14, s.841-842. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.240.)

nevi aşağıladığı kişilerden bazıları aslında onun sürgün arkadaşlarıdır. İdareye karşı kalem oynatan muharrirlerin içinde bulunduğu durum trajiktir. Yukarıda da değinildiği gibi Suavi, Avrupa' da yalnız kalmıştır. Yahut çeşitli gerekçelerle dışlanmıştır da denilebilir. Mustafa Fazıl Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye yanaşmaları, Yeni Osmanlı müelliflerinden bazılarının yurt dışı sürgünlerinden mütevellit af dilemeleri Suavi için kabul edilebilir değildir. Daha sonraları Suavi'de Bâb-ı Âli'ye yurda dönmek üzere yazınlarda bulunacaktır. Ancak Genç Molla, bu mezkûr arzularını gizli değil açıktan icra edecektir. İlaveten diğerleri gibi ikbal kaygıları taşımadığı, Bâb-ı Âli' ye yakın kişilerle ikbal pazarlığına düşmediği, iki taraflı oynamadığı, inancı ne ise onu yaşadığı bir gerçektir.

Suavi ile diğerleri arasındaki ilişkilerin menfi bir yönde ilerlemesinin gerekçelerinden bazıları da yukarıda değinildiği gibi kişiseldir. Ancak Yeni Osmanlılar arasındaki Ziya Bey ile olan münasebetinin iyi bir durumda bulunduğu da belirtilmelidir.

Nihai erimde Yeni Osmanlıların Avrupa'daki yayın serüveni 31 Ağustos 1867'de Suavi'nin Londra'da *Muhbir* gazetesini çıkarması ile başlamıştır ve yine Suavi'nin *Muvakkaten Ulûm* gazetesi ile 1870 yılı sonlarında kapanmıştır.[329]

2.3. Ali Suavi Yurda Dönüşü ve Fikri Teamülleri

Ulûm kapandıktan sonra bir müddet kenara çekilen Suavi, yurda dönme çabalarında bulunmuştur. *Ulûm'* un yayın politikasında idari meselelerle ilgili yazınlarda bulunmayacağını ifaden eden Suavi, aksi yönde bir hal bürünerek daha keskin lafızlarla Osmanlı Devleti'ne fenalık edenleri, padişaha karşı garez güdenleri ve Yeni Osmanlı davasını yarı yolda bırakanları iğnelemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi Suavi, eski Suavi değildir. Meşrutiyet, demokrasi ve cumhuriyet terminolojilerine karşılık gelen düşüncelerini *Ulûm'* da bir kenara bırakmıştır.

Ali Paşa'nın vefatının (1871) ardından ve Sultan Abdülaziz'in 42. doğum yılının berat kandiline denkliği vesile edilerek sadece politik mahkûmlar için af tevdi edildi.[330] Bu gerekçeler Yeni Osmanlıların yurda dönme arzularını yükseltmiştir denilebilir. Reşad ve Nuri Beyler Fransa, Agâh Efendi de Brüksel'deki Türk

[329] Çelik, a.g.e. s. 249.
[330] Çelik, a.g.e. s. 263.

elçiliklerine memlekete avdet etmek üzere başvurmuşlardır.[331] İlk olarak müracaatlar reddedilmiştir. Bunun üzerine Reşad ve Nuri Beyler padişaha ve devlet erkânına sadakat sözü ve övgülerde bulunarak dilekçelerini bir kez daha sunmuşlardır.[332] Bilahare dilekçeleri kabul edilerek yurda dönmelerine izin verilmiştir.

Ayrıca önemle belirtilmelidir ki Yeni Osmanlılar arasında Avrupa'dan yurda dönen ilk isim Namık Kemal'dir. Namık Kemal, Ali Paşa yaşar iken yurda dönmüştür.[333] Namık Kemal'in yurda dönmesi ile alakadar herhangi bir engel ileri sürülmemesi dikkat çekicidir. Keza af tevdi edildikten sonra yurda ilk dönen kişi ise Agâh Efendi'dir. Bilahare Ziya Bey de bu mezkûr hususta dilekçe vererek, yurda dönenler arasındaki yerini almıştır.[334] Bu durumda Avrupa'da kalan Yeni Osmanlılar Suavi ve Mehmet Bey'den ibarettir. Zira Suavi'de Aralık 1871'de geri dönmek üzere dilekçe ile başvuruda bulunmuştur.[335] Lakin Suavi'nin bu arzusu reddedilmiştir.

Suavi'nin *Muhbir'* de acımasız eleştirilerde bulunması onun yurda dönememesindeki birincil nedendir denilebilir. Bu durum özellikle *Muhbir* yayınlanırken gazetenin basılabilmesi ile ilgili finansal desteklerde bulunan Mustafa Fazıl Paşa'nın da evvelden idrak ettiği bir şeydir. Paşa da zaman zaman Suavi'ye ihtarlarda bulunmuştur. Belirli aralıklarda birbirinden farklı Suavi söz konusudur: Avrupa'dan evvelki, Avrupa'daki ve Avrupa'dan döndükten sonraki.[336] Ancak Suavi her dönemde yine kendi bildiğini okuyan karakterini devam ettirmiştir. Bu mezkûr durum ve diğer sebepler yukarıda değinildiği gibi Suavi, Paşa ve Yeni Osmanlıların arasını açmıştır. Suavi, mizacı gereği geri planda durabilecek bir kişi değil idi. *Ulûm'* un kapanması, af tevdi ve Ali Paşa'nın vefatının ardından Yeni Osmanlıların birbiri ardına yurda dönmeleri, değinildiği gibi Suavi'de de aynı arzuyu uyandırmıştır. Ancak yurda dönmesi reddedilen Suavi, 1870 yılı sonlarından 1876'ya değin Avrupa'da yaşamak zorunda bırakılmıştır.[337] Bu yıllar arasında Suavi'nin ne yaptığı ile ilgili herhangi bir isnat söz konusu değildir. Birçok iddia vasıldır, ancak bilenen, Suavi'nin artık politik mevzular üzerine kalem oynatmadığıdır. Bu hususta nihai

[331] Çelik, a.g.e. s. 265.
[332] Çelik, a.g.e. s. 265.
[333] Çelik, a.g.e. s. 265.
[334] Çelik, a.g.e. s. 265.
[335] Çelik, a.g.e. s. 265.
[336] Kuntay, a.g.e. s. 261.
[337] Kuntay, a.g.e. s. 267.

aşamada Ali Paşa'nın vefatı üzerine yazdığı *Defter-i Amâl-ı Âli Paşa* risalesi vardır.[338]

Yukarıda ifade edildiği gibi Suavi'nin *Ulûm'* un kapanmasının ardından 1876 yılına değin Avrupa'da ne gibi hal ve ilişkilerin içinde bulunduğu bilinmemektedir. *Ulûm'* da ki yazınları ile Abdülaziz döneminde yurda dönmesine izin verilmeyen Suavi, Abdülhamit Han'ın padişahlığı ile yeniden bu hususta teşebbüste bulunmuştur. Dönemin gazetelerinden bilhassa Vakit, Suavi'nin yurda dönmek üzere eğilimlerine yer vermiştir.[339]

Bu merhalede Suavi'nin David Urquharth, Butler Johnstone ve Charles Wells gibi müelliflerden önemli derecede bir şeyler öğrendiğini ve bilhassa David Urquhart ile yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu ifade edilmelidir. Keza daha öncede değinildiği gibi Suavi, özellikle *Ulûm'* da ilk Avrupa günlerindeki düşüncelerinden ayrı mülahazalar içerisinde idi. Bu düşünce değişikliklerinin arka planında David Urquhart'ın önemli bir yeri vardır. Belki de Suavi'nin 1876'da tekraren yurda dönmek için debelenmesinde Urquhart'ın da payı vardır denilebilir.

Nihai noktada Suavi, Abdülhamit Han'ın tahta çıkmasından yaklaşık bir ay sonra yurda dönmek için müracaatta bulunmuştur. Bu arzusu Abdülhamit Han'ın iradesi ile kabul edilmiştir ve özel af çıkarılmıştır.[340]

Suavi'nin dönüşü dönemin gazeteleri tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Vakit gazetesi 1. sayfadan Suavi'nin memlekete dönüşünü okuyucularına duyurmuştur. Bu mezkûr havadis şu şekilde neşredilmiştir:

"Devlete ve milletin hukuk menfaatine dokunan müfretiyat ki bedhâhlarımız tarafından neşr olunurdu. Onlara karşı hakaik-i ahvâli neşr ile hukuk-ı devlet ü milleti vikaye hakkındaki mesa'î-i vâkıa'sı hamiyet-i milliyesini gösterir delâilden olup bir zamandan beri Avrupa'da bulunan Ali Suavi Efendi hazretlerinin dersaadet'e avdeti hakkında şeref-südûr eden inâyet-i seniyye mucibince Paris'ten hareket ederek dünkü gün Dersaadete muvasalat eylemiştir."[341]

---

[338] Midhat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul: 1946,S.267.
[339] Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994, S.276.
[340] Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Husûsi Mektupları, Cilt. II, s.153.
[341] Vakit, nr,365, 4 Teşri-i sani (Kasım) 1876 (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.291.)

Suavi yaklaşık on yıl sonra yurduna geri dönmüştür.

Suavi'nin İstanbul'da ne yapacağı ile ilgili belirsizlik ve saikalar söz konusudur. Bilhassa *Ulûm'*da ki yazınları ile devlet erkânına yakınlaşan Suavi, yurda dönmeden İngiltere'de Gladstone'un Bulgarlar lehine açtığı kampanyaya karşı propaganda üretmesi için Londra'ya gönderilmiştir. Bu seyahatin masrafları Abdülhamit Han'ın iradesiyle ödeneklerle karşılanmıştır.[342]

Anlaşılacağı üzere Suavi, Bâb-ı Âli ile ilişkileri düzelmiştir denilebilir. Yukarıda da değinildiği gibi Suavi, Muhbir' den sonra daha muhafazakâr eğilimlerle yazınlarda bulunmuştur. Onun anlayışında devlet idare edenlerin liyakatli kişiler olması zaruridir. Bu noktada Suavi'nin politik münakaşası liyakatsiz ve adaletsiz kişilerledir denilebilir.

Öte yandan Sultan Abdülhamid, devletin Avrupa'da propaganda yürütebilmesi için "Mütercim Cemiyeti" kurdu. Maksadı yabancı dil bilen Osmanlı müellifleri ile Batının politikalarını takip edebilmek ve yıllarca muhalefet dâhilinde bulunan Yeni Osmanlıları idare ile daha da perçinlemektir denilebilir.[343] Düşünülen cemiyetin başkanı bizzat padişahın kendisidir. İkinci başkan Ferik (İngiliz)Said Paşa, üyeler ise Ziya Paşa, Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Nuri Bey, Sultan Abdülaziz'in yakın adamlarından Emin Bey ve birkaç kişidir.[344]

Mehmed Nâzım Paşa[345]'nın aktardığına göre bu cemiyetin ilk toplantısında Said Paşa tarafından Ali Suavi'nin de cemiyet içinde bulunacağının bildirilmesi üzerine Namık Kemal:

"Bu cahil adamın aramızda işi yoktur. Cemiyetimizde kimlerle teşrik-i mesai edeceğimiz, bizzat bizim tarafımızdan tayin olunur. Ve bu kararımızı Zat-ı Şahâne yalnız tasdik eder. Yoksa ilk celsede cemiyetimizin umuruna bu suretle müdahale muvafık olmasa gerek."[346] der.

[342] Çelik, a.g.e. s. 290.
[343] Çelik, a.g.e. s. 291.
[344] M. Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum: 1970, S.229.
[345] Şair ve devlet adamıdır. Nazım Hikmet'in dedesidir. Kayseri, Diyarbakır, Halep, Konya, Sivas ve Selanik valisi olarak hizmetlerde bulunmuştur.
[346] Nazım Paşa, *Nazım Paşa'nın Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul: 1992, S.76.

Anlaşılan Namık Kemal'in halen Suavi ile ilgili menfi düşünceler içerisinde bulunduğudur. Bu cemiyet çalışmalarına daha ilk toplantıdan sonra ara verdi. Zira ilk toplantının yapıldığı zamanda Ali Suavi İstanbul'da değildir.[347]

2.3.1. Mabeyn-i Hümayun Kitapçıbaşısı ve Şehzadegan Muallimi Ali Suavi

Suavi'nin İstanbul'a dönmesinin üzerinden sadece birkaç gün geçmiştir ki Ceride-i Havadis gazetesi sütunlarında Suavi'ye yer vermiştir. Bu mezkûr havadise göre Suavi, Mabeyn-i Hümâyun Kitapçıbaşılığına ve Şehzadegân Hazeratının Muallimliğine tayin edilmiştir.[348]

Suavi'nin sarayda göreve başlaması birçok kişi için sürpriz bir karardır. Her ne kadar Avrupa'daki son yıllarında Padişahçı yaklaşımlarda bulunsa da, umuma dayanan bir Meşrutiyet yanlılığı halen söz konusudur. Ancak onun düşünceleri geniş ölçekteki bir demokrasi ve Meşrutiyet idaresinin Avrupa'da bulunduğu son merhalede törpülenmesidir denilebilir.[349] Bir yargıda bulunmak gerekir ise Suavi, yaşamının hiçbir evresinde bir meclis varlığına karşı çıkmamıştır. Yalnızca Avrupa'da bulunduğu ilk yıllardaki kadar ileri bir Meşrutiyet yanlısı değildir. Keza daha öncede belirtildiği üzere onun idare muahezeleri, liyakatsizlik ve adaletsizlik orjinlidir.

Suavi yaşamının hiçbir aşamasında kendisine isnat edilen suçlamalar dışında, ulusal ve uluslararası meseleleri kişiselleştirmemiştir denilebilir. Lakin Suavi'nin bu dönem içerisinde bilhassa Midhat Paşa'yla ilgili yazınları dikkat çekicidir.

Saray erkânı dâhilinde bulunduğu dört ay içerisinde *Vakit*, *Sadakât*, *Basiret* ve *Ümran* gazetelerinde yazıları yayımlanan Suavi, Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesini uygun bulanlardandır.[350]

Ona göre Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi artık sadece muhafazasız kişilerin değil, bizzat sadrazamın dahi kanun karşısında müsavat ilkesi ile yargılandığının delilidir.[351] Suavi'ye göre Abdülaziz kendi döneminde

[347] M.Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum: 1970, S.229.
[348] Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi,* İletişim Yayınları, İstanbul:1994, S.293.
[349] Çelik, a.g.e. s. 294.
[350] Çelik, a.g.e. s. 301.
[351] Çelik, a.g.e. s. 301.

sadrazamlarının (Âli ve Fuad Paşalar) elinde bir nevi oyuncak gibi kullanılmıştır ve bu durum muaheze edilebilir bir idare eksikliğidir. Ancak Abdülhamid Han aksine bir idarede bulunabilmiştir, ağırlığını hissettirmiştir ve alkışlanmalıdır.[352]

Suavi, meselelere padişahın direkt müdahalesini doğru bulanlardandır. Keza İstanbul'da, Filibe'de, Kastamonu'da, Londra'da ve Paris'te her yazınında ve nutkunda padişaha karşı hürmetini muhafaza ederek, üslubuna dikkat etmiştir. Bu husus en azılı Meşrutiyet yanlısı olduğu ilk Avrupa günlerinde dahi devam edebilmiştir. Midhat Paşa'nın I.Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi ile devlet erklerini yönlendirmesine karşı dönemin gazetelerinde muahezelerde bulunan Suavi, Paşa'nın sürgünü akabinde ona önerilerde bulunmuştur.

Suavi, Midhat Paşa'nın öncelikle Paris'te Le Play[353]' den "Saltanatlar sarayın âdâb ve teşrifatına uyulmadığı için yıkılır" hükmünü dinlemelidir.[354]

Suavi, saray erkânı dâhilinde bulunduğu bu dönemde sadık bir bendeden farksızdır. Abdülhamid Han'a karşı vuku bulabilecek muhalefete karşı ihtarlarda bulunmaktadır. Bir nevi Abdülhamid Han'ın kılıcını sallamaktadır.

2.3.2. Mekteb-i Sultanî Müdürü Suavi

Suavi, kısa bir müddet sonra 1 Şubat 1877'de Abdülhamid Han'ın şifahi emri doğrultusunda Mekteb-i Sultanî'ye tayin edilmiştir.[355] Suavi'nin bugünkü adı ile Galatasaray Lisesi'ne müdür mevkiinde atanması bilhassa *Sadakat* gazetesinde övgülerle neşredilmiştir. Suavi'nin Avrupa ülkelerinde bulunduğu yıllar içerisinde edindiği bilgilere dikkat çekilmiştir.[356]

Daha öncede ifade edildiği gibi Suavi, İstanbul ve Londra'da Muhbir' i neşrederken eğitim hususundaki eksikliklerden dem vurmuştur. *Ulûm'*un yayınlanmasından evvel Suavi için gazetenin birincil ödevi, Avrupa'daki ilmi gelişmeleri topluma aktarmak ve Osmanlı Devleti'ne yönelik menfi algılamaları değiştirilebilmek idi.

---

[352]Çelik, a.g.e. s. 302.
[353] 1806 – 1882 Fransız Sosyolog.
[354] Çelik, a.g.e. s. 304.
[355] Necmi Günel, *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi*, Ada Ofset Matbaacılık, İstanbul: 2011, S.52.
[356] Çelik, a.g.e. s. 310.

Bu doğrultuda Suavi'nin Mekteb-i Sultanî'nin ıslahı hususunda Sultan II. Abdülhamid'i ikna çabaları içerisinde bulunduğu ifade edilebilir. İlaveten Suavi'ye göre, Galatasaray Lisesi'nde maarif dilin Fransızca olması yanlış idi. Ona göre bu mezkûr durum Fransa'nın ülke içinde nüfusunu arttırarak, diğer ülkelerinde bu mezkûr durum ile alakadar arzularına isnat kılınacak idi.[357] Nihai erimde Ali Suavi, Mekteb-i Sultanî' deki müfredat ve öğrenim usullerini beğenmemektedir ve birçok hususta değişiklik yapmak üzere eşi ile beraber Galatasaray'a yerleşmiştir.[358]

Suavi ilk başladığı günlerde okulun genel durumu ve öğrencilerin milliyetleri ile ilgili bilgilendirmelerde bulunmuştur. Buna göre, Türk – Müslüman öğretmen sayısı on iki, gayr-ı müslim ve yabancı öğretmen sayısı otuz birdir.[359] İlaveten Sava Paşa'dan devraldığı okulun beş yüz altmış öğrencisi vardır.[360] Ayrıca ilave edilmelidir ki okulun nizamname usulüne göre maddi durumu elvermeyen öğrencilere bağışlarda bulunulmaktadır.[361] Bu bağışlar genellikle başka ırklardan öğrenim gören öğrencilere hibe edilir. Bu mezkûr hususta 4 Rus, 16 Fransız, 8 İtalyan, 2 İngiliz, 2 Yunanlı nemalananlar arasındadır.[362] Bir yıl evvel Filibe ve İslimiye kazalarında Bulgar ayaklanmasında yer alanlardan bazıları Mekteb-i Sultanî'de öğrencidir.[363] Mekteb-i Sultanî, o dönem içerisinde bugünkü gibi lise statüsünde değildir. Okulun bünyesine ayrıca üç tane yüksekokul bağlıdır ve yönetimi müdürde toplanmaktadır. Bu nedenle Ali Suavi kendisini Mekteb-i Sultanî Müdürü yerine "Mekteb-i Sultanî Nazırı" namını kullanmıştır.[364]

Okulla ilgili bilgileri afaki bir şekilde Abdülhamid Han'a rapor eden Suavi, politik meselelerinde dışında kalmamıştır. Müdürlüğü süresince de ilk yıllarındaki Suavi'dir ve camilerde nutuk irat etmektedir. Balkanlardaki mezalimler yüzünden müşkül duruma düşen muhacirlere yardım çağrılarında bulunmaktadır.[365] Ayrıca

[357] Çelik, a.g.e. s. 314.
[358] Necmi Günel, *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi*, Ada Ofset Matbaacılık, İstanbul: 2011, S.52.
[359] Çelik, a.g.e. s. 317.
[360] Çelik, a.g.e. s. 317.
[361] Necmi Günel, *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi*, Ada Ofset Matbaacılık, İstanbul: 2011, S.52.
[362] Necmi Günel, *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi*, Ada Ofset Matbaacılık, İstanbul: 2011, S.52.
[363] Necmi Günel, *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi*, Ada Ofset Matbaacılık, İstanbul: 2011, S.53.
[364] Çelik, a.g.e. s. 317.
[365] Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul:*1994,* S.342.

Galatasaray'daki ıslahatlarını, Osmanlı – Rus Harbini, ülkenin kalkınmasını ve Türk – Macar dostluğunu gazetelerinde derç eder.[366]

93 Harbi'nde İngiltere'nin aldığı vaziyet üzerine eleştirilerde bulunan Suavi, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca davranmasını muaheze eder.[367] 20 Eylül 1877 tarihli *Vakit* gazetesinde yer alan bir yazısında İngiltere'yi doğrudan eleştiren Suavi, bu mezkûr yazını ile İngiliz elçiliğini ayağa kaldırmıştır.[368] Suavi, Avrupa'da ve bilhassa İngiltere'de insaniyet namına zerre bulunmadığını ve dünyada vuku bulan harp halinin İngiltere menşeli olduğuna kanidir. Alabildiğince sivrilen Suavi için, İngiltere büyükelçiliği görevden alınması hususunda Bâb-ı Âli'ye yüklenmiştir. Nihai raddede bu yazılarından bir müddet sonra Suavi, Mekteb-i Sultanî müdürlüğünden azledilmiştir. Suavi Bâb-ı Âli'den Mekteb-i Sultanî müdürlüğünden dışlanarak yalnızlaştırılmıştır. Bu merhaleden sonra Ali Suavi, yakın siyasal tarihimizde Çırağan Baskını olarak anılan vakanın ardındaki kişidir.

2.3.3. Ali Suavi ve Türkçülük

Batıcılık, Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi fikirlerin Osmanlı muharrirleri ve idarecileri için çok daha önemli olduğu 19. yüzyılda Ali Suavi, ilk Türkçü makaleleri yazan entelektüeldir. Avrupa'da iken ırk mevzuuna ve millet denilen mefhumun toplumsal yaşamdaki önemine değinen Suavi, Türkçülüğüyle dönemin diğer Osmanlı entelektüellerinden ayrılmaktadır. Türkçü fikirlerinin yanında Müslüman nüfusun 19. yüzyıldaki acılarına ilgisiz değildir. Bu kertede denilebilir ki, dönemin diğer Yeni Osmanlı müellifleriyle Ali Suavi için politika, maarif, kültür ve diğer toplumsal mevzulardaki muhakemede Türkçü ve İslami bir telakki Suavi'de daha çoktur.[369] Ali Suavi, özellikle Türkçülük fikriyle diğer düşünürlerden daha da ayrılmaktadır. Türkçülük, 19. yüzyılda Ali Suavi'yle zikredilmeye başlanmıştır denilebilir. Ancak bu noktada Suavi'nin Türkçülüğünü modern Türkçülük anlayışıyla karıştırmamak gerekir. Ali Suavi Türkçülüğü metodolojik bir şekilde alternatif bir fikir olarak önermemiştir. Suavi'nin Türkçülüğü, Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar değinilmeyen millet mefhumuna, Batı'daki ırk terminolojisi üzerinden değinir ve Osmanlı toprakları dışındaki Türk ve Müslüman nüfusa karşı ilgisizlikten yakınır. Suavi'ye

[366] Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul*:1994,* S.333.
[367] Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul*:1994,*S.334.
[368] Çelik, a.g.e. s. 340.
[369] Yahya Kemal Yaştan, Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860 – 1876), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2010, S.394.

göre Türk ırkı etnolojik yönüyle Mâverâünnehir'deki Yakutlara değin uzanır.[370] Ali Suavi, Londra'da yayımlanan Saturday R adlı gazete nüshasında Osmanlıların Selçuklular gibi Türk ırkından olmadığına dair iddiaları muaheze eder ve Türklerin Anadolu'ya göçünün Osmanlılardan evvel olduğunu yazar.[371] *The Mukhbir'* de yayımladığı Türk isimli makalesinde, Osmanlıların yalnızca kayı aşiretiyle ilişkilendirilmesine karşı çıkar. Osmanlılardan evvel Selçuklu varlığını vurgular ve Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türklerden söz eder.[372] *Ulûm* gazetesinde yayımladığı Türk adlı makalesinde: "Anadolu'ya gelip Türk devletini tamir ve tevsi etmiştir. Bu surette Müslüman Türk devleti dendiği vakit Osman'dan itibar etmeyip Selçukluların ibtida-i zuhurundan itibar etmelidir."[373] der.

Ali Suavi, yaşanılan yüzyılın ilk Türkçülerindendir. Suavi, bu fikriyle Osmanlı toprakları dışındaki Türklüğü de gazetelerinde yazmıştır. Bilhassa kendi eseri *Hive* bu iddialara iyi bir referanstır denilebilir. Suavi mevzu eserinde Asya'daki Türk varlığından ve bu coğrafyanın bilinmemesinden yakınmıştır. Keza bu eser bir nevi salname de addedilebilir. Bu bölgedeki ziraat, zanaat, ticaret ve maliye Suavi'nin ilgilendiği diğer mevzulardır.[374] Eserde "Bizim milletimizden ve soyumuzdan olan Türk – Müslümanlar acaba şimdi ne durumdalar ?" sualini kendine ve Osmanlı ahalisine yönelten Suavi, Asya'daki ırkdaşları ve dindaşları için bir şeyler yapılmasını arzulamıştır.[375] 1873 yılında yayınladığı *Hive* adlı eser ve *Diplomatic Review* dergisine Balkanlardaki (Hersek ve Bulgar) isyanlar üzerine ilettiği yazınlar önemlidir.[376] Osmanlı ülkeleri dışında başka mahfillerde Türklük vurgusunda bulunan Suavi'nin *Hive* adlı eseri bu alakanın neşridir. Suavi eserinde, Özbek, Türkmen ve Karakalpaklar' a yer vermiştir. İlaveten Özbek Hanlarının Osmanlı Sultanları ile münasebetleri işlenmiştir.[377] *Hive'*yle alakadar birçok bilgi kaleme alan Suavi, eserin nihayetinde okuyucularına çarpıcı iratlarda bulunmuştur:

---

[370] Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayıncılık, İstanbul: 1991, s. 306.
[371] Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayıncılık, İstanbul: 1991, s. 306.
[372] Çelik, a.g.e. s. 159.
[373] Suavi, "Türk", Ulûm, S. 1, s. 1. (Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi adlı kitaptan alınmıştır, sayfa 306.)
[374] Çay, M.A. (1977). *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, İstanbul: Orkun Yayınları, s. 90.
[375] Çay, a.g.e., s. 102.
[376] Kuntay, a.g.e. s. 274.
[377] Çay, a.g.e., s. 63.

"İşte Orta-Asya'da yalnız bir Hîve Hanlığı kalmıştı. Onu yıkmak için Rusya oraya askerini gönderdi. Bizim milletimizden ve soyumuzdan olan Türk-Müslümanlar acaba şimdi ne durumdalar?

Kimse işitmek bile istemiyor.

Benim gibi elinden bir şey gelmeyen bir kimse ne yapabilir? Bu bakımdan tarihini, Anadolu Türkleri ile arasında geçen ve şimdi de var olan ilişkilerin hiç olmazsa unutulmaması için bütün bildiklerimi yazdım. Bu yazdığımdan fazla Hive'nin başına ne gelirse okuyanlar bu kitabın sonuna eklesinler…"[378]

Ali Suavi

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Orta-Asya'da yaşananlara ve Türk-İslam âleminin içinde bulunduğu ahvale karşı bir ilgisizlik vardır ve Suavi bu durumdan dem vurmaktadır. Suavi'nin Türkçüğü hususunda en önemli eser İsmail Hami Danışmend'e aittir denilebilir. *Ali Suavi'nin Türkçülüğü* adlı eser Suavi'nin bu mezkûr eğilimini konu edinmiştir. Danışmend mevzu eserinde,

" İnsanların hem cahil, şarlatan ve maskara, hem münevver, âlim ve fazıl, hem deli, meczub, ebleh ve aptal, hem ateş gibi zeki, zekây-i fevkalâde sahibi, cerbezeli ve yaman, hem müfsid, fasid, pür-mesâvi ve dönek, hem değerli, hürriyet âşıkı, türkçü ve teceddütçü, hem Buharâlı, hem İstanbullu ve nihayet hem bir dil bilmez, hem birçok diller bilir dedikleri (Suâvi) nin milliyetçilik tarihimizi alâkadar eden cephesi, ne kendisinin iyiliği veyahut fenalığı ve ne de insanların o hususiaki ihtilâfıdır: Onun bizi alâkadar eden büyük cephesi bundan sonra gözden geçireceğimiz Türkçülük cephesidir." der.[379]

Keza İsmail Hami Danışmend için Suavi, anadan doğma bir ihtilâlcidir.[380] Suavi, İstanbul Şehzade Camii'nde radikal vaazları irat eden, Girit, Eflak – Boğdan mevzularında Müslüman nüfus için çırpınan ve bu mezkûr hususlarda Bâb-ı Âli'ye yönelik ağır eleştirilerde bulunan kişidir.[381] Bu dönemde bu hususlarda cesurane davranışlardan, yazınlardan ve nutuklardan çekinmemesi ihtilalci mizacının ilk semereleridir denilebilir. Diğer yandan yukarıda ifade edilen Suavi'nin *Hive* adlı eseri Danışmend' in de yazınlarında yer almıştır. Ayrıca Danışmend, Suavi'nin

[378] Çay, a.g.e., s. 102.
[379] Danışmend, İ. H. (1942). *Ali Suâvi'nin Türkçülüğü*, Ankara: C.H.P. Genel Sekreterliği Neşriyatından, s.8.
[380] Danışmend, , a.g.e., s. 9.
[381] Burak Onaran, *Padişahı Devirmek (Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2018, S.329.

"Taharriyyât-ı Suavi alâ tarih-i Türk" adlı eserinden söz eder.[382] Bu eserin nüshaları mevcut değildir. Lakin Danışmend için bu mezkûr eserde Suavi'nin Türkçülüğüne kanidir. İlaveten bilhassa *Ulûm'* da yer alan *Türk* adlı makalede Suavi'nin Türkçülüğünün isnatlarındandır. Bu makalede *race* kelimesi ile ırk meselesini neşreden Suavi: "Avrupa'da ırk meselesi var: Yani bir kavmin kabiliyyet ve isti'dadına hükmetmek için mensup olduğu şubeye nazar eylemek itikadı var." der.[383] Bu dönemde ırk meselesine eğilmesi Suavi'nin Türkçülüğünün bir diğer delaletidir denilebilir. Öte yandan İskitler, Hunlar ve Tukyular'ın Türklüğüne de vurguda bulunan Suavi, "Türk'ten nice büyük batınlar gelmiştir." der.[384] Filvaki bu isnatlar içerisinde Suavi'nin Türkçülüğü esaslıdır denilebilir. Önemli Türkçülerden Hüseyin Nihal Atsız da Orkun adlı dergisinde Ali Suavi'yi Süleyman Paşa, Mehmet Emin, Ziya Gökalp, Rıza Nur gibi Türkçülerle anmıştır.[385] Hüseyin Nihal Atsız gibi Türkçülüğün öncü adlarından bir kişinin Suavi'nin Türkçülüğüne referansı önemlidir.

Osmanlı idaresindeki nüfusun Avrupa'da nasıl adlandırıldığı da Suavi'nin değindiği konulardan bir diğeridir. Osmanlı idaresinde yaşayanların Osmanlı yahut bir diğer adla anılmadığına dair iddialar mezkûr yüzyılda Suavi'ye aittir. Suavi, "Avrupalılar bize Türk diyorlar, biz de onlardan alarak söylüyoruz, hiç düşünmüyoruz." der.[386] Hive adlı kitabında Özbekler, Türkmenler, Karakalpaklar gibi Türk unsurların Orta Asya'daki demografisini yazar.[387] Ali Suavi Türkmen, Oğuz ve Özbeklerin soyunun bir olduğunu yâni Türk olduklarını da ilave eder.[388] Türklerin yalnızca askerlikle değil, kültür ve uygarlıklarla da anılması üzerine Suavi'nin birçok yazını vardır. Ali Suavi'ye göre bu çerçevede Türkler âsâr-ı ilmiyyede birinci derecededir.[389] Suavi tarafından öne sürülen mezkûr iddia Britanyalı düşünür Mr. Beli'nin fikirleriyle örtüşmektedir. *Ulûm* gazetesindeki *Türklerin Mesai-i Zihniyeleri* adlı makalesinde Suavi, Mr. Beli'nin bu fikrini makalesinde yayımlar: "Dünyaya ulûm ve sanayi ve medeniyye ve tezhib veren

[382] Danışmend, , a.g.e., s. 27.
[383] Danışmend, , a.g.e., s. 28.
[384] Danışmend, , a.g.e., s. 34.
[385] Atsız, Orkun Aylık Fikir, Ülkü ve Sanat Dergisi, Nisan – Mayıs 1962, Yıl.1, Sayı: 3 – 4.
[386] "Nutk-ı Suavi", Basiret, S. 2113, s. 3. (Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi kitabından sayfa 306 dan alınmıştır)
[387] Çay, a.g.e., s. 47-51.
[388] Çay, a.g.e., s. 57.
[389] Doğan, İ. (1991). *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul: İz Yayıncılık, s.300.

Türklerdir."[390] Suavi, Türklerin savaşlardaki kahramanlıklarının dışında nehirler kazmak, madenleri işlemek gibi teknik işlerde de muzaffer olduğunu derç eder.[391] Ulûm gazetesinde bu duruma değinen Suavi, Türklerin birçok ilim adamıyla diğer medeniyetlerin önünde olduğunu iddia eder: "Türklerden bir İbn-i Sina yetişti ki, Yunanlılar Aristo ve Hipokrat ile övünürler. Biri doktor, öbürü filozoftur. Bizim İbn-i Sina hem doktor, hem de filozof idi."[392] Suavi'ye göre, Buhara ve Semerkant Türklerin memleketidir ve bu topraklarda birçok aklî ve naklî ilim âlimi vardır.[393] Osmanlıları da Türk soylarıyla mütalaa eden Suavi, Osmanlı Türkleri için ilmin bir mizaç olduğu düşüncesindedir. Bu nedenle Osmanlılar, diğer hiçbir topluluğun muvaffak olamadığı alanlarda öncüdür. Suavi'ye göre *Ulûm* gazetesinde yayımladığı *Osmaniyanın Ulûma Himmeti* adlı makalesinde maarif Osmanlı memleketlerinde bedavadır ve bu gibi nedenlerle Osmanlılar diğer milletlere örnektir.[394]

Ali Suavi'nin Türkçe konusundaki duyarlılıkları da onun Türkçülük anlayışının bir diğer yönüdür. *Ulûm* gazetesinde art arda yayımladığı *Lisan-ı Hatt-ı Türkî* adlı makaleleri dilimizin yazımında Suavi'nin öneriyle doludur.[395] Suavi, *Muhakemetü'l Lügateyn* ve *Divanu Lügati't Türk* adlı eserlerin incelenmesini de zaruri addeder.[396] Muhbir gazetesinde yayımladığı makalesinde yazımızın nasıl ıslah edilmesini değerlendiren Suavi mezkûr önerilerinde şunları derç eder:

"Biz hattımızı ıslaha kalkıştığımız zaman öyle ma'ruf yolda ıslah etmeliyiz ki, o yeni hatta alışanlar nice yüzsenelerden beri yazılmış veya basılmış ve basılmamış kitaplarımızı okumaktan mahrum kalmamalı, işte bu mütelaa üzerinde de dördüncü şıkkı tercih etmek gerekir."[397]

---

[390] Suavi, "Türklerin Mesai-i Zihniyeleri", Ulûm, s. 1, s. 3. (Doğan, İ. Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi kitabından sayfa 307'den alıntılanmıştır.)
[391] Bilhan, S. (1988). *Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim-Bilim-Sanat,* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 24-138.
[392] Suavi, Ulûm, S. 1, s. 3-5. (Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayıncılık, İstanbul: 1991, s.307'den alınmıştır.)
[393] Doğan, , a.g.e., s. 307.
[394] Doğan, , a.g.e., s. 308.
[395] Doğan, , a.g.e., s. 300.
[396] Doğan, , a.g.e., s. 300.
[397] Suavi, "Hattımızın Islahı", Le Mukhbir, S. 47, s. 1. , Doğan İ. (1991). *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi,* İstanbul: İz Yayıncılık, s.301'den alınmıştır.)

Suavi'nin dördüncü şık dediği harflerin şekillerinin değiştirilmeden, öteden beri kullanılan yazım usullerinin mübtedîlere öğretilmesidir.[398]

Suavi'nin Türkçeye olan alakasını ifade eden İsmail Hami Danişmend göre Kur'an'daki Türkçe sözcükler meselesine Tanzimat'tan sonra ilk Ali Suavi tarafından değinilir.[399] Ali Suavi, bu noktadaki iddialarını İbn-i Yahya Halebî'nin *el-kavlü'l-mühezzeb fi beyan ma fi'l Kur'ân* ile Suyûtî'nin *Kitab-ı Mütevekkil ve el-itkân fi ulûmu'l-Kur'ân* adlı eserlerine dayandırmaktadır.[400] Suavi, mezkûr yazınların adını zikrettikten sonra "İşte, Kur'an-ı Azim dahi muarreb ve dahîl olan nevilerin ikisi vechile nice lügat-i ecnebiyeyi hâvidir." der.[401] Kur'an'da dahi Türkçe kelimelerin olduğunu Tanzimat'tan sonra ilk defa yazan Suavi'nin bu gayretleri Türkçülüğüne önemli örneklerdendir.

[398] Doğan, , a.g.e., s. 301.
[399] Danişmend, İ.H. (1941). "Kur'an'daki Türkçe Kelimeler", Cumhuriyet, s. 2. (Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayıncılık, İstanbul: 1991, s.304'den alınmıştır.)
[400] Doğan, , a.g.e., s. 304.
[401] Suavi, Ulûm, S. 3, S. 121. (Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayıncılık, İstanbul: 1991, s.304'den alınmıştır.)

BÖLÜM III

1876 KÂNÛN-I ESÂSÎ – I. MEŞRUTİYET ve ÇIRAĞAN BASKINI

3.1. I. Meşrutiyet Evveli Osmanlı Politik, Sosyal ve Ekonomik Ahvali

I. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı Devleti'nin politik, sosyal ve ekonomik ahvalini anlayabilmek için yukarıda değinilen Tanzimat Fermanı ayrı bir önemdedir. Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nun okunmasından I. Meşrutiyet'e değin idarî, adlî, askerî ve malî ıslahatlar bir noktada Türk tarihinin ilk anayasası özelliğini taşıyan Kânûn-ı Esâsî - I. Meşrutiyet'e değin vardır. Sultan Abdülaziz'in hal edilmesinden sonra V. Murad'ın kısa süren saltanatı ve ardından Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahta çıkmasıyla irat edilen I. Meşrutiyet ve Meclis-i Mebûsan, 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı döneminde mezkûr harp nedeniyle yine II. Abdülhamid Han'ın iradesinde kapatıldı. 1878'de tard edilen Meclis-i Mebûsan, ancak 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla bir kez daha açılabildi. III. Selim'den bu yana reform – ıslahat politikalarıyla devletin müesseseleri Batı kurumlarına göre yenilendi. Sultan II. Mahmut dönemiyle mezkûr teceddüt yönelimleri ivme aldı. Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'yla bu durum daha da kanıksandı. I. Meşrutiyet'in ilanın öncesinde, değinilen reform politikalarıyla idarî, adlî, askerî ve malî konularda Devlet-i Aliyye ilerlemek arzusunda idi. Reform politikalarıyla yeni siyasal mefhumlar toplum ve bürokrasi yaşamında yer ediyordu. Avrupa'daki gelişmeler ve gazetecilik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarında da yayılmasıyla millet, demokrasi, laik, meşrutiyet, hürriyet gibi olgular Bâb-ı Âli'ye taşındı. Osmanlı idaresinde daha önce örneği bulunmayan aristokratik yapılanmalar arttı. Bu aristokratik yapılanmalar arasındaki klikler reform politikalarına yön verdi. Bâb-ı Âli siyasal yaşamda ilk defa mezkûr dönemde ifade edildi denilebilir.

I. Meşrutiyet öncesinde 1871 – 1876 yılları, modernleşme olgusu üzerine daha sonraları "İslamcılık", "Batıcılık", "Ulusçuluk" adlarıyla anılan üç ana

akımdan birincisinin kesin halini almasıyla sonuçlanan bir dönemdir.[402] 1860'larda Osmanlı Devleti'nde reform, ulusalcı ayaklanmalar ve anayasacı liberalizm iç içedir.[403] Batı uygarlığı yönünde yarım asra yaklaşan ıslahat politikaları mezkûr dönem dâhilinde noktalanmıştır. Din – devlet ayrımı doğrultusunda yürürlüğe konulan düzenlemelerden uzaklaşıldı ve yeniden din – devlet algısına dönülmüştür denilebilir.[404] Tanzimat'ın ilanıyla Batı'da en azından Osmanlı Devleti'ne karşı olumlu bir politikanın arttığı ifade edilebilir. Ancak bu durum 1871'de Batı ülkeleri arasında aksine doğru ilerledi. Garbın Osmanlı Devleti'ndeki reform politikalarına yaklaşımlarını farklılaştıran önemli olaylar yaşandı. Bunlardan bir tanesi Britanya'nın Tanzimat politikalarını muhafaza edebilmedeki eksikliğidir. Bir diğeri de Fransa'nın Prusya'yla harbinden yenik ayrılmasıdır. Bu yenilgi üzerine Fransa'daki idarenin yeniden yapılandırılması da önemlidir. Çünkü Britanya'dan sonra Osmanlı Devleti'ndeki ıslahatların ardındaki ülke Fransa'dır denilebilir.[405] Rusya'nın da Doğu Asya'ya, Balkanlar'a ve Akdeniz'e doğru uzanma politikaları bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yeni bir devrin de açılmasıyla açıklanabilir.[406] Bir nevi mezkûr durum Tanzimat'ın noktalanmasına neden olan önemli bir mevzudur. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ndeki dâhili politikaları - reformları önemli bir ölçüde dönüştüren vakalardır. Fransa'nın doğrudan, İngiltere'nin dolaylı bir şekilde Osmanlı Devleti'ni yalnızlaştırdıkları bir dönem I. Meşrutiyet öncesinde açıktır. Rusya'nın da Panslavizm'le Balkanlar'daki azınlıkları Devlet-i Aliyye'ye karşı ayaklandırması Bâb-ı Âli'yi daha da Tanzimat'tan ve uzaklaştırmıştır. Ki Ağır dış borçlarla iflasın eşiğine kadar gelen Osmanlı maliyesi de Tanzimat'a artık mesafeli yaklaşılmasının bir diğer nedenidir. [407]

1871 – 1876 yılları arasındaki gelişmelerden anlaşılan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin Batı'yla olan ilişkilerini normalleştirememiştir denilebilir. Yeni Osmanlıların ağır muahezelerde bulundukları Ali Paşa'nın da 1871'de vefatıyla Tanzimat döneminin artık kapandığına yönelik düşünceler ağırlıkta idi.[408] I. Meşrutiyet'in öncesinde kanıksanan mezkûr durum bir noktada I.

[402] Berkes, a.g.e. s. 309.
[403] İlber Ortaylı, Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2017, s.287.
[404] Berkes, a.g.e. s. 309.
[405] Berkes, a.g.e. s. 309.
[406] Berkes, a.g.e. s. 309.
[407] Berkes, a.g.e. s. 310-311.
[408] Berkes, a.g.e. s. 310-311.

Meşrutiyet'le sonuçlandı. Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet evvelinde dâhili mevzularında önemli bir yeri vardır. Ali Paşa'nın ölümü üzerine Tanzimat'tan bu yana devlet içindeki liyakat noktasındaki eksiklikler daha da iyi anlaşıldı. Ali Paşa'ya ağır muahezelerde bulunan Yeni Osmanlılardan Namık Kemal'in Ali Paşa'dan sonra sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa'nın idaresini yaşadığında Ali Paşa'ya karşı yersiz eleştirilerde bulunduğuna kani oldu. Yeni Osmanlıların Ziya Paşa'dan sonra en bilinir üyelerinden olan Namık Kemal: "Bilmem nedir lüzumu vücûd-î habîsinin, dünyâyı boynuzun mu tutar hey, öküz teres." diye Ali Paşa'yı tahkir eden bir kişi idi.[409] Mahmut Nedim Paşa'nın idare anlayışı Namık Kemal'e göre Ali Paşa'dan daha kötü idi ve mezkûr durumdan dolayı Ali Paşa'nın mezarında ruhundan af diledi. [410] Mahmut Nedim Paşa'nın kısa süren ilk sadaret döneminden sonra Mithad Paşa sadrazam oldu. O da kısa bir süre mezkûr görevde kaldı. Ancak daha sonraları I. Meşrutiyet'le yeniden Bâb-ı Âli'de sadrazam oldu. Mithad Paşa'nın ilk sadaretiyle ikinci sadareti arasındaki Mütercim Rüşdi Paşa, Sakızlı Ahmet Esad Paşa, Şirvanlızade Mehmed Rüşdi Paşa, Hüseyin Avni Paşa gibi sadrazamlar, I. Meşrutiyet öncesinde ne denli bir istikrarsızlığın yaşandığının da bir diğer isnadıdır. Yine bu zaman dâhilinde Sakızlı Ahmet Esad Paşa ve Mahmut Nedim Paşa ikinci sadaret görevlerinde bulunmuşlardır. 1872 – 1876 yılları arasında Mithat Paşa'nın ilk sadaret devrinden ikinci sadaret dönemine kadar sadrazamlık yedi defa bilfiil tebdil edilmiştir. I. Meşrutiyet'in ilanından önce dâhilde de Osmanlı Devleti'nin idaresindeki kişilerin yerinde belirlenemediği ve mezkûr durum dolayısıyla dengesizliklerin yaşandığı açıktır. Bu iç – dış siyasal, sosyal ve ekonomik mevzuların yaşandığı 1871 – 1876 yılları ardından I. Meşrutiyet ilanıyla anayasal bir monarşinin adı konmuştur. Ancak I. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşturulan Meclis-i Mebûsan 93 Harbi nedeniyle ilga edildi. Sultan II. Abdülhamid bu raddeden sonra idareyi Bâb-ı Âli'den Yıldız Sarayı'na aldı.

3.1.1. Meşrutiyet Portresi: Mithat Paşa

I. Meşrutiyet döneminin en ünlülerinden olan Mithat Paşa, devrin bürokrasisinde önemli bir konumdadır. Paşa, modernleşen ve reform politikalarıyla terakki eden bir devletin 19. yüzyıldaki önemli kişilerindendir.[411] Bu yüzyılda

[409] Öztuna, a.g.e., s.21.
[410] Öztuna, a.g.e., s.21.
[411] Ortaylı, İ. (2017). *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.287.

liyakatli, organizatör bir bürokrasi, yönetilenlere bir şeyler vermek gayesinde idi. Bâb-ı Âli'deki mezkûr bürokrasi zamanla otokrasiye yöneldi. Bâb-ı Âli'deki otokratik yapılanma I. Meşrutiyet'in ilanına kadar malî, adlî, idarî politikalarda önemini muhafaza edebildi. Mithat Paşa'da bu sınıfın öncül isimlerindendi. Ancak diğerlerinden fikri yönden bazı farkları da vardı. Paşa, muhafazakâr ve otokrat bürokratlardan ayrı modernleşme politikalarının dâhilinde liberal devlet adamlarına bir örnek idi.[412] Tanzimat dönemi devlet adamlarından Mustafa Reşid Paşa, Ali Paşa gibi çok nüfuslu olanlara kendini beğendiren Mithat Paşa, bunu bürokraside yükselmek için kullanmıştır.[413] Birçok bölgeye müfettiş olarak tayin edilen Mithat Paşa, Ali Paşa'nın yardımlarıyla Fransızcasını ilerletmesi için Avrupa'ya da gönderilmiştir.[414] 1857 – 1858 yılları arasında altı ay Londra, Paris, Viyana, Brüksel gibi ülkelerde bulunan Mithat Paşa, yurda döndüğünde Meclis-i Vâlâ Genel Sekreteri ve Sultan Abdülmecid'in son günlerinde en yüksek mülkiye mevkiinde Niş valisi oldu.[415] Ardından Prizren (Kosova), Tuna gibi şehirlerin valiliğinde bulunan Mithat Paşa, yollar, fabrikalar, bankalar inşa ettirdi. Tarımı destekleme ve çiftçilere kredi ve tohumluk yardımlarında bulunmak gayesiyle Yardım Sandığı'nı kurdu. Bugünkü Ziraat Bankası'nın çekirdeği bu yardım sandığıdır.[416] Özellikle Tuna'da mezkûr hizmetleriyle Avrupa gazetelerinde dahi adı sık sık neşredildi. Paşa, 1864 – 1867 yılları arasında Osmanlı idaresinin yeniden tanzim edilmesine yönelik Vilayet Nizamnamesinin uygulanmasına da öncüdür.[417] Niş, Ruscuk ve Sofya'da sanat mektepleri de açan Mithat Paşa, mezkûr okullara yalnızca Türklerin değil, Rum, Ermeni öğrencilerin de alınmasına dikkat ederdi.[418]

Mithat Paşa bir halk adamı idi. Halkın yaşamında refah içerisinde yaşayabilmesini önemserdi. Paşa, memlekete sanayiini geliştirebilmek için teknik bilgi verebilecek müesseselerin lüzumuna inanırdı.[419] Niş valiliğinde bulunduğu sırada bu gaye ile ilk defa olmak üzere bir sanat okulunu açmıştır. Bu okula da Islahhane adı Mithat Paşa tarafından konulmuştur. Böyle bir ismin verilmesinin

[412] Ortaylı, a.g.e., s. 294.
[413] Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul: 2003, s.18.
[414] Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, "Bütün Dünya", Sayı: 2003/09, s.19.
[415] Öztuna, a.g.e., s.18.
[416] Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, "Bütün Dünya", Sayı: 2003/09, s.20.
[417] Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, "Bütün Dünya", Sayı: 2003/09, s.20.
[418] Lokman Hekim Dergisi, No. 231. , Ocak 1959, Yıl: 24, İstanbul, s.7.
[419] Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi VII. Cilt,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 210.

nedeni de okulda okuyan çocukların kimsesiz, yetim veya öksüz olmalarındandır.[420] Bu okulun Niş'te muvaffak olduğunu gören Mithat Paşa, daha sonraları Sofya ve Rusçuk valiliklerinde de ıslahhaneler açtı.[421] Bu okullara müslüman ve hıristiyan çocuklar alınmakta ve okuma yazma, aritmetik, terzilik, kunduracılık, debbağlık, dokumacılık ve mürettiplik öğretilmekte idi.[422] Tuna, Niş, Bağdat, Şam ulusçuluk ve yeni iktisadi ilişkilerin yoğunluklu olduğu şehirlerdi. Mithat Paşa'nın reformculuğu bu mezkûr şehirlerde daha da ilerledi ve Tanzimat'ın modernleşme ideolojisine örnek oldu.[423] Ali Paşa'nın 1 Nisan 1868 günü Şûrâ-yı Devlet'i açmasıyla Tuna'dan alındı ve Şûra-yı Devlet'in Başkanı unvanıyla İstanbul'a döndü.[424] Şûra-yı Devlet Başkanlığı yanında İstanbul'da sanayi mektebini kurulmasına memur edildi.[425] Mithat Paşa bu şekilde artık bakanlar kurulunda idi. Şûra-yı Devlet Başkanı bakanlıklar arasında en önemlilerindendi. Zira Şûra-yı Devlet, bugünkü anlamda Danıştay gibi bir idari mahkemeden ibaret değildi. Bir yasama meclisiydi ve anayasa mahkemesi görevini de yürütüyordu. Divân-ı Âli olarak nazırları muhakeme edebildiği gibi, kanunların Tanzimat'ın esaslarına uygunluğunu da murakabe edebiliyordu. Ancak yine de siyasî bir müessese idi. Çünkü sadrazam beğenmediği bir Şûra-yı Devlet üyesini azledebiliyordu.[426]

Şûra-yı Devlet'in başkanı olan Mithat Paşa'dan Ali Paşa'nın beklentileri yüksek idi. Ancak kısa süre içinde Ali Paşa, Mithat Paşa'nın bu görevindeki eksikliklerini anladı. Mithat Paşa'nın, ülkenin yüksek politikasıyla alakadar çok az şey bildiğini gören Ali Paşa, Mithat Paşa'yı Bağdat'a valiliğine görevlendirdi. Bu görevlendirmenin anlamı Mithat Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması demek idi.[427]

Tuna valiliğindeki başarının bir benzeri Bağdat'ta da Mithat Paşa için geçerlidir. Tuna'da olduğu gibi asayiş, bayındırlık ve kültür çalışmalarında bulunan Mithat Paşa, Bağdat'taki görevini üç yıl sürdürdü.[428] Dicle nehri üzerinde bir vapur işletmesi kurduran Paşa, hastane, ıslahhane, okul, pirinç fabrikası, tramvay gibi

[420] Karal, a.g.e., s.210.
[421] Karal, a.g.e., s.210.
[422] Karal, a.g.e., s.210.
[423] İlber Ortaylı, Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2017, s.287.
[424] Öztuna, a.g.e., s.19.
[425] Karal, a.g.e., s.211.
[426] Öztuna, a.g.e., s.19.
[427] Öztuna, a.g.e., s.20.
[428] Öztuna, a.g.e., s.20.

ilklerle Bağdat'ı geliştirdi.[429] Bu gibi bayındırlık inşaatlarının yanında Mithat Paşa, Kerbelâ'daki Şiilerle yönetim arasındaki işbirliğini de arttırmıştır.[430] Ardından Edirne valiliği görevi kendisine iletilen Mithat Paşa, eyalet valilerinin yeni görev yerlerine ulaşmadan önce padişahı ziyaret etmeleri adet olduğundan Sultan Abdülaziz Han'ın yanına vardı. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın yolsuzluklarına değinen Mithat Paşa, padişaha mezkûr durumdan ötürü yakındı. Ali Paşa'dan sonra sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa'nın liyakatsizlikleri ve bu nedenle devlet politikasındaki yanlışlıkları Sultan Abdülaziz Han tarafından zaten bilinirdi. Mahmut Nedim Paşa'yı az bir müddet sonra azleden Sultan Abdülaziz Mithat Paşa'yı sadaretle görevlendirdi. Nazırlığı döneminden de kısa süren bir sadrazamlık Mithat Paşa için öngörülebilen bir şeydi. Sultan Abdülaziz'in hangi gerekçelerle Mithat Paşa'yı yeniden devlet politikalarının merkezine dâhil ettiği ayrı bir konudur. Ancak Mithat Paşa'nın nazırlığı döneminde ülke politikasındaki liyakatsizliklerine değinilmiştir. Sadrazamlığı döneminde de örneğin Mısır politikasıyla ilgili yaklaşımları ilginçtir. Mısır'da İsmail Paşa'ya harici istikraz, yani dış borçlanma yetkisinin verilmesinin arkasında Mithat Paşa olduğu iddia edilir. Bu yetkinin alınmasında birçok spekülasyon – yüz, yüz elli bin altın alındığına dair - dönem gazetelerinde konu edinilmiştir.[431] Ancak yine de bazı müellifler mezkûr konuyla Mithat Paşa'nın bir dahlinin olmadığını belirtir. Mısır'daki Osmanlı idaresinin zayıflamasına neden olan bu istikraz mevzuunun yalnızca Mithat Paşa'yla açıklanamayacağı ifade edilir.[432]

Mithat Paşa'nın ilk sadareti yalnızca iki buçuk ay sürdü.[433] Bu kısa dönemde Bağdat ve Vidin demiryolları, Hicaz telgraf hattı gibi bayındırlık işleriyle ve metre, kilo ve litre usulünün onaylanmasıyla özel ilgilendi.[434] Yasalar konusunda en bilgin Osmanlı bürokratlarından olan Mithat Paşa, 1873 senesinde Adalet Bakanlığı görevine tevdi edildi.[435]

İkinci sadaret dönemi daha karmaşık bir dönemde Sultan II. Abdülhamid Han'ın saltanatındadır. I. Meşrutiyet'in ardındaki en önemli kişilerden addedilen

[429] Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, "Bütün Dünya", Sayı: 2003/09, s.20.
[430] Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, "Bütün Dünya", Sayı: 2003/09, s.20.
[431] Öztuna, a.g.e., s.20.
[432] Kadircan Kaflı, Mithat Paşa (Demokrasimizin Büyük Şehidi), Yeni Mecmua Yayını, İstanbul: 1948, s.11.
[433] Kaflı, a.g.e., s.11.
[434] Kaflı, a.g.e., s.12.
[435] Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, "Bütün Dünya", Sayı: 2003/09, s.22.

Mithat Paşa, Osmanlı – Rus harbiyle kapatılan I. Meşrutiyet'in ilk sadrazamıdır. Tanzimat döneminin okuyan ve yüzyılla örtüşen bürokratlarından Mithat Paşa'nın ayrı bir yönü de vardı. Paşa, anayasal monarşiyi ve onun gereklerini kanıksayan idareci idi. Bu noktada Mithat Paşa, yalnızca kanunî ve adil bir idareyi değil, yönetilenlerinde yönetimde olabilmelerine ve mezkûr rejimi müdafaa edebilmelerine inanıyordu.[436] Paşa, Tanzimat'ın ilanıyla bürokrasinin içerisindeki otokratik yapılanmaların aksine bir politikayla idarenin şekillenmesinden yanaydı. Tuna valiliği sırasında da idare anlayışının bu noktada olduğu açık idi. Bulgarların Tuna'da ulusalcı örgütlenmeleri 1860'lı yıllarda ideolojik anlamda doruk noktasında idi.[437] İlk safhada Rum Patrikhanesi'nden ayrılmak ve kendi millî kiliselerini kurmak Bulgarlar için önemli idi. Bunun yanında komiteler şeklinde örgütlenmelerini arttırmışlardı.[438] Gazeteler aracılığıyla propaganda faaliyetleri de buna ek olarak vardı. Bulgar gazeteleri yalnız Balkanlar'da değil, Anadolu'da da çıkartılıyordu. İlk Bulgar gazetesi İzmir'de yayımlanmıştı ve ardından İstanbul'da mezkûr basın daha da genişledi.[439] Balkanlar'daki Bulgar mevzunun bir diğer önemli yanı, Tanzimat'tan beri kendi maariflerini ilerletmeleridir. Bu gelişmenin bir nedeni Rusya'nın Bulgar okullarına önemli finans yardımıdır. Panslavizm politikasıyla ayrılıkçı ulusları finanse eden Rusya'nın mezkûr politikasında Bulgarlarda vardı. Bu politikanın bölgede uyandırdığı hoşnutsuzluklar kasaba, vilayet ve ardından Bâb-ı Âli idaresine iletiliyordu.[440] Mithat Paşa'nın mezkûr noktada politikası Bulgarların idareye karşı düşmanlıklarını azaltmak idi. Önce basın ve maarifte Bulgar dilinde Osmanlı vatanseverliğine yönelik propagandayı arttırdı. İkincisi, mahallî nüfusun yönetimde yer almasına ve daha liberal bir anlayışla idarenin şekillenmesine yardımcı oldu.[441] Paşa, Bulgarlara kendi dillerinde gazete ve kitap yayımlatmasının yanında Bulgar okullarının müfredatına Türkçe ve Osmanlı tarihi ve coğrafyası derslerini ekletti. Balkanlar'da Osmanlı yurtseverliğini arttırmak onun için önemli bir gaye idi. Önceden bu yana Osmanlıcılık ideolojisine yakındı ve mezkûr politikaları bu

[436] İlber Ortaylı, Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, İstanbul: 2017, s.289.
[437] Ortaylı, a.g.e., s.290.
[438] Ortaylı, a.g.e., s.290.
[439] Ortaylı, a.g.e., s.290.
[440] Ortaylı, a.g.e., s.290.
[441] Ortaylı, a.g.e., s.290.

çerçevede anlamlıydı.[442] Rusya'nın Balkan uluslarını ayaklandırma siyasetine karşı Osmanlıcılıkla mukabele ediyordu.

Tanzimat'tan bu yana Bâb-ı Âli'deki modern otokratik idareyi yadsıyan ilk devlet adamı da Mithat Paşa'dır. Toplumun idarede olmasını meclisler üzerinden müesseseleştiren de yine Mithat Paşa'dır. Mahallî nüfusun idarede oldukça ulusalcı radikalizmin azalacağını düşünen Mithat Paşa, âdem-i merkeziyetçilik fikrinde idi.[443] Liberal bir monarşiyle Balkanların radikal ulusçuluk hareketlerini minimize edebilmek, gayelerindendi. Tanzimat'la kanun devleti olma arzusunu, anayasacılığa dönüştürdü ve anayasacılığı yalnızca kendine mahfuz bir değerle de sınırlı değildi. Mithat Paşa'nın Tuna'daki idaresinde 1867 senesinde Gizli Bulgar Komitesi Sultan Abdülaziz'e 21 maddelik bir anayasa taslağı sundu.[444] Paşa, mezkûr demokrasi fikirlerine rağmen ulusalcı otonom idarelere de karşıydı. Tuna'da devlet için önemli noktalarda Bulgar memurların az kullanılmasına dikkat ederdi. Avusturya ve Rusya'nın Viyana Protokolü'ndeki (1855) önemli politikalarından, Balkanlar'da nahiye idarelerine yönelik projelere karşı çıkardı.[445] Rusya'nın Panslavizm politikasıyla 1875'de Balkanlar'da ayaklanmalar daha da arttı.

3.2.1. 1876 İstanbul Konferansı ve I. Meşrutiyet

Bulgaristan ve Bosna Hersek'in özerk bir yönetimle idare edilmesi, Sırbistan ve Karadağ'ın topraklarının daha da genişletilmesinin konu edinildiği İstanbul Konferansı, I. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Aralık 1876 tarihinde toplandı. Mithat Paşa I. Meşrutiyet'in ilanıyla, mezkûr konferansta ifade edilen Bulgaristan ve Bosna Hersek'in özerkliğini ve Sırbistan - Karadağ'ın toprak genişletilmesini ileri süren batı ülkelerini ikna edebileceğini düşündü. Meşrutiyet'le Batı ülkelerinin Osmanlı idaresindeki toprakların Bâb-ı Âli tarafından yönetilmesine karşı çıkmamaları Mithat Paşa'nın gayelerindendi. Batı ülkeleri Balkanlar'daki azınlıkların zulümle idare edildiğine yönelik propaganda yürütüyordu. Bulgarların, Sırpların ve Karadağlıların özerkliklerinin daha da genişletilmesine yönelik maddelerin konferansta onaylanması batılı murahhasların önceliği idi.

[442] Ortaylı, a.g.e., s.291.
[443] Ortaylı, a.g.e., s.292.
[444] Ortaylı, a.g.e., s.295.
[445] Ortaylı, a.g.e., s.292.

Hersek Ayaklanması (1876), Batı'da Doğu Sorunu denilen ve artık yalnızca Balkan ülkelerini ilgilendirmeyen bir dönemin de açılmasıdır. Avrupa ülkelerinin bu dönemde Balkan politikası üzerinden Osmanlı Devleti'nin dâhili işlerine müdahaleleri vardır. Bulgar Ayaklanması, Sırbistan ve Karadağ mevzuları Doğu Sorunu adıyla, Batı ülkelerinin gündemine alınmıştır.[446] 29 Ekim 1876'da Sırplarla harp eden Osmanlı Devleti mezkûr savaşta galip geldi.[447] Bunun üzerine Rusya Osmanlı'ya karşı ültimatom yayımladı. İngiltere bu noktada İstanbul'da bir konferans toplanmasına yönelik çağrıda bulundu.[448] Bu politik gelişmelerle İstanbul Konferansı toplanmıştır ve mezkûr konferans devam ederken I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bulgar olaylarından dolayı konferansta Osmanlı Devleti aleyhine bir politika vardı. İngiltere gazetelerinde Bulgarların Osmanlı idaresi tarafından acımasızca öldürüldüğü yayımlanıyordu. İngiltere'nin konferanstaki murahhası Bulgarların nedensizce öldürüldüğünü ifade edenlerden Hindistan Bakanı Lord Salisbury idi. Fransa murahhasının da Bulgar meselesi üzerine menfi açıklamaları vardı. Türklerin güya Bulgaristan'daki türlü zulümlerine değindi ve Avrupa tarafından Osmanlı idaresinin kontrol edilmesinin gerekliliğini bu nedenle açıkladı.[449] Türk delegelerden Ethem Paşa mezkûr suçlamalara karşı Fransa'ya Saint Barthelemy vakasını, XIV. Louis zamanında kralın askerlerinin Protestan insanlar üzerindeki zulümlerini anımsatmıştır.[450] Konferans bir noktada bu gibi murahhasların önyargılarıyla Osmanlı idaresinin yargılandığı bir toplantıya döndü.[451] Konferansın toplanmasından önce İngiltere ve Rusya'nın hangi mevzuların muhakeme edileceği üzerine anlaştıkları ifade edilir. Konferans mezkûr yönüyle büyük devletlerin uzlaşmayla aldığı kararlardan ibaret idi. Salisbury, Rusya delegesi İgnatiev'in Slav yanlısı politikasını İngiltere'nin çıkarlarını zedelemeyecek bir şekilde onaylıyordu.[452] Konferansa göre Bulgaristan'ın doğu ve batı olmak üzere iki vilayete bölünmesi öngörülüyordu. Bu iki bölgeyi garantör devletlerin onaylayacağı Hıristiyan bir vali

[446] Aydın, M. Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[447] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[448] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[449] Kaflı, a.g.e., s.40.
[450] Kaflı, a.g.e., s.41.
[451] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[452] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf

beş yıl süreyle idare edecek ve bir vilayet meclisi valiye yönetimde yardım edecekti. Türk ordusunun sınır yerlerinde asker bulundurmasına izin vardı. Ancak reformları murakabe için oluşturulan uluslararası komisyonu müdafaa edebilmek için 5000 Belçikalı askerden yararlanılacaktı.[453] Bir diğer madde, Sırbistan'ın Mali Zvornik'i, Karadağ'ın da Hersek'teki bazı toprak parçaları üzerindeki idaresinin tanınmasıdır.[454] Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere İstanbul Konferansı bağımsız bir devlet için onaylanabilir değildir. Bir taraftan muhtariyetler, diğer yandan Bulgaristan'da milli bir ordunun önünün açılması ve reformların denetlenebilmesi için uluslararası komisyonların oluşturulması Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki idaresini fiilen sona erdirdi denilebilir.[455] Bu doğrultuda İstanbul Konferansı'nı Bâb-ı Âli'nin onaylamayacağı sarih idi. Ancak asıl mesele İngiltere murahhası Salisbury'nin Rus yanlısı politikası ve İngiltere'nin Osmanlı çıkarlarından uzak siyasetidir.[456] Lord Salisbury Rusya'yla yakın ilişkiler kurulmasını ve Osmanlı topraklarının mezkûr ittifakla dağıtılması fikrindedir. Ancak İngiltere tarafında bazı siyasîler bu fikirde değildir. Konferansın bir diğer İngiltere delegesi Sir Henry Elliot da onlardandır. Sir Henry Elliot, konferansın Bâb-ı Âli'ye karşı oldukça ağır tekliflerin düzenlenmesinden ibaret olduğunu ve Rus yanlısı Lord Salisbury politikasının İngiltere için iyi olmadığını düşünür.[457] Bu düşünce I. Meşrutiyet döneminde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne olan yaklaşımın bir örneğidir denilebilir. Sir Henry Elliot gibi dönemin Dışişleri Bakanı Derby ve Başbakan Benjamin Disraeli de İngiltere menfaatleri için Rusya'ya karşı Osmanlı topraklarını ve bağımsızlığını müdafaa etmenin doğru olduğuna kanidir. Ancak Lord Salisbury mezkûr geleneksel İngiltere politikasının dışında bir fikirle Türklerin artık Avrupa'dan çıkarılmasını İstanbul Konferansı'nda zikreder. İngiltere'nin Rusya'yla doğu politikasında anlaşabileceğini konferansın görüşüldüğü günlerde Londra'ya raporlar. Salisbury'e göre Rusya'yla uzlaşılmalı ve artık Osmanlı Avrupa dışına çıkarılmalı idi. İngiltere dış politikasındaki bu ikilik mezkûr yüzyılda İngiltere dış politikasının doğu sorunu üzerinde nasıl bir akılla durduğuna dair ipuçları içermektedir. Geleneksel Birleşik

[453] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[454] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[455] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[456] Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul: 1993, s.131-132.
[457] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf

Krallık – Osmanlı Devleti dış politikasına karşı bir diplomasinin İstanbul Konferansı'nda zikredildiği açıktır. Konferansta İngiltere delegesinin Osmanlı Devleti'nin uzlaşmaz taraf olduğuna dair propagandaları bu minvalde anlaşılabilir. Bu noktada İngiltere Başbakanı Disraeli de, Lord Salisbury'nin Rus yanlısı politikasını karşıdır. Salisbury'in Ignatiev'den dahi daha fazla Rus olduğunu iddia eden Disraeli göre, Birleşik Krallık menfaati Türkiye'ye arka çıkılmasındadır.[458]

İstanbul Konferansının toplandığı ilk oturum 23 Aralık 1876 günü idi. Konferansın maddeleri görüşülürken dışarıdan gelen top yankıları Kanun-ı Esasi'yi ilan ediyordu. Türk Dışişleri Bakanı mezkûr olay üzerine konferansın artık zait kaldığını açıkladı.[459] Saffet Paşa tarafından murahhaslara, bu dakikadan itibaren Türkiye'nin de Meşrutiyetle idare edilen ülkelerden olduğu ifade edildi.[460] Meşrutiyet ilan edilmişti ve bu Osmanlı tebaasının arzularına göre idare yönetimi demek idi. Ayrıca, Kanun-i Esasi'yle idare tarafından, reformlara ve hürriyetlere anayasal bir meşruiyet yüklenilmişti. Türk murahhasın ilan edilen I. Meşrutiyet üzerine bu minvaldeki açıklamaları konferansın diğer üyelerinde olumlu bir yansıma doğurmadı.[461] Konferansta olduğu gibi Batı kamuoyunda da I. Meşrutiyet'in ilanı yankı uyandırmadı. Fransa ve Rusya gazetelerinde anayasaya türlü menfi yorumlarla düşmanca yaklaşıldı. Ancak Fransa ve Rusya'nın aksine, anayasaya karşı Almanya'da genel bir olumlu kanı vardı.[462] İngiltere'nin Kanuni-i Esasi'den hoşnutsuzluk duymasının ardında Hindistan'daki mahallî halkı hukuksuzlukla yönetmesi iddia edilebilir. Hindistan'da İngiltere'nin idaresine karşı muaheze var idi. Osmanlı Devleti, Kanun-i Esasi'yle azınlıklara bazı haklar tanırken İngiltere, Hindistan'ın mahallî insanlarına karşı hak tanımıyordu. Osmanlı anayasası bu noktada da İngiltere için iyi bir örnek değildi.[463]

Batı ülkelerinin değinilen menfi müeyyidelerine Türk murahhasları kendi önermeleriyle karşı çıkmıştır. Türk delegelerin önermelerine göre Osmanlı Devleti, vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köy gibi idari mahallere ayrılacaktır. Köy ve nahiye

[458] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[459] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[460] Kaflı, a.g.e., s.38.
[461] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[462] Koloğlu, O. (1998). *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit,* İstanbul: İletişim Yayınları, s.28-29.
[463] Kocabaş, S. (1995). *Sultan II. Abdülhamid – Şahsiyeti ve Politikası,* İstanbul: Vatan Yayınları, s.45.

meclislerini halk kendisi seçecektir. Şehirlerde de keza belediye meclisleri mezkûr usulle şekillenecektir. Bâb-ı Âli vali, kaymakam gibi mülki yöneticileri Hıristiyan ve Müslüman nüfusa göre tayin edecektir. Vali, kaymakam gibi idareciler Müslüman ise yardımcıları Hıristiyan, Hıristiyan ise yardımcıları Müslüman olacaktır. Mülki idarecilerin azilleri ve din hürriyeti gibi konular anayasaya tabii kılınacaktır.[464]

Konferansta Türk delegelerin müzakere dahi edemeyecekleri Batı müeyyideleri ise, uluslararası bir komisyonun oluşturulması, yabancı askerlerin Osmanlı topraklarında konuşlanması, malî ve adlî yaptırımlar, Sırbistan ve Karadağ'ın toprak ilhak edebilmesi gibi mevzular idi.[465]

Ignatiev ve Salisbury Türk delegasyonunun önermelerine şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu tekliflerin müzakere edilebilir bir yönü dahi büyük devletler için yoktur.[466] Mithat Paşa bu noktada İngiltere ve Fransa'yı Rusya'dan uzaklaştırabilmek için Bayındırlık İşleri Bakan Yardımcısı Odian Efendi'yi Paris ve Londra'ya göndermiştir. Bu minvalde Odian Efendi'nin, Londra'da İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Derby'le müzakereleri vardır. Odian Efendi mezkûr toplantılarda Sultan tarafından yakın zaman önce ilan edilen anayasanın Bâb-ı Âli'yle devletler ilişkilerinde uluslararası bir yükümlülükle uygulanmasını önermiştir. Buna ek olarak Odian Efendi, anayasaya göre derç edilen reformların murakabesinde Avrupa ülkelerine özgürlükler tanınacağını ifade eder.[467] Ancak Lord Derby Odian Efendi'ye bu mevzuların Londra'da değil, İstanbul'da müzakere edilmesini, daha önce de Osmanlı elçisi Kostaki Musurus Paşa'ya İngiltere'den yardım umulmamasını, İstanbul'daki konferansın şartlarının onaylanmasını önerdi. Lord Derby'e göre, bunun aksine bir politikayla konferansın reddedilmesi durumunda Rusya'yla bir harp riski vardı.[468] Mithat Paşa, İngiltere'yle ilişkilerinin düzeltilmesine yönelik bu manevrasında gayesine ulaşamadı.

Bu sırada konferans görüşmeleri de devam ediyordu. Lord Salisbury'nin, İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Derby'ye gönderdiği telgraflara göre konferans

[464] Şimşir, B. N.(1989). Rumeli'den Türk Göçleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.II, Ankara: 1989, s.156.
[465] Şimşir, a.g.e., s.157.
[466] Şimşir, a.g.e., s.157.
[467] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[468] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf

anlaşmasının artık oldukça zor olduğu ve Bâb-ı Âli'ye bir kez daha önerilerini iletmeye çalışacağını ve eğer onaylanmaması durumunda müzakerelerin noktalanacağını derç ediyordu.[469] Lord Salisbury'e göre, Bâb-ı Ali konferansın anlaşmazlıklarının nedeni idi. Bâb-ı Âli'nin bu direnmesine karşı Batı ittifakı daha onaylanabilir bir şekilde önermelerini düzenlediler. Buna göre reform dâhilindeki Avrupa Jandarması denilen askerî birlikler konuşlandırılmayacaktır. Mülki idarecilerin belirlenmesinde Batı ülkelerinin onayını alma usulü, yalnızca ilk 5 seneyle sınırlandırılacaktı.[470] Batı ülkelerinin murahhasları bu değişikleri ültimatomla Türk delegelerine açıkladılar. Bu ültimatoma göre önermelerinin reddedilmesi durumunda 18 Ocak tarihli oturumla konferans kapanacak ve murahhaslar ülkelerine döneceklerdi.[471] Bu noktada İngiltere tekliflerin onaylanması hususunda Bâb-ı Âli'ye yönelik müeyyidelerini daha da arttırdı. Bir yandan Lord Derby, Osmanlı elçisi Musurus Paşa'yı ikaz ederken, diğer yandan Elliot ve Salisbury Padişah ve Bâb-ı Âli'yi uyardı.[472]

Böylesine kritik bir durumda Bâb-ı Âli olumlu yahut olumsuz bir kararın sorumluluğunu üzerine almak yanlısı değildi. Mithat Paşa'nın başkanlığında iki yüzden fazla üyeyle konferansın onaylanacağı veyahut onaylanmayacağına yönelik muhakemenin edileceği Meclis toplantısı düzenlendi. Bu toplantının sonucunda konferansın Osmanlı Devleti'nin onuruna aykırı olduğu ve zedelenen millî gururun konferansın onaylanması durumunda onarılamayacağı açıklandı. Buna karşın Rusya'yla harp edilmesinin devlet ve millet şanına daha yaraşır olduğu da eklendi.[473] Ülkelerinin bağımsızlık mefhumunu aşağılayan, konferans müddetince azınlıklar üzerindeki idaresini yargılayan Batı'ya, Rusya'yla savaşmaktan çekinilmeyeceği bu şekilde Osmanlılar tarafından irat edildi. Buna karşın Osmanlı Devleti, konferansın onaylanabilecek şartlarını da derç eder. Bunlardan ilki, Müslüman ve Hıristiyan üyelerden mürekkep, müsavat ilkesine göre komisyonların teşkilidir. Bu komisyonların mesuliyetlerinden en önemlisi anayasa reformlarının uygulanmasına

[469] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[470] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[471] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[472] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[473] Mahmut Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul: 1993, s.218.

nezaret etmek ve Türkiye tarafından kurulacak jandarma örgütünün yardımıyla bölgede asayişin muhafaza edilmesiydi.[474]

Bâb-ı Âli tarafından düzenlenen ve mezkûr meclisin onaylayabileceği müeyyideler, konferansın 20 Ocaktaki son oturumunda bir kez daha görüşüldü. Ancak üzerinde çok müzakere edilmedi ve Avrupa devletleri tarafından bu önermeler reddedildi. Bu durum konferansın noktalanmasıyla neticelendi. Böylece batı devletleri daha önceki ültimatomlarına göre İstanbul'daki elçilerini geri çekti.[475]

Hülasa, Ignatiev ve Salisbury'nin herhangi bir müzakere girişiminde bulunmadan tasarladıkları konferansın maddelerini Osmanlı Devleti bağımsızlığına aykırı buldu. Tekliflerin Osmanlılar tarafından onaylamasını ummak mübalağalı bir beklentiydi. Çünkü Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın neredeyse bağımsız bir ülke olmasını, Bulgaristan için önerilen düzenlemelerle fiili noktada Avrupa Türkiye'sini İstanbul'dan mürekkep kılan bir konferans idi.[476]

Bu konferansın bağımsız bir devlet tarafından onaylanması mümkün değildi. Osmanlı Devleti de bu minvalde aldığı kararla konferansı reddetti. Konferans müzakerelerini sükûnetle dinleyen Mithat Paşa'nın konuşmasıyla mezkûr konferans dağıldı:

"Sırbistanla Karadağ'a toprak vermek, Osmanlı devletinin anayasasına aykırıdır. Slâvların bulundukları vilâyetlerin taksim ve tahdidi, oralarda bulunan Müslüman ve Rum tebaanın muhalefetinden dolayı kabul edilemez. Hükümetin mesleği, türlü ırktan tebaa hakkında fark gözetmemektir. Osmanlı Devleti Slâv vilâyetlerindeki askerlerinin muayyen yerlerde toplu olarak bulundurulmalarını kabul eder; fakat milletlerarası jandarma teşkiline müsaade edemez. Yerli halktan milis askeri toplamak ve teşkilât kurmak, Müslümanlarla hıristiyanlar arasında kavgalar yaratacağından genel asayişi bozar. Valilerin tayininde elçilerin ve milletlerarası komisyonun müdahalesini Osmanlı devleti reddeder ve bu madde üzerinde müzakereye bile girişmez. Bu vilâyetlerdeki gelirlerin sarf şekli hakkındaki teklif,

[474] Şimşir, a.g.e., s.158.
[475] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf
[476] Mithat Aydın, Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf

hükümranlık haklarımızla telif edilemez. Slâv vilâyetlerinde hususî mahkemeler teşkili de anayasaya aykırıdır."[477]

Mithat Paşa bu açıklamalarıyla, konferansın onaylanması durumunda Osmanlı topraklarından istiklalin tart edileceğini beyan eder. Meclis toplantısında da eski sadrazamlardan Mehmet Rüştü Paşa, nazırlardan Suphi Paşa, Devlet Şûrası ikinci başkanı Rauf Bey, Galatasaray Lisesi Müdürü Sava Paşa gibi isimler tarafından Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi tebaanın Osmanlı olduğu, bu alçak konferans maddelerini hiçbir Osmanlı tebaasının onaylayamayacağı irat edildi.[478]

1876'da büyük devletlerin konsensüsüyle toplanılan İstanbul Konferansı, 1877 – 1878 Osmanlı – Rus harbinin de yakın nedenlerindendi. İngiltere'nin bu konferansla *Doğu Politikası* Osmanlı Devleti'yle olan geleneksel politikasından uzak bir diplomasi idi. Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı yalnızlaştıran mezkûr politika, I. Meşrutiyet'in Osmanlı toplumsal yaşamında içselleşmesine de engel oldu denilebilir.

3.2. Ali Suavi, I. Meşrutiyet ve Fikirleri

Tanzimat'tan bu yana hürriyet, demokrasi, müsavat gibi mefhumları gazetelerinde neşreden Yeni Osmanlılar için I. Meşrutiyet ilanı anlamlı idi. Ali Suavi de Yeni Osmanlılar dâhilindeki müelliflerdendi. Ancak bir zaman sonra Suavi'nin Namık Kemal, Ziya Bey, Agâh Efendi gibi Yeni Osmanlıların önemli isimleriyle anlaşmazlıkları oldu. Mesela Namık Kemal ve Ziya Bey ile mukayese edildiğinde Suavi daha ayrı bir konumda bulunmaktadır. Suavi'yi ayıran en önemli husus onun politikada İslâmî nüanslara diğerlerinden daha fazla yer vermesidir.[479] Namık Kemal ve Ziya Beyler Tanzimat düşüncesinin ürünü müelliflerdir. Bu doğrultuda daha Batıcı bir sentezin yansımaları olan Namık Kemal ve Ziya Bey ile medrese tahsili ve usulünden gelen Suavi, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne karşı ayrı paradigmalardan öneriler sunmuştur.[480] Belki de yukarıda daha önce ifade edilen bilhassa Namık Kemal ve Suavi arasındaki ihtilafların mercii bu durumla alakalıdır. Bu nedenle Ali

[477] Kaflı, a.g.e., s.41.
[478] Kaflı, a.g.e., s.43.
[479] Yahya Kemal Taştan, Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860 – 1876), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2010, S.394.
[480] Yahya Kemal Taştan, Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860 – 1876), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2010, S.394.

Suavi'nin fikirleri yalnızca mezkûr grubun üyeleriyle anılmamalıdır. I. Meşrutiyet'le alakalı düşünceleri de bu yönde farklılıklar içermektedir. Ali Suavi'nin I. Meşrutiyet yargıları Avrupa evveli, Avrupa'da ve Avrupa'dan sonra farklılıklar içermektedir. Suavi'deki mezkûr farklılıklar ekseriyetle idare yönetimiyle alakadardır. Bu nedenle Ali Suavi'nin I. Meşrutiyet üzerine berrak düşünceleri olduğunu ifade etmek güçtür. Bu duruma rağmen Suavi, yaşamının her döneminde meşrutî monarşi fikrinde karar kılmıştır. Mithat Cemal Kuntay Suavi'nin döneminde meşrutiyet taraftarı olduğunu iddia eder.[481] Mithat Cemal'in bu yargıya ulaşmasının kendine göre birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi Muhbir'deki *Serbestlik* adlı makalesidir. Ancak bu makale üzerinden Suavi'nin Meşrutiyet yanlısı olduğunu iddia etmekte çok doğru değildir.[482] Suavi mezkûr makalesinde serbestlik mefhumunun Batılılar ve İslam için ifade ettiği anlam üzerinde durmuştur. Avrupalıların diğer konularda olduğu gibi serbestlik hususunda da ifrat ve tefritten uzaklaşamadığını belirtmiştir.[483] Avrupalıların, adaletten anladıklarını en alttan en yukarı doğru bir anlayışla idarenin millet meclisine intikal ettiğini ifade eden Suavi, mezkûr meclislerdeki karışıklıkların toplum yaşamına nasıl yansıyacağı noktasında endişelidir. Bu noktada Suavi için adalet bir taş gibidir ve yukarıdan aşağıya doğru bir kişinin dokunmasıyla düşebilir, aşağıdan yukarıya doğru atılmasında da daha çok kişinin bir arada olmasının gerekliliğine vurgu yapar.[484] Homeros'un bile La hayre fi Kesreti'r-rüesa - idare edenlerin çokluğundan hayır gelmez - dediğini ifade eder.[485] Suavi için adaletin yukarıdan aşağı inmesi memur kişinin liyakatli olmasıyla olanaklıdır. Memur liyakatli olunca kendini kanun dairesinde sınırlandırır. Bu özelliğin hıfz edilmesiyle müsavat ve serbestlik yani adalet daim olunur. Gerçeklik ve serbestlik için bu yol iyidir.[486] Ali Suavi *Muhbir'* de bu düşüncelerini Serbestlik adlı makalesinde şu şekilde nakleder:

"Artık öyle yerde işi muhtelifü'l-agrâz nice bin kişinin eline verip örseletmek akıl kârı mıdır? Ama bir yerde ki, ehliyetli adam yok zannonulursa aransın, bulunsun. Ve bulunması da ümid kesilirse yahut halkta ehliyetliye itaat kalmayıp, bedeviyet ve vahşiyet

[481] Çelik, a.g.e. s. 565.
[482] Çelik, a.g.e. s. 566.
[483] Çelik, a.g.e. s. 566.
[484] Çelik, a.g.e. s. 566.
[485] Çelik, a.g.e. s. 566.
[486] Çelik, a.g.e. s. 566.

sıfatı olan serbazlığı isterlerse, artık ne çare, tabiatıyla söz ayağa düşer. İşte korkulacak şey, gördünüz mü budur…"[487]

Suavi'nin burada savunduğu şey İslam hukukundaki Vahdet-i İmamet meselesidir. Onun bu konuyla ilgili fikirleri *El Hakimu Huvallah* adlı makalesinde vardır. Muvakkaten Ulûm Müşterilerine isimli dergisinde Suavi, "İşte biz bundan dört sâl akdem İstanbul'da millet meclisi taraftarı üç, fakat üç kimse: iki islam bir ermeni bulmuştuk. Bugün şu üç, yani şu üç nefs üç milyon nüfus oldu." der.[488] Bu ifadelerden Suavi'nin Avrupa'ya yolculuğundan önce millet meclisi taraftarı olduğunu anlayabiliriz. Londra'da Muhbir gazetesini yayımladığı günlerde Meşrutiyet'i İslami çerçevede değerlendiren Suavi, bu noktada Yeni Osmanlılar adına tanımlamalarda bulunur. Yeni Osmanlıların Meşrutiyet için kullandıkları terimin *Usûl-ı Meşveret* olduğunu yazan Ali Suavi için bu terkip bile oldukça İslami'dir.[489] İdarede kişisel yönetim anlayışının yanlış olduğunu düşünen Ali Suavi, bu rejimin aksine *Usûl-ı Meşveret'* i İslami noktada müdafaa ediyordu. Yeni Osmanlılar da Ali Suavi gibi meşrutiyet rejiminin İslam dininin çekirdeğinde bulunduğunu ancak zamanla bu anlayışın terkedildiğini yazmışlardır.[490] İslam'ın Hz. Peygamber ve dört halife döneminde meşverete verdiği önemi örnek olaylarla anlatan Ali Suavi, Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı ayetler üzerinden istişarenin idaredeki önemine değinir.[491] Meşrutiyetle ilgili düşüncelerini ilk defa *Muhbir'* in 20. sayısına yazan Suavi için dâhili politikadaki yanlışlıklar *Terk-i Meşveret* eksikliğindendir.[492]

"Elhâsıl hükümet-ı İslâmiye şûra üzere tertip olunmuştur. Milletle istişare eden devlet terakki eder. Ne güzel hükümettir o ki, varidat ve sarfiyatı birkaç kimsenin eline kalmayıp umûmunun, yani millet tarafından intihap olunmuş beş altı yüz zevâtın nezareti altında buluna ve israf vuku bulundurulmaya."[493]

---

[487] Muhbir, nr.28, 27 Şevval 1283, s.2-3. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.566)
[488] Muvakkaten, nr.7, 22 Teşrin-i sâni 1870, s.101. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.566.)
[489] Çelik, a.g.e. s. 567.
[490] Çelik, a.g.e. s. 568.
[491] Çelik, a.g.e. s. 568.
[492] Çelik, a.g.e. s. 568.
[493] Le Mukhbir, nr. 20, 18 Janvier (Ocak) 1868, s.1-2. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.568.)

Suavi'nin bu yazdıklarından yorumlanabilir ki, onun idrakindeki meclis Avrupa demokrasileriyle benzerlikler içermektedir. Üyelerinin millet tarafından seçildiği ve toplumun her sınıfından insanın dâhil olabileceği bir meclis düşünmektedir. Suavi, mezkûr fikrini yine *Muhbir* gazetesinde örnekler. Bu örnekte, meclisin üyesi olan Esnaf Ahmet Ağa'nın Ali Paşa karşısında oturup oturamayacağına dair bir soru yöneltilir. *Muhbir* bu soruya evet meşveret için der.

"O Ahmed Ağa oda kapısından girerken Paşa'ya secde edecek mi? Sonra ayakta durmaya müsaade buyurulursa el pençe divan durmayacak mı? Yok yok, böyle şeyler olmadıktan başka o Ahmed Ağa, Paşa'dan yangın iânesi paralarını soracak, kal'alar Sırba niçin verilir sual edecek ve memurların ahvâlinden bahs eyleyecek."[494]

Meşveret meclisi olmadıkça devletin yaşayamayacağına dair kanı Suavi'nin bu dönemdeki özelliklerindendir. Muhbir de meşveret meclisinin hem tebaayı hem de devleti müdafaa ettiği fikri işlenir: "Zira mahkûm-ı tabiat himaye olunmak ister; vüzerâ hakim, teba'a mahkum, hani hâmi?" der.[495]

Suavi'nin meşveret usulünde, idarecilerin danışacakları kişiler kendileri tarafından belirlenen memurlar değildir. İdarecilerin kendi özgün kararlarıyla belirlenen memurlardan mürekkep bir meclisin anlamı da yoktur. Böyle bir durumda memur kendi fikrinde ısrar ederse idareci tarafından azledilir.[496] Ancak meclis için benzer bir durum geçerli değildir: "İşte meşveret meclisi dediğimiz, veziri kanun icrasına mecbur edecek kuvvet demektir ve bu kuvvete vezir çık dışarı diyemeyecektir."[497]

Bir diğer önemli nokta, Ali Suavi'nin tasarladığı meşveret meclisinde padişahın idaredeki konumudur. Bu konuda hem Suavi hem de Yeni Osmanlılar için padişahın idarede bulunması zaruridir. Ancak Ali Suavi'yle Namık Kemal ve Ziya Bey arasında mezkûr nokta da fikir ayrılıkları vardır. Suavi, padişahlığın diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi sembolik bir değerle algılanmasına karşı çıkar. Bu nedenle Suavi, örneğin İngiltere'deki idari rejimin doğruluğunu sorgular ve mezkûr

[494] Le Mukhbir, nr. 22, 6 Fevrier (Şubat) 1868, s.1-2. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.568.)
[495] Le Mukhbir, nr. 22, 6 Fevrier (Şubat) 1868, s.4. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır, s.569.)
[496] Çelik, a.g.e. s. 568.
[497] Le Mukhbir, nr. 22, 6 Fevrier (Şubat) 1868, s.4. (Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi kitabından alıntılanmıştır.)

yönetim anlayışını muaheze eder.[498] Osmanlı padişahının bu ülkedeki kral veya kraliçeler gibi idareden uzak duramayacağını ifade eden Suavi, bunu İslam'la gerekçelendirir. Ona göre İslam'ın padişahı tebaasını yönetmekle, vazifesini eylemekle mesuldür. İslam hukukunda *Umûr-ı amme* denilen ve devlet başkanına yüklenilen bu işler Muhbir de Ali Suavi tarafından yayımlanır.[499] Suavi, bir nevi mezkûr İslam hukukuna atıfta bulunarak meşrutî idaredeki padişahın yerini açıklar. On maddeden mürekkep bu hukuka göre padişahın dini hıfz ve müdafaa etmek, liyakatli kişileri işlere memur kılmak gibi mesuliyetleri vardır.[500]

Ali Suavi'nin Meşrutiyet rejimiyle alakadar fikirleri yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Meşrutiyetle idare edilen ülkelerin demografik özelliklerini Osmanlı toplumuyla mukayese eden yazınları da vardır. Suavi, Osmanlı Devleti'nde farklı ırkların, dinlerin ve dillerin olduğunu, Meşrutiyet'in tefrikaya neden olacağını ifade edenlere karşı Meşrutiyet'le yönetilen batı ülkelerindeki refahı örnekleyerek mukabelede bulunmuştur. Suavi aksine, bir millet meclisinin olmaması durumunda Osmanlı Devleti'ne tabii azınlıkların ayaklanacaklarını ve bu nedenle otonom bir idare için uğraşacaklarını ifade eder. Ali Suavi, İngiltere'nin 150.000.000 Hintliyi idare edebilmesinin örnek alınmasını, Osmanlı Devleti'nin de sair milletleri bu şekilde idare edebileceğine yönelik fikirlerini *Muhbir'* de yazar.[501] Ancak Ali Suavi'nin yazısında İngiltere parlamentosunda Hintli üyelerin olmadığı, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların devletin tebaası olduğu anımsatılmamıştır.[502]

Meşrutiyet lehine birçok makalesi olan Ali Suavi'nin Meşrutiyet'in bazı yönlerini muaheze eden yazıları da vardır. Bu yazılarında padişahın idaredeki gerekliliğini savlarla açıklar. İngiltere'deki meşruti yönetimin Osmanlı Devleti'nde uygulanamayacağına dair fikirlerini beyan eder. *Ulûm* gazetesini yayımladığı dönemde meşrutiyetle ilgili düşüncelerinde bazı değişiklikler vardır. Fikirlerinin dönüşmesinde David Urquhart'ın muhafazakâr politika anlayışından esinlenmiştir. Avrupa'daki Meşrutiyet idaresinin Osmanlı Devleti'nde menfi sonuçlar doğurabileceğine yönelik fikirlerini Ulûm adlı gazetesinde yayımlamıştır: "Memâlik-i Osmaniyye'de demokrasinin adem-i imkân-ı icrasına vech yalnız ahlâk bozukluğu mudur?

[498] Çelik, a.g.e. s. 569.
[499] Çelik, a.g.e. s. 570.
[500] Çelik, a.g.e. s. 570.
[501] Le Mukhbir, nr. 26. 7 Mars (Mart) 1868, s.1-2. (Hüseyin Çelik kitabından sayfa 571'den alınmıştır.)
[502] Çelik, a.g.e. s. 571.

Biz bir misal olmak üzere ahlâktan bahsetmiştik. Memleketin kıta'ât-ı muhtelifede parça parça olması ve vüs'atı ve elsine vü âdât u edyân-ı muhtelife eshâbı akvam-ı kesîre ile meskûn bulunması hep demokrasi ve müsâvat önünde birer seddir."[503]

Suavi, hürriyet, demokrasi, meşrutiyet gibi mefhumların toplumda nasıl karşılandığını da yargılar. Ahlak ve erdem gibi değerleri içselleştiren toplumların meşrutiyet yönetimini daha iyi idrak ettiğini düşünen Suavi, mezkûr değerlerin meşrutî idaredeki önemine değinir.[504] Fransa'daki hürriyet anlayışının dini ve ahlaki değerleri yozlaştırdığını ifade eden Suavi, İstanbul'daki ahlaki çöküntü, yolsuzluk ve nemelazımcılığın demokrasi ve müsavatla idare olunamayacağını iddia eder. Padişah otoritesinin mezkûr toplumsal yaşamda lazım olduğunu ilave eder: "Kim bilmez ki demokrasi müsavat usulünün en şer'î en âlâ hükümet olduğunu? Ne çare ki İstanbul halkı hep Gümüşhaneli şeyh değil."[505] Suavi halkın itaatkâr ve erdemli bir yönünün artık olmadığını bu şekilde açıklar. Ancak Ali Suavi, yine de millet meclisinin kurulmasından yanadır.[506] Yayımladığı *Ulûm* gazetesinde dünyadaki diğer gazetelerini anlatırken, "Meselâ benim şu Ulûm gazetesi, millet meclisi ve şûra-yı nüvvâb-ı ümmet taraftarıdır." der.[507] Demokrasi idaresini monarşi ve aristokrasi rejimlerine karşı daha doğru addeden Suavi, İslam'ın ilk devirlerinde ümmetin reyle idare edildiğini ifade eder: "Evâil-i İslâmda şekl-i hükümet demokrasi idi. Yani padişah, sultan, melik yok, müsavat var idi."[508]

Yeni Osmanlılar içinde demokrasi mefhumunu siyasî rejimin bir örneği olarak zikreden ilk kişi de Suavi'dir. Bu demokrasi fikri Yeni Osmanlıların yayımladıkları *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerinde *Usûl-ı Meşveret* adıyla müdafaa edilmiştir. Zira Osmanlı tebaasına yönelik demokratik usullerin tanınması, Usûl-ı Meşveret'le Yeni Osmanlılar tarafından açıklanmıştır.[509]

Ali Suavi'nin idare üzerine teolojik fikirleri de vardır. Bu noktada otorite mefhumunu Tanrı iradesiyle özdeşleştirmek Suavi'nin düşüncelerindendir. Ona göre

[503] Ulûm, nr. 18, "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat", s. 1095 – 1096. (Hüseyin Çelik kitabından sayfa 577'den alınmıştır.)
[504] Çelik, a.g.e. s. 575.
[505] Ulûm, nr. 18, "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat", s.1091. (Hüseyin Çelik kitabından sayfa 576'dan alınmıştır.)
[506] Çelik, a.g.e. s. 575.
[507] Ulûm, nr. 15, s.879. (Hüseyin Çelik kitabından sayfa 575'den alınmıştır.)
[508] Ulûm, nr. 18, "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat", s.1083. (Hüseyin Çelik kitabından sayfa 577'den alınmıştır.)
[509] Çelik, a.g.e. s. 576.

mutlaklık, Tanrı ve onun insanlara ilettiği kelamdır. Suavi, hangi mevkide bulunulursa bulunsun, bir kişinin bir başka kişi üzerindeki dayanaksız tahakkümünü reddeder.[510] Bir insanının diğerine meta muamelesi ile yaklaşmasına karşı çıkar.[511] İslam hukukuna dayanarak zalimin ve adaletsiz idarenin karşısında başkaldırmanın lüzumuna inanır.[512]

Bu değerlendirmelerin ışığında denilebilir ki Ali Suavi meşruti monarşi fikrine inanan bir 19. yüzyıl entelektüelidir. Ancak onun mezkûr fikrinde çekinceleri vardır. Hürriyet mefhumunun bir nevi savunucusu durumundaki Suavi, Batıdaki özgürlüğün ifrat ve tefrit derecesine ulaştığını ifade eder.[513] Keza kendisinin de bir dönem dâhilinde olduğu Yeni Osmanlılarla ilgili Meşrutiyet değerlendirmesinde de bulunan Suavi, ilginç benzetmelerde bulunur. Suavi'ye göre Yeni Osmanlıların güzel ve genç bir kız sanarak âşık oldukları Meşrutiyet aslında koca bir karıdır.[514]

3.3. 1878 Çırağan Sarayı Vakası ve Ali Suavi

Ali Suavi, Avrupa'dan İstanbul'a Sultan II. Abdülhamid Han'ın affıyla avdet edebildi. Abdülhamid Han'ın saltanatının ilk yıllarında Ali Suavi Paris'te yazdığı makalelerle Osmanlı lehine propagandayla meşguldü. Abdülhamid Han'ın cülusundan kısa süre sonra Fransızca yazdığı Hersek konusundaki risaleleri padişaha armağan eden Suavi, İstanbul'a geri dönebilmesine yönelik müsaade yazısı içeren bir arzuhalde de bulundu.[515] Meşrutiyet aleyhine Vakit gazetesine yazdığı bir makaleden on gün sonra (29 Eylül 1876) II. Abdülhamid Han tarafından yurda dönebilmesine izin verildi.[516] Bu makalelerinde meşrutiyetin menfi yönlerine daha çok değinen Suavi, Mithat Paşa'ya karşı da ağır muahezelerden çekinmiyordu.[517] Padişahın özel affıyla memleketine dönebilen Ali Suavi'nin daha yurduna dönmeden önceki ilk görevlendirmesi de padişahın yükümlülüğünde idi. Buna göre Bulgarlar lehine, Osmanlı Devleti aleyhine olan Londra'daki propagandaya karşı çalışmalar yürütmesi için Paris'ten Londra'ya geçmesi gerekti. Sultan II. Abdülhamid'in emriyle, Londra

[510] Taştan, Y. K. (2010). Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860 – 1876), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, S.397.
[511] http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=404
[512] Taştan, a.g.e. s. 401.
[513] Taştan, a.g.e. s. 404.
[514] Kuntay, a.g.e. s. 153.
[515] Tonbuş, a.g.e. s. 107.
[516] Kuntay, M. C. (1946). *Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi,* İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, s.17-18.
[517] Dr. Nazile Abbaslı, Ali Suâvi'nin Düşünce Yapısı, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul: 2002, s.195.

yolculuğu için Suavi'ye 3000, İstanbul'a seyahati için ise 2000 frank ödendi.[518] Ali Suavi, Sultan II. Abdülhamid Han'ın mezkûr inayetleriyle memleketinde idi. Sultan II. Abdülhamid Han o günlerde yurtdışında yayımlanan makalelerin Osmanlı entelektüelleri tarafından incelenmesi ve ardından mezkûr yayımlara mukabele edilmesi için Mütercim Cemiyeti'ni kurdurdu.[519] Muhaliflikleri azaltmak ve devletle ilişkileri daha da iyi düzenleyebilmek için Yeni Osmanlılar da mezkûr cemiyet dâhilinde görevlendirildi. Bu noktada Mütercim Cemiyeti'ne Ali Suavi'nin de dâhil edilmesi düşünüldü. Ancak Namık Kemal bu fikre muhalefet ederek, üyelerin yalnızca kendileri tarafından tayin edileceğini, padişahın yalnızca onaylamakla mesul olduğunu iddia etti. Bu iddialar üzerine cemiyet daha ilk toplantısında feshedildi.[520]

Suavi, yurda döndükten sonra Mabeyn-i Hümayun Kitapçıbaşısı ve Şehzadegan Muallimi olarak Sultan II. Abdülhamid Han tarafından görevlendirildi. Bu görevinden kısa süre sonra 1 Eylül 1868'de Sultan Abdülaziz Han döneminde açılan Mekteb-i Sultanî müdürlüğünde bulunan Ali Suavi, mezkûr görevinden de kısa sürede alındı.[521]

Ali Suavi'nin İstanbul'daki bu görevlerinden alındıktan sonra halkı idareye karşı tahrik edebilmek için çeşitli çalışmalarda bulunduğuna dair iddialar vardır. Bunlardan bir tanesi Çırağan Baskını'ndan kısa süre önce Suavi, Necib ve Şeyh Ahmet Efendi adlı kişilerin idare aleyhine halkı galeyana sevk eden konuşmalarıdır. Serasker Rauf Paşa, bu hususla ilgili Bâb-ı Seraskerîye'ye mezkûr kişilerin tevkif edilmelerini yazmıştır. Ancak Bâb-ı Âli tarafından bu yazı reddedilmiştir.[522]

Ali Suavi'nin bu dönemde Üsküdar Cemiyeti adıyla bir örgüt kurduğuna dair iddialarda vardır. Rauf Paşa'ya göre idareye karşı halkı ayaklandıran kişilerden olan Necib Bey, mezkûr örgütün üyelerindendir. Suavi'nin çok yakın arkadaşlarından Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa'nın oğlu olan Necib Bey, Ali Suavi'nin Paris'teki çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Necib Bey'e göre Suavi ahlaklı kişiliğiyle örnek bir değerdir.[523] Ali Suavi'nin bu dönemdeki yakın arkadaşlarından Şeyh

[518] Tonbuş, a.g.e. s. 107.
[519] Tonbuş, a.g.e. s. 108-109.
[520] Tonbuş, İ. (2007). *Çırağan Baskını,* Ankara: A.P.R.I.L Yayıncılık, s.108-109.
[521] http://www.gsl.gsu.edu.tr/tr/tarihce/genel 04.05.2019
[522] Çelik, a.g.e., s. 380.
[523] Kuntay, M. C. (1946). *Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi,* İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, s.17-18.

Ahmet Efendi de Üsküdar Cemiyeti üyelerindendir. Bu cemiyetin üyelerinin genellikle hacı, molla, hafız lakaplarıyla anılması da dikkat çekicidir. Ancak yine de mezkûr örgütün nasıl kurulduğu ve üyelerinin kimlerden olduğuna dair bilgi çok değildir.[524]

Ali Suavi'nin Çırağan Baskını'ndan bir gün önce *Basiret* gazetesinde yayımlanan makalesi bir ilan gibidir. Suavi bu makaleyi oldukça kısa ve muğlak ifadelerle yazmıştır:

"Herkes ve hep evrak-ı havâdis hâl-i hâzırın tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakk-ı âcizânemde mevcud olan emniyet-i âmmeye mebnî söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şüphem yoktur. Müşkilât-ı hazıra pek büyüktür, lakin çaresi pek kolaydır. Yarınki nüshanızda cümlenin müsâadesiyle bu çareyi kısacık şerh ve beyan edeceğim. Bugün şu mektubum yarın ki neşre enzâr-ı umumiyeyi celb içindir, efendim."[525]

Bu yazısından sonra okurları Ali Suavi'nin çaresi pek kolaydır dediği zorlukların çözümüne dair fikirlerini beklerken Çırağan Baskını yaşanmıştır. Ali Suavi ve birkaç yüz muhacir tarafından 18 Cemaziyelevvel 1295 (20 Mayıs 1878) tarihinde Çırağan Sarayı'nda cereyan eden vaka, yakın siyasal tarihimizde Çırağan Sarayı Vakası veyahut Çırağan Baskını adlarıyla anılır.[526] Bu vakanın yaşanmasında V. Murad'ın tekrar saltanat edebilmesi ve Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesi birincil gayedir. Suavi, Balkanlar'da iken tanıdığı muhacirleri de darbe planında kullanır.[527] Ali Suavi bu gaye için vakada en öndedir ve mezkûr vakayla Suavi öldürülmüştür. Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa tarafından olay anında sopa darbeleriyle öldürülen Ali Suavi, yakın siyasal tarihimiz için oldukça önemli bir vukuatın ardındaki kişidir.[528] Çırağan Baskını bu günlere değin, birçok açıdan değerlendirilen ve Ali Suavi'nin neden bu kadar radikal bir eylemde bulunduğunu muhakeme eden yazınlara konu edinilmiştir. Bu noktada Suavi'nin mizacındaki radikallik bu vakanın anlaşılmasında önemli bir referanstır. Bir diğer iddia da Galatasaray Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'nden azledildikten sonra kişisel yaşamındaki ekonomik problemlerin artması ve içinde bulunduğu ağır şartlardan

[524] Çelik, a.g.e., s. 379-381.
[525] Basiret, 17 Cemaziyelevvel 1295 (19 Mayıs 1878), nr.2444. (Hüseyin Çelik kitabından sayfa 381-382'den alınmıştır.)
[526] Doğan, a.g.e., s. 215.
[527] Florian Riedler, Opposition and Legitimacy in the Ottoman Empire, Abington: 2011, s.68.
[528] Doğan, a.g.e., s. 216.

çıkmak için Ali Suavi'nin bu denli radikal bir eyleme yöneldiğidir.[529] Bu gerekçelerin dışında Suavi'nin bu vakayla İngiltere'ye maşalık ettiğine dair ardından makaleler de yazılmıştır. Bu iddialara göre Çırağan Sarayı Vakası İngiltere'nin bir oyunudur ve Ali Suavi de bu planda İngiltere adına çalışan bir ajandır.[530] Suavi'nin Britanyalı bir kadınla evliliği bu iddiaların ardındaki en önemli isnattır. Bir diğer bu minvaldeki iddia, Ali Suavi'nin David Urquhart gibi Britanya parlamentosu üyeleriyle dostlukları ve Osmanlı Devleti'nin malî, adlî ve siyasî mevzulardaki geriliklerinin ancak Britanya'nın yardımlarıyla düzelebileceğine inancıdır.[531] Ali Suavi'nin yalnızca İngiltere'yle müttefik olmak üzerine kurgulanan bir Osmanlı politikası düşünmediği açıktır. Ancak Mustafa Müftüoğlu gibi müelliflere göre Ali Suavi, Britanya ajanıdır ve mezkûr iddianın gerekçeleri objektiftir. [532] Bu nedenle Suavi'nin Britanya politikasının bir gereğiyle Çırağan Sarayı Vakası gibi bir eylemi gerçekleştirdiği iddia edilir. Bu iddialara göre Ali Suavi için Rusya'nın Balkanlar'daki Panslavizm politikasından ve V. Murad'ın İngiltere'yle olan yakın ilişkilerinden dolayı II. Abdülhamid Han'ı saltanatından uzaklaştırmak Osmanlı Devleti lehinedir. Çırağan Sarayı Vakası'ndan sonra Kıbrıs'ın İngiltere güdümüne bırakılması da bu iddialar için bir diğer nedendir.[533] Çırağan Sarayı Vakası, İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Austen Henry Layard tarafından Dışişleri Bakanı Salisbury'e raporlanmıştır. Layard vakanın yaşandığı ertesi günkü raporunda Ali Suavi'nin kim olduğuna değinir. Ali Suavi'nin İngiltere ajanı olduğunu iddia edenlere karşı iddialarını çürütmek için bu raporlamalar önemlidir. Layard tarafından yazılan ve çok gizli damgasıyla iletilen mezkûr raporda Dışişleri Bakanı Salisbury'e Ali Suavi'yi anımsatabilmek için şu ifadeler kullanılır: "Lordum, eminim ki Ali Suavî ismini hatırlamakta güçlük çekmeyeceksiniz. Hani bir süre önce Galatasaray Koleji'nin müdürlüğünden azlettirmeyi başardığım adam." der.[534] Ali Suavi'nin İstanbul'daki bazı eylemleri ve mizacı üzerine bilgilendirmelerde rapora ilave edilir. Elçi Layard'a göre Suavi İstanbul'da bir klik çıkarmak için duvarlara afişler astırmıştır. Batı aleyhine Müslüman cemaatini aşırılıklara yöneltebilmek için camii

[529] Doğan, İ., Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayıncılık, İstanbul: 1991, s.216.
[530] Çelik, a.g.e., s. 403.
[531] Karal, E. Z. (1983). Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907), Ankara: Türk Tarih Kurumu, Cilt: VIII, s.500.
[532] Müftüoğlu, M. (1987). *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler Tanzimât Devri,* İstanbul: Yağmur Yayınevi, s.258-262.
[533] Müftüoğlu, a.g.e., s.258-262.
[534] P.R.O. F.O: 78/2819 From Layard to Marquis of Salisbury, No: 294. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi adlı kitabından alınmıştır, s.405.)

vaazlarında radikal söylevleriyle galeyana neden olmuştur. Layard, Suavi'nin entrikacı, komplocu bir karakter olduğunu, çeşitli Avrupa ülkelerinde vaktiyle ikamet ettiğini ve bir Britanyalı kadınla evliliğini de raporuna eklemiştir.[535] Layard, medrese öğrenimli olmasına rağmen Ali Suavi'nin liberal denilebilecek müelliflerden olduğunu da mezkûr raporunda iddia eder.[536]

Çırağan Sarayı Vakası bir diğer iddiayla da oldukça ilginç bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu iddiaya göre Çırağan Sarayı Vakası II. Abdülhamid Han tarafından planlanmıştır.[537] V. Murad'ın mezkûr vakayla öldürülmesine dair iddialar Ebuzziya Tevfik, Ali Ekrem Bolayır gibi müellifler tarafından derç edilmiştir.[538] Ebuzziya, Çırağan Sarayı Vakası'nın II. Abdülhamid'in entrikası olduğuna dair fikrini gazetede yayımlamıştır: "Çırağan Vakası hakkındaki rivayet, sırf zanniyattır. Çünkü hadisenin Abdülhamid ile Suavi arasında kararlaştırılmış olduğu hakkında delâil-i kaviyye vardır(…)"[539] Ancak Ebuzziya, Çırağan Sarayı Vakası üzerine gazetelerde yayımladığı bu oldukça ilginç fikirlerini dayandırdığı materyallerin bir müddet sonra artık olmadığını da bilahare açıklamıştır.[540] Ebuzziya Tevfik gibi Ali Ekrem Bolayır da bu minvalde Çırağan Sarayı Vakası'na değinenlerdendir:

"Suavi vak'asını Abdülhamid'in kendisi tertib etmiş olduğunu(…) ser hafiye Yusuf Bey bana defalarca nakl ve hikâye ederek Suavi'yi ve muhacirleri Abdülhamid'in parasıyla kendilerinin teşvik ve sevk etmiş olduklarını yeminlerle beyan ve teyid etmişlerdir. Güya Sultan Hamid'in maksadı Sultan Murad'ı Çırağan'dan çıkartmak, sonra da memlekette ihtilâl zuhur ettiği için bittabi' sevk olunacak asker biraderi(…)ni tanımadıkları halde öldürtmek imiş. Lâkin Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa bu yapılandan haberdar edilmediği için lüzumundan çok evvel yetişerek Sultan Murad'ı değil, Suavi'yi öldürmüştür."[541]

---

[535] P.R.O. F.O: 78/2819 From Layard to Marquis of Salisbury, No: 294. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi adlı kitabından alınmıştır, s.405.)
[536] P.R.O. F.O: 78/2819 From Layard to Marquis of Salisbury, No: 294. (Hüseyin Çelik Ali Suavi ve Dönemi adlı kitabından alınmıştır, s.406.)
[537] Kuntay, a.g.e. s. 165.
[538] Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayıncılık, İstanbul: 1991, s.216.
[539] E. Tevfik, "M. Celaleddin Paşa'nın Mir'at-i Hakikat'i", Mecmua-i Ebuzziya, c. 14, Cüz: 142, 1. C. evvel 1330, s.46, (Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan kitabından alınmıştır, Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayıncılık, s.216. İstanbul: 1991.
[540] Doğan, a.g.e., s. 216.
[541] Ali Ekrem, "Sahayıf-ı Hatırat; Bir İcmal Tarihi", Yenigün Gazetesi, 24 K. sani 1336(1920) no. 309, s.3,. İsmail Doğan kitabından alınmıştır, Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İstanbul: İz Yayıncılık, s.216. 1991.

Ebuzziya Tevfik, Ali Ekrem Bolayır gibi müelliflerin mezkûr iddiaları önemlidir. Ancak bu iddialar kanıtlanabilir yahut belgelerle açıklanabilir bir muhteva değildir.

3.4. Çırağan Sarayı Vakası, İç ve Dış Basına Yansımaları

Çırağan Sarayı Vakası ve Ali Suavi'nin ölümü yazılı basınının önemle üzerinde durduğu bir olaydı. İngiltere'de yayımlanan *The Times* adlı gazete Çırağan Sarayı Vakası'nda yaşananları 24 Mayıs 1878, 27 Mayıs 1878 ve 28 Mayıs 1878'de okurlarına yazmıştır.[542] Gazete 24 Mayıs 1878 tarihli yayımında olayın nasıl yaşandığını anlatırken Ali Suavi'yi de Yeni Osmanlılar'ın çok da ünlü olmayan üyesi diye yazar.[543]

Osmanlı yerel gazetelerinde de Çırağan Sarayı Vakası ve Ali Suavi üzerine birçok yazın vardır. Olayın yaşanmasından sonra gazetelerde Ali Suavi'yi lanetleyen makaleler ağırlıktadır. Gazeteler vakanın yaşanmasından sonra Ali Suavi'yi galiz kelamlarla anmışlardır. Suavi'nin mezkûr olaydan bir gün önce (19 Mayıs 1878) şifreli makale yazdığı *Basiret* gazetesi kendini müdafaa edebilmek için vakanın ertesi günü idarenin gönderdiği resmî açıklamayı 1. sayfadan okuyucularına yayımlamıştır.[544] *Basiret* gazetesi ki, Ali Suavi'nin İstanbul'a döndükten sonraki çalışmalarını yayımlayan ve sayfalarına onun makalelerini derç eden bir gazetedir.[545] *Basiret* Ali Efendi tarafından çıkarılmaktadır ve olayın yaşandığı ertesi günde Suavi için gazetede bir yazın yayımlamıştır. Bu yazın Ali Suavi'ye karşı oldukça ağır bir muhtevadır. Suavi din ve devlet düşmanı bir melundur ve *Basiret* gazetesi olaydan bir gün önceki Suavi'nin yazdığı makaleyi anlayamadıklarını ikrar eder.[546] *Basiret* gazetesini vakadan aklayabilmek için Suavi'ye lanet eden Ali Efendi olay yaşandıktan iki gün sonra yayımladığı bir makaleyle Suavi için daha da galiz ifadeler kullanır.[547] Suavi'yi vaka yaşanmadan önce devletlû – erdemli sıfatlarıyla onurlandıran Ali Efendi, dönemin entelektüel sınıfındaki zebunküş örneklerdendir.[548]

---

[542] Çelik, a.g.e. s. 400.
[543] Çelik, a.g.e. s. 400
[544] Çelik, a.g.e. s. 390.
[545] Çelik, a.g.e. s. 390.
[546] Basiret, nr. 2446, 9 Mayıs 1294 (21 Mayıs 1878). (Hüseyin Çelik, Ali Suavî ve Dönemi adlı kitaptan alınmıştır, s.390.
[547] Basiret, nr. 2447, 20 Mayıs 1294 (22 Mayıs 1878). (Hüseyin Çelik, Ali Suavî ve Dönemi adlı kitaptan alınmıştır, s.390.
[548] Çelik, a.g.e. s. 392.

Bu zebunküş örneklerden bir tanesi de dönemin *Vakit* gazetesidir. Çünkü *Vakit* gazetesinin bir noktada yansıması Suavi'nin kendisi demek idi. Suavi daha Avrupa'da iken onu mübalağalı bir dille yazan, Mekteb-i Sultanî'deki çalışmalarını alkışlayan *Vakit* gazetesidir. *Vakit*, Suavi'nin ilk makalelerini yazdığı *Muhbir* adlı gazeteyi yayımlayan Filip Efendi'nin idi. *Basiret* gazetesi gibi *Vakit* de olayın ertesi gününde resmî ilanı ilk sayfasında yayımlamıştır. Olayın yaşanmasından iki gün sonra Suavi'nin *Mel'aneti* adlı uzun bir yazıyı nüshasına ayırmıştır.[549] Bu uzun yazıya göre Suavi, Mekteb-i Sultanî'deki memuriyetiyle ilgilenmesi gerekirken gizli lâyihalarla, komploculukla meşgul olmuştur. Balkanlar'da Ruslara karşı harp eden yerel muhacir nüfusu, Çırağan Sarayı civarlarında kendilerine silah dağıtılacağını dillendirerek kandırmıştır.[550] Yarı resmî *Ceride-i Havadis* de bu gazetelere bir diğer örnektir. Çırağan Sarayı Vakası cereyan ettikten bir gün sonra *Ceride-i Havadis,* Çırağan Sarayı çevresinde bir şeyler yaşandığını ve mevzuun bilahare okurlarına yazılacağını derç etmiştir. 22 Mayıs 1878'de *Basiret* ve *Vakit* gazetelerinde olduğu gibi resmî ilanı ilk sayfasından yayımlayan *Ceride-i Havadis*, Suavi'nin daha önceleri defalarca kendi gazetelerinde yazmak arzusunu dillendirdiğini, ancak yazınlarını yayımlamayı reddettiklerini de ilave eder.[551] *Ceride-i Havadis* 23 Mayıs 1878'de bu defa Suavi'nin nasıl öldürüldüğünü yazar. Beşiktaş muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın sopa darbelerinden sonra çevredeki bir çavuşun bıçağıyla vücudu ikiye ayrılmıştır.[552] Çırağan Sarayı Vakası yaşandıktan sonra Suavi'yi en ağır şekilde muaheze eden gazete örneklerinden diğeri de *Tercüman-ı Şark* 'tır. Gazete, 24 Mayıs 1878'de yayımladığı nüshasında Suavi'nin yaşamını alaycı bir üslupla okuyucularına yazar. Ali Suavi'nin Mekteb-i Sultanî'den neden azledildiğini de kendine göre yazan *Tercüman-ı Şark*, mezkûr okuldaki ıslahatların ifsat olduğunu ve bu gerekçelerle Suavi'nin görevinden azledildiğini iddia eder.[553] *Suavi'nin Avrupa'daki Yaşayışı* adlı *Tercüman-ı Şark* da yayımlanan yazında da Ali Suavi, Fransa'da dolandırıcılık ve yankesicilik gibi iki adi vakayla suçlanır.[554] Gazete, Suavi'nin Fransa sokaklarında

[549] Çelik, a.g.e. s. 393.
[550] Vakit, nr. 927, 22 Mayıs 1878. (Hüseyin Çelik, Ali Suavî ve Dönemi adlı kitaptan alınmıştır, s.394.
[551] Ruzname-i Ceride-i Havadis, nr. 3710, 22 Mayıs 1878. (Hüseyin Çelik, Ali Suavî ve Dönemi adlı kitaptan alınmıştır, s.395.
[552] Ruzname-i Ceride-i Havadis, nr. 3710, 23 Mayıs 1878. (Hüseyin Çelik, Ali Suavî ve Dönemi adlı kitaptan alınmıştır, s.395.
[553] Tercüman-ı Şark, nr. 44, 11 Mayıs 1294 (24 Mayıs 1878). (Hüseyin Çelik, Ali Suavî ve Dönemi adlı kitaptan alınmıştır, s.396.
[554] Tercüman-ı Şark, nr. 47, 14 Mayıs 1294 (27 Mayıs 1878). (Hüseyin Çelik, Ali Suavî ve Dönemi adlı kitaptan alınmıştır, s.396.

dilendiğini ve bir dönem Fransız gizli servislerine ajanlık ettiğini dahi nüshalarında yazar.[555] Bir dönem Avrupa'da Ali Suavi'yle Yeni Osmanlılar cemiyetiyle gazeteciler yayımlayan Namık Kemal de Çırağan Sarayı Vakasına değinir. Namık Kemal, galiz bir üslupla Suavi'nin geberdiğini ve layığını bulduğunu mektuplarında yazar.[556]

Osmanlı yerel gazetelerinin yanında İstanbul'da o zamanlarda *Beyoğlu Gazeteleri* denilen yabancı dille yayımlanan gazetelerde de Çırağan Sarayı Vakası üzerine yazınlar vardır. *La Turquie, Stamboul, Levant Herald* gibi mezkûr Beyoğlu Gazeteleri, Osmanlı yerel gazetelerinde yayımlanan yazınlarda olduğu gibi Ali Suavi'yi karalamak için herhangi bir gayret içinde değildi.[557] Osmanlı yerel gazetelerinin Çırağan Sarayı'ndaki vakayı, Sultan II. Abdülhamid idaresi tarafından cezalandırılmamak için objektiflikten uzak yayımladığı açıktır. Riyakar, zebunküş ve oportünist gazeteler tarafından yayımlanan yazınlarla dönemin önemli siyasal düşünürlerinden Ali Suavi, ikinci defa öldürüldü denilebilir. Bu noktada dönemin gazetelerinin idareye yaranma politikalarından uzak, Falih Rıfkı Atay'ın müellifi olduğu *Baş Veren Bir İnkılâpçı* adlı yazın Suavi'nin anlaşılmasında daha objektif bir değerdir. Falih Rıfkı Baş Veren Bir İnkılâpçı adlı kitabında Çırağan Sarayı Vakasındaki Ali Suavi'yi oldukça çarpıcı bir üslupla okuyucularına aksettirmiştir: "Ali Suavi, bu toprağın ve halkın bağrından çıkmıştır, sokağa fırlamıştır, halkı ayaklandırmıştır, ihtilal kanları içinde boğulmuştur." der.[558] Suavi, toplumun değerlerini içselleştiren ve mezkûr olguların ışığında din, millet, devlet, hürriyet gibi mefhumları gaye edinen bir Anadolu çocuğudur. Kemal Tahir'in *Yedi Çınar Yaylası* adlı romanında, Çorum eşrafından olan bir çocuğun adına Ali Suavi denilmesi, bu topraklarda ona hissedilen muhabbetin eksilmeyeceğine örnektir.[559]

[555] Tercüman-ı Şark, nr. 47, 14 Mayıs 1294 (27 Mayıs 1878). (Hüseyin Çelik, Ali Suavî ve Dönemi adlı kitaptan alınmıştır, s.396.
[556] Midhad Cemal Kuntay, Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul: 1946, s.165.
[557] Çelik, a.g.e. s. 398.
[558] Atay, a.g.e., s.10.
[559] Taştan, a.g.e. s. 397.

SONUÇ

Özetle ve kısaca yeniden ifade etmek gerekirse, Sultan III. Selim tarafından kurulan Nizâm-ı Cedîd ordusu yalnızca askerî bir yenilikten ibaret değildi. Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Batı'dan geri kaldığının idrakindeydi ve III. Selim reformlarını bu gerçeklik üzerinden planladı. Batı ülkelerini daha yakından gözlemleyebilmek için ilk ad hoc elçilikler onun döneminde açıldı. Bu minvalde askerî alandaki reformların yanında sınaî, zıraî ve malî noktalarda Batı örnek alındı. Batılılaşmayla Osmanlı topraklarındaki geleneksel – muhafazakâr sınıflar mezkûr teceddüt politikalarına muhalefet eden klikler oldu. Kabakçı Mustafa Paşa ayaklanması bu kliğe örnektir, III. Selim bu vakayla saltanatından edilmiştir. Çünkü ulema, yeniçeri ocağı ve âyan gibi Osmanlı toplumundaki muhafazakâr sınıflar için reform politikaları idareden dışlanmak demektir. II. Mahmut'un 1808 Sened-i İttifak'la âyanları idarede merkezileştirme politikaları bu minvalde önemlidir. II. Mahmut mezkûr ittifakla reformlarına mâni güruhlardan âyanları idareye daha da eklemlemiştir denilebilir. 1826'daki Vaka-i Hayriye'yle reformlarını daha da radikalleştiren II. Mahmut, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adlı danışman müesseseleriyle Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan 1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'ndan sonraki döneme mehazdır. Bu Hatt-ı Hümâyun anayasal bir mütalaadır ve Tanzimat Devri diye anılır. Hürriyet, müsavat, meşrutiyet gibi mefhumlar Tanzimat'la Osmanlı gazetelerinde daha da çok derç edilir.

Ali Suavi de bu dönemin entelektüellerindendir ve İstanbul'da mezkûr devrin idarecilerine yönelik eleştirileri vardır. Namık Kemal, Ziya Bey, Agâh Efendi, Ebüzziyâ Tevfik gibi muharrirlerle Ali Suavi, Batı'da yayımladıkları gazetelerle de Osmanlı idaresini muaheze eder. Tanzimat'la bürokratik yapılanmaların politikaları yönlendirdiğini ve mezkûr idarenin hürriyet noktasındaki eksikliğine değinir. Dönemin sadrazamlarından Ali Paşa tarafından yayımlanan 1867 Âli Kararname'yle idareyi muaheze eden gazetelerinin yasaklanmasına karşı çıkar. Kırım Savaşı'ndan sonraki Paris Antlaşmasına yönelik eleştirilerinde de yine Ali Paşa vardır. Bu antlaşmayla Avrupalıların Osmanlı dâhiliyesine daha da karıştıklarını ve mezkûr

duruma Ali Paşa'nın engel olmadığını yazar. Eflak ve Boğdan'ın idarede yekûn olduğunu, bu nedenle 1861'de Romanya adlı bir devletin kurulmasını da Ali Paşa'ya yükler. 1856 Islahat Fermanı'nı da Hıristiyan tebaaya ayrıcalıkların tanındığı ve artık yabancıların ülkede birinci sınıfa yükseldiğini iddia eden Suavi, Yeni Osmanlıların diğer üyelerinden çok daha sonra İstanbul'a geri dönebilir. II. Abdülhamid'in izniyle yurduna dönebilen Ali Suavi, meşrutiyet yanlısı olmasına rağmen İstanbul'a döndükten sonra ilginç bir şekilde Mithat Paşa'yı tenkit eden makaleler yayımlamıştır. Londra'da iken Batı'daki meşrutiyet idarelerini gazetelerinde değerlendiren Suavi, Britanya'daki kralın sembolik olduğunu ve Osmanlı idaresindeki meşrutiyetin monarktan ayrılamayacağını iddia ederdi. İslam hukukundaki Umûr-ı Amme'yle devlet başkanına yüklenilen mesuliyetlerin önemine değinen Suavi için dini hıfz ve müdafaa etmek, liyakatli kişileri memur kılmak gibi meseleler mezkûr hukuk dâhilinde öncelikli idi. *Serbestlik* makalesinde Batı'daki meşrutiyet rejiminin uçlarda yaşandığını örneklerle açıklayan Ali Suavi'ye göre *Usûl-ı Meşveret* dinî bir gerekliliktir. *Terk-i Meşveret* dâhili politikalardaki yanlışlıkların önemli nedenlerindendir.

Ali Suavi, İslam'ın dört halife döneminden meşveretle iltisaklı olduğunu ve bu gerekçelerle meşrutiyet idaresinin dine aykırı olmadığını müdafaa eder. Ali Suavi mezkûr fikirleriyle muhafazakâr – geleneksel bir medrese idrakinin, yüzyıldaki batı müesseselerine karşı eklektik bir örneğidir. Ulûm'da yayımladığı *Türk* makalesinde Avrupa'da *race* meselesinin olduğunu yazan Ali Suavi, bu noktada İskitler, Hunlar ve Tukyular'ın Türklüğüne değinir. Suavi, *Le Khiva en Mars 1873 (Hive)* salnamesinde Orta Asya'daki Türklere karşı ilgisizlikten yakınır. *Türklerin Mesai-i Zihniyeleri, Osmaniyanın Ulûma Himmeti, Lisan-ı Hatt-ı Türkî* makaleleriyle bu defa Türklerin ulûmdaki çalışmaları örneklenir.

Batı'da Osmanlı topraklarında yaşayanlara Türk denildiğini ve millet mefhumunun ırk üzerinden açıklandığını iddia eden Ali Suavi ilk Türkçülerdendir denilebilir. Türkçülüğünün oldukça ari olduğu ve yüzyılın modern sosyolojik terimleriyle Batılı üslubun bu noktada Ali Suavi tarafından kullanıldığı açıktır. Bu yönüyle modernleşmenin daha da ilerlediği yüzyıllardaki Türkçülük ideolojisi için Ali Suavi meşalelerdendir.

KAYNAKÇA

Abbaslı, N. (2009). *Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı,* İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, s.57.

Akçura, Y. (2016). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akçura, Y. (2017). *Türk Devriminin Programı.* Ankara: Kaynak Yayınları.

Akpınar, M. (2014). Tarih İncelemeleri Dergisi XXIX/1, Ankara, s.60.

Aksu, C. (2004). *Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar),* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Alıntısıdır, Ankara, s.17.

Akyüz, Y. (1978). *Okula Gazete Sokan Öğretmen Ali Suavî ve Günümüz Eğitiminde Benzer Girişimler.* Ankara: , Türk Tarih Kurumu Basımevi, (Belleten, Cilt XLII, Sayı: 167, Temmuz 1978'den ayrıbasım).

Arkun, K. (2010).*Sultan II. Mahmut Han,* İstanbul: Akademisyen Yayınevi.

Atay, F. R. (1997). Baş Veren İnkılapçı, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Ankara: 1997, s.24-25.

Ateş, T. (2009). *Siyasal Tarih,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Atsız, O.(1962). Aylık Fikir, *Ülkü ve Sanat Dergisi, 1*, 3-4.

Aydın, M. Osmanlı – İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf

Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,

Bilgegil, M. K. (1970). *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Erzurum:: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çavdar, N. (2017).*Muhbir*, İstanbul: Kriter Yayınevi.

Çay, M.A. (1977). *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, İstanbul: Orkun Yayınları.

Çelik, H. (1994). *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Danışmend, İ.H. (1942). *Ali Suâvi'nin Türkçülüğü*, Ankara: C.H.P. Genel Sekreterliği Neşriyatından.

Doğan, İ. (1989). Siyasal Tutum Geliştirmede İki Tanzimat Aydını: Münif Paşa ve Ali Suavi, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 203.

Doğan, İ. (1991). *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi,* İstanbul: İz Yayıncılık,

E. Tevfik, "M. Celaleddin Paşa'nın Mir'at-i Hakikat'i", Mecmua-i Ebuzziya, c. 14, Cüz: 142, 1. C. evvel 1330, s.46, (Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan kitabından alınmıştır, Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayıncılık, s.216. İstanbul: 1991.

Edibe Sözen, *Yeni Osmanlılar ve Gazetecilik*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, İstanbul, s.181.

Ekrem, A. (1991). "Sahayıf-ı Hatırat; Bir İcmal Tarihi", Yenigün Gazetesi, 24 K. sani 1336(1920) no. 309, s.3.

Erdül, M. (2002). *Başveren İnkılâpçı Ali Suavi*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Falih Rıfkı Atay, Baş Veren Bir İnkılâpçı, Türkiye Millî Talebe Federasyonu Devrim Gençliği Dergisi Yayınları, Ankara: 1954, s.10.

Gözler, H. F. (1968). Ali Suavi'yi Tanımalıyız, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Günel, N. (2011). *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi*, İstanbul: Ada Ofset Matbaacılık, S.32.

http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/34/290.pdf

http://www.gsl.gsu.edu.tr/tr/tarihce/genel 04.05.2019

http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=404

İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu, *Belleten,* XXVIII/109-112, 603-622.

İnalcık, H. (2018). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* İstanbul: Kronik Yayınları.

İnalcık, H. (2019). *Devlet-i ' Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H.ve Seyitdanlıoğlu, M. (2017). *Tanzimat,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,

Kaflı, K. (1948). *Mithat Paşa (Demokrasimizin Büyük Şehidi),* İstanbul: Yeni Mecmua Yayını.

Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi VII.* Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, E.Z. (1964). Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nda Batı'nın Etkisi, *Belleten,* XXVIII/112, 528-601.

Karal, E.Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,

Karpat, K.(2013). *Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, İstanbul:Timaş Yayınları.

Kocabaş, S. (1995). *Sultan II. Abdülhamid – Şahsiyeti ve Politikası,* İstanbul: Vatan Yayınları,

Kuntay, M. C. (1946). *Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi,* İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi,

Kuran, E. (1994). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler,* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları,

Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Midhad Cemal Kuntay, Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul: 1946, s.165.

Müftüoğlu, M. (1987). *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler Tanzimât Devri,* İstanbul: Yağmur Yayınevi, s.258-262.

Nalcıoğlu, B. U. (2013).*Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Nazım Paşa (1992). *Nazım Paşa'nın Anıları*, İstanbul: Arba Yayınları.

Onaran, B. (2018). *Padişahı Devirmek (Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Orhan Koloğlu, "Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit", İletişim Yayınları, İstanbul: 1998, s.28-29.

Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi,* Ankara: Cedit Neşriyat.

Ortaylı, İ. (2017). *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* İstanbul: Kronik Yayınları.

Öğreten, A. (2014). *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâyihalar,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öztuna, Y. (2014). *Tarihçi Gözüyle,* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Öztuna, Y. (1983). *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt 7, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Öztuna, Y. (2003). *Bir Darbenin Anatomisi,* İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı,

Öztuna, Y. (2004). *Osmanlı Devleti Tarihi Siyasî Tarih 1,* İstanbul: Ötüken Neşriyat,

Paul Imbert, Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları, Profil Yayıncılık, İstanbul: 2007, s.120.

Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1954, s. 91-92.

Riedler, F. (2011). *Opposition and Legitimacy in the Ottoman Empire,* Abington:

Saffet Bilhan, Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim-Bilim-Sanat, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1988, s.24-138.

Seyitdanlıoğlu, M. (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.1.

Sultan II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesinin ardından kurulan ordunun adıdır.

Süleyman Kâni İrtem, *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*, Temel Yayınları, İstanbul: 2003, S.139.

Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri,* c.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.156.

Tansel, F.A. *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt.1, s.119.

Taştan, Y.K. (2010). *Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri: 1860 – 1876),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tonbuş, İ. (2007). *Çırağan Baskını,* Ankara: A.P.R.I.L Yayıncılık.

Ülken, H. Z. (2018). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Soyisim, İsim **:** Halaman Mustafa Kemal

Uyruğu **:** T.C

Doğum Tarihi ve Yeri **:**

Medeni Hali **:** Bekar

Tel **:**

E-Posta **:**

EĞİTİM

DERECE	KURUM	MEZUNİYET TARİHİ
Lisans	Çankaya Üniversitesi	2014

İŞ DENEYİMİ

YIL	YER	POZİSYON

YABANCI DİL

İngilizce – Orta Seviyede